

АГРОСВІТ

№ 1 січень 2023

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Василенко Леся Олексіївна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Грибчук Оксана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГГУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сегада Сергій Андрійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу та бізнес-аналітики, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 1 січень 2023 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України

№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);

— SIS;

— Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року

ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 458-10-73

(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.nayka.com.ua

www.agrosvit.info

Засновники:

Дніпровський державний аграрно-економічний університет, ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 05.01.23 р.

Підписано до друку 05.01.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 10,3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення №0501/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2023

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 1 січень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Росоха В. В., Нечипоренко О. М.

Прогнозування економічної ефективності сільськогосподарського підприємства: можливості і обмеження 3

Васильєв С. В., Олексюк В. О., Масляєва О. О., Орлова С. К.

Організаційно-економічні проблеми ринку зерна в Україні 10

Прядка Т. М.

Інституціональні аспекти проблем розвитку земельного устрою в Україні 15

Медвідь В. Ю., Правдивець О. М., Кривчун Р. Ю.

Теоретико-методичні засади формування системи управління інформаційною безпекою підприємства 24

Боднар О. В.

Теоретична сутність поняття якості в туризмі 31

Герчанівська С. В., Луговий Б. В.

Маркетингові дослідження як інструмент управління туристичним підприємством 37

Макаренко А. П., Нестеренко А. І.

Удосконалення обліку, оподаткування та аудиту заробітної плати під час воєнного стану
для поліпшення податкового планування на підприємстві 44

Білоткач І. А., Шкідіна Н. В.

Інституціональні основи конкурентних стратегій операторів органічної агропромислової продукції
на внутрішньому ринку України 51

Шавурська О. В.

Сучасні виклики сталому розвитку видобувної промисловості України 59

Гюлтекін О. О.

Рекреаційне лісокористування в умовах децентралізації: інституціональні засади та природно-ресурсні передумови 68

№ 1 / 2023

CONTENTS:

Rossokha V., Nechiporenko O.

FORECASTING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF AN AGRICULTURAL ENTERPRISE:
OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS 3

Vasil'ev S., Oleksiuk V., Masliaieva O., Orlova S.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF THE GRAIN MARKET IN UKRAINE 10

Priadka T.

INSTITUTIONAL ASPECTS OF LAND DEVELOPMENT PROBLEMS IN UKRAINE 15

Medvid V., Pravdyvets O., Kryvchun R.

FORMATION OF INFORMATION SECURITY MANAGEMENT SYSTEM AT ENTERPRISE:
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES 24

Bodnar O.

THE THEORETICAL ESSENCE OF THE CONCEPT OF QUALITY IN TOURISM 31

Herchanivska S., Luhovyi B.

MARKETING RESEARCH AS A TOOL OF MANAGEMENT OF TOURISM ENTERPRISE 37

Makarenko A., Nesterenko A.

IMPROVING PAYROLL ACCOUNTING, TAXATION AND AUDITING DURING MARITAL STATUS
TO IMPROVE BUSINESS TAX PLANNING 44

Bilotkach I., Shkidina N.

INSTITUTIONAL BASIS OF COMPETITIVE STRATEGIES OF OPERATORS OF ORGANIC
AGRICULTURAL PRODUCTS ON THE DOMESTIC MARKET OF UKRAINE 51

Shavurska O.

CURRENT CHALLENGES OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE EXTRACT INDUSTRY
OF UKRAINE 59

Gultekin O.

RECREATIONAL FOREST MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION:
INSTITUTIONAL FOUNDATIONS AND NATURAL RESOURCE PREREQUISITES 68

УДК 338.4

В. В. Россоха,

д. е. н., професор, головний науковий співробітник відділу економіки регіонального розвитку та прогнозування, ННЦ "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

О. М. Нечипоренко,

д. е. н., заступник директора з наукової роботи, ННЦ "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.1.3

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА: МОЖЛИВОСТІ І ОБМЕЖЕННЯ

V. Rossokha,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher of the Department of Economics of Regional Development and Forecasting, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economy"

O. Nechiporenko,

Doctor of Economic Sciences, Deputy Director on Scientific Work, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economy"

FORECASTING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF AN AGRICULTURAL ENTERPRISE: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS

Досліджено можливості і проблеми ефективного функціонування підприємства державної форми власності із земельною ділянкою за умови купівлі робіт і послуг на виконання технологічних процесів виробництва. Запропоновано методичний підхід для визначення ціни придбання виробничих ресурсів, послуг сторонніх організацій на виконання технологічних процесів та робочої сили. За даними технологічних карт встановлено обсяги ресурсів на вирощування, збирання і транспортування врожаю запропонованих для вирощування сільськогосподарських культур. Визначено економічну ефективність виробництва кожної культури та господарської діяльності підприємства загалом. З'ясовано, що збільшення в структурі посівних площ частки високорентабельних культур підвищує витрати виробництва на 1,1% і збільшує дохід підприємства з 1 га земельної площі на 22,8%. Окреслено проблему фінансового забезпечення виробничої діяльності сільськогосподарського підприємства. Обґрунтована можливість ефективного господарювання підприємства при залученні до використання своїх земельних ресурсів сторонніх організацій і найманих працівників для виконання технологічних операцій.

Possibilities and problems of effective functioning of a state-owned enterprise with an agricultural plot of land on the condition of purchase of works and services for the implementation of technological processes of production of crop production were investigated. The essence and limiting factors of forecasting and evaluation of economic efficiency are methodologically substantiated. A methodical approach is proposed for determining the purchase price of production resources, services of third-party organizations for the implementation of technological processes, and labor force. The amount of resources for growing, harvesting and transporting the crop of agricultural crops offered to the enterprise is determined by the resource-cost method based on the data of technological maps. It was established that in the structure of production costs, the largest share is occupied by material resources. Based on the forecast of production costs and revenue from the sale of products and indicators of income per unit of land area and the level of profitability, the economic efficiency of the production of each culture and economic activity of the enterprise have determined. During the production

cycle, the company's income from 1 hectare of cultivated land is UAH 11,550 with a production profitability of 58.6%. It was found that an increase in the share of highly profitable crops in the structure of sown areas increases production costs and changes their structure. With an increase in production costs by 1.1%, the company's income from 1 hectare of land area is UAH 14186, the profitability of production is 71.2%, which is 22.8% and 12.6 p. higher, compared to the first production option. The forecasting of production activity proved the possibility of effective management of the enterprise when attracting third-party organizations and hired workers to its land resources to perform technological operations. Financing the production process becomes a problem; payment of material resources, execution of technological operations to third-party organizations and hired workers. When leasing land, the enterprise can accumulate financial resources for the purchase of material and technical means of production and the purchase of works and services.

Ключові слова: підприємство, виробництво, витрати, дохід, економічна ефективність.
Key words: enterprise, production, costs, income, economic efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Притаманні сільськогосподарським підприємствам характерні особливості зумовлені територіальним розміщенням, природними умовами, організаційно-правовими формами господарювання, рівнем забезпеченості земельними, трудовими, фінансовими та матеріально-технічними ресурсами. Прояв цих особливостей окреслюється спеціалізацією, структурою, масштабом та конкурентоспроможністю виробництва. Ці чинники комплексно й опосередковано впливають на економічну ефективність господарювання. Відповідно вимір економічної ефективності здійснюється комплексом часткових та інтегральних показників.

Оскільки основним ресурсом (засобом) виробництва у сільському господарстві виступає земля, то інші ресурси (основні й оборотні засоби) долучаються до неї для дотримання технології вирощування сільськогосподарських культур. Відповідно результати діяльності аграрних підприємств визначаються такими показниками економічної ефективності використання земельних ресурсів, як виробництво продукції у натуральних і грошових одиницях та витрати й доходи на одиницю земельної площі. За цими критеріями визначається також ефективність сільськогосподарських підприємств. Водночас вони впливають на ринкову вартість земельних ділянок та плату за оренду угідь. При цьому важливе значення має вплив на економічну ефективність підприємства таких чинників, як площа землі в обробітку та структура виробництва сільськогосподарських культур, що й зумовлює доцільність дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми економічної ефективності висвітлюються у працях багатьох вітчизняних і за-

кордонних вчених. При розробленні теоретичних засад ефективності В. Андрійчук акцентує увагу на економії використання ресурсів виробництва, особливо лімітованих [1]. В. Мацибора схиляється до високої результативності використання живої й уречевленої праці в засобах виробництва [2]. Г. Черевко та ін. наголошують на дієвості вкладених у певну діяльність витрат для одержання бажаних результатів [3, с. 275—276]. М. Грещак та ін. підкреслюють комплексне відображення кінцевих результатів використання засобів виробництва й робочої сили (працівників) за певний проміжок часу [4, с. 449].

Серед закордонних вчених В. Парето визначає ефективний стан економіки за зміною структури випуску продукції, що виробляється [5]. М. Фаррелл для визначення ефективності порівнює фактичний вихід продукції з максимально можливим за даної кількості ресурсів [6]. Чарнс, Купер і Родер вимірюють ефективність виробництва винайденням ними способом одночасного врахування різних вхідних параметрів (ресурсів) і вихідних параметрів (результатів) [7].

Серед прикладного вітчизняного доробку, різноманітність змісту завдань оцінки ефективності на різних рівнях господарської ієрархії і їх взаємозв'язок з результатами проведених досліджень та інформаційним забезпеченням обґрунтовує О. Нечипоренко [8]. Види і критерії ефективності виробництва продукції рослинництва розглядають Є. Павлова, І. Приходько, І. Своднін [9]. Комплексний аналіз економічної ефективності сільськогосподарського виробництва здійснює С. Надвиничний [10]. Пріоритетні фактори впливу на ефективність виробництва зернових культур та напрями її подальшого підвищення визначають С. Черемісіна, В. Россоха [11]. Проаналізовані праці присвячені розв'язанню важливих проблем результативності виробництва, проте поза їх ме-

жами залишилося дослідження впливу структури і масштабу виробництва на економічну ефективність сільськогосподарського підприємства, що актуалізує науковий пошук у цьому напрямі.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Обґрунтування потенційної прибутковості господарювання на землі за умови купівлі робіт і послуг на виконання технологічних операцій орендованою технікою та залучення найманої праці для виробництва продукції.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Висвітлення сутності поняття економічної ефективності здійснено за допомогою використання монографічного методу. Для проведення дослідження обрано розміщене у зоні Степу аграрне підприємство державної форми власності з пропозицією вирощування характерних для регіону сільськогосподарських культур. Визначення цін на матеріальні ресурси, роботи і послуги для виконання технологічних операцій, оплати праці найманих працівників та вирощену продукцію проведено за середньозваженою величиною цінового простору по регіону за формулою

$$P_g = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n P_i} \quad (1),$$

де P_g — ціна (насіння, добрива, засобу захисту рослин, пального, технологічної операції, людино-години найманого працівника), грн; P_i — ціни, що склалися на ринку матеріальних і трудових ресурсів у регіональному ціновому просторі, грн.

Нормативні витрати ресурсів на виконання робіт та урожайність сільськогосподарських культур встановлено за технологічними картами, які розроблені у відділі економіки регіонального розвитку та прогнозування Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки". Обсяги споживання ресурсів на вирощування сільськогосподарських культур для виробництва продукції розраховано ресурсно-витратним методом за формулою

$$V_g = P_g \cdot V_i \quad (2),$$

де V_g — обсяг витрат на насіння, засоби захисту рослин, пальне, технологічні операції, оплату найманих працівників, грн; V_i — обсяги споживання ресурсу виробництва, кг, л, люд.-год.; проведення технологічних операцій з

підготовки ґрунту, догляду за посівами, збору врожаю, транспортування продукції, га, т.

Оцінювання впливу зміни структури виробництва сільськогосподарських культур на економічну ефективність підприємства проведено за розрахунково-конструктивним методом. Для наочного відображення розрахункових показників і отриманих результатів дослідження використано табличний метод.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Термін "ефективність" походить від терміну "ефект" (лат. effectus) — виконання, результат, наслідок певних причин, заходів, дій; економічна ефективність тлумачиться як ступінь віддачі виробництва [12, с. 243]. В контексті причинно-наслідкових зв'язків економічна ефективність являє собою наслідок (результат) витрат (ресурсів), що його спричинили. Для її виміру потрібно мати кількісно виражені ефект (результат) і ресурси (витрати), які порівнюються між собою. При цьому використовують ресурсний, витратний та ресурсно-витратний (за якого саме й порівнюється економічний ефект) підходи.

За кількісним виміром ефективність — це досягнення максимального ефекту за мінімальних витрат ресурсів. Вона має зміст за наявності мети та її досягнення. Оскільки метою виробництва є віддача сукупності витрат, які беруть участь у виробничому процесі, то метою ефективності — забезпечення дохідності для здійснення простого й розширеного відтворення основних і оборотних засобів виробництва. З його досягненням пов'язана сутність економічної ефективності виробництва.

Проте один і той же ефект можна отримати різними способами виробництва, комбінації та рівня використання ресурсів (витрат), як і однакові ресурси (витрати) виробництва різних підприємств можуть дати різний ефект. Очевидно, що треба порівнювати отриманий ефект з тими ресурсами (витратами), за допомогою яких його досягнуто. Водночас на економічну ефективність виробництва у сільському господарстві впливає безліч чинників, які складно врахувати, особливо виміряти. Тому проведення досліджень економічної ефективності сільськогосподарського виробництва спирається на обмеження і опрацювання визначених чинників впливу.

Обране для прогнозування економічної ефективності сільськогосподарське підприємство (Підприємство) володіє земельними угіддями площею 11 443 га, з яких 10 039 га рілля.

Таблиця 1. Площа і структура посівів сільськогосподарських культур

Культура	Площа посіву, га	Структура посівів, %
Озима пшениця	2500	24,9
Яровий ячмінь	1200	12,0
Овес	1000	10,0
Горох	800	8,0
Кукурудза	1300	12,9
Соняшник	1200	11,9
Гречка	700	6,9
Просо	500	5,0
Багаторічні трави (еспарцет) на насіння	839	8,4
Всього	10039	100

Джерело: розробка автора.

Таблиця 2. Витрати на проведення робіт для вирощування сільськогосподарської продукції

Витрати	тис. грн	%
Матеріальні	160126,6	81,0
із них насіння	26227,1	13,3
пальне	39018,3	19,7
добрива	52436,0	26,5
засоби захисту рослин	42446,6	21,5
Купівля робіт і послуг на виконання технологічних операцій виробництва орендованою технікою	30370,4	15,4
Залучення найманої праці	7102,1	3,6
Всього витрат	197759,1	100

Джерело: сформовано за розрахунками автора.

Для річного виробничого циклу нами запропоновано характерні для регіону сільськогосподарські культури з відповідною структурою посівів (табл. 1).

Найбільшу частку в структурі посівів, що становить 67,7%, відведено традиційним для Степу зерновим і зернобобовим культурам. Соняшник

і круп'яні культури займають по 11,9% посівної площі. Багаторічні бобові трави передбачено для отримання насіння і збагачення ґрунту азотом.

За нашими розрахунками загальні витрати на проведення технологічних операцій для виробництва продукції рослинництва за даною структурою посівів становлять 197759,1 тис. грн (табл. 2).

У структурі загальних витрат виробництва продукції рослинництва матеріальні витрати становлять 81,0%, серед яких витрати на добрива, засоби захисту рослин і пальне займає 67,7%. На виконання технологічних операцій і оплату найманої праці припадає 19%.

Показники господарської діяльності Підприємства відповідно до запропонованої структури вирощування сільськогосподарських культур засвідчують отримання доходу по кожному виду виробленої рослинницької продукції (табл. 3).

Таблиця 3. Розрахункові показники господарської діяльності Підприємства

Урожайність, ц/га	Валовий збір, тонн	Ціна реалізації, грн/т	Виручка від реалізації, тис. грн	Витрати виробництва, тис. грн	Дохід, тис. грн
<i>Озима пшениця, площа 2500 га</i>					
44,1	11025	7700	84892,5	54997,5	29895,0
<i>Ярий ячмінь, площа 1200 га</i>					
33,0	3960	6907,1	27352,1	21996,4	5355,7
<i>Овес, площа 1000 га</i>					
29,0	2900	6500	18850,0	17344,0	1506,0
<i>Горох, площа 800 га</i>					
23,4	1872	7608,5	14245,4	12057,6	2187,8
<i>Кукурудза, площа 1300 га</i>					
51,5	6695	7150	47869,3	29329,3	18540,0
<i>Соняшник, площа 1200 га</i>					
23,4	2808	17904,8	50276,7	25240,0	25036,7
<i>Гречка, площа 700 га</i>					
15	1050	22000	23100,0	15223,7	7876,3
<i>Просо, площа 500 га</i>					
23,4	1170	8000	9360,0	8038,6	1321,4
<i>Багаторічні (еспарцет) трави, площа 839 га</i>					
15,0	1258,5	30000	37755,0	13532,0	24223,0
<i>Цикл ведення сільськогосподарських робіт</i>					
ВСЬОГО			313701,0	197759,1	115941,9

Джерело: сформовано за розрахунками автора.

За один цикл виконання сільськогосподарських робіт дохід Підприємства становить 115,9 млн грн при виробничій рентабельності 58,6%.

Аналіз економічної ефективності виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції показує, що найвищою дохідністю серед вирощуваних культур вирізняється еспарцет, дохід від реалізації насіння якого становить майже 29 тис. грн/га з відшкодуванням витрат в 1,8 раза (табл. 4).

За даними табл. 4, рентабельність виробництва соняшнику становить 99,2%, кукурудзи — 63,2%, озимої пшениці — 54,4%. Низьку рентабельність має виробництво вівса — 8,7%, проса — 16,4%, гороху — 18,1%.

Загалом по господарській діяльності Підприємства з вирощування сільськогосподарських культур дохід з 1 гектара земельної площі в обробі становить $115941,9/10039 = 11549$ грн.

Заслуговує на увагу потенціал підвищення дохідності Підприємства за рахунок зміни структури посіву сільськогосподарських культур (табл. 5).

Згідно табл. 5, у структурі посівів на площі 600 га розміщено ріпак, площу кукурудзи збільшено на 200 га, соняшнику — на 300 га, при зменшенні площі вівса на 800 га, а проса на 300 га.

Зі зміною структури вирощування сільськогосподарських культур загальні витрати виробництва зросли майже на 2,3 млн грн і перевищили 200 млн грн (табл. 6).

Незначні зміни, порівняно з першим варіантом виробничого циклу, спостерігаємо у структурі загальних виробничих витрат підприємства, зростання частки матеріальних витрат на 0,2% і добрива — на 0,4% при зменшенні частки витрат на насіння на 0,4% та купівлю робіт і послуг на виконання технологічних операцій виробництва на 0,2%.

За показниками господарської діяльності щодо зміненої структури виробництва дохід Підприємства має тенденцію до зростання (табл. 7).

При зростанні виробничих витрат на 1,1% дохід підприємства збільшується на 22,8%, майже на 26,5 млн грн, і становить понад 142 млн грн при рентабельності виробництва 71,2%, що на 12,6 в.п. більше у порівнянні з розглянутим першим циклом сільськогосподарської діяльності.

Таблиця 4. Показники економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції

Культура	Витрати виробництва, тис. грн	Виручка від реалізації, тис. грн	Дохід, тис. грн	Виробнича рентабельність, %	Дохід на 1 га посівної площі, грн
Озима пшениця	54997,5	84892,5	29895,0	54,4	11958
Ярий ячмінь	21996,4	27352,1	5355,7	24,3	4463
Овес	17344,0	18850,0	1506,0	8,7	1506
Горох	12057,6	14245,4	2187,8	18,1	2734
Кукурудза	29329,3	47869,3	18540,0	63,2	14262
Соняшник	25240,0	50276,7	25036,7	99,2	20863
Гречка	15223,7	23100,0	7876,3	51,7	11252
Просо	8038,6	9360,0	1321,4	16,4	2643
Еспарцет на насіння	13532,0	37755,0	24223,0	179,0	28871

Джерело: сформовано за розрахунками автора.

Таблиця 5. Змінена площа і структура посівів сільськогосподарських культур

Культура	Площа посіву, га	Структура посівів, %
Озима пшениця	2500	24,9
Яровий ячмінь	1200	12,0
Овес	200	2,0
Горох	800	8,0
Кукурудза	1500	14,9
Озимий ріпак	600	6,0
Соняшник	1500	14,9
Гречка	700	6,9
Просо	200	2,0
Багаторічні трави (еспарцет) на насіння	839	8,4
Всього	10039	100

Джерело: розробка автора.

Таблиця 6. Витрати на проведення робіт для вирощування продукції при змінній структурі виробництва

Витрати	тис. грн	%
Матеріальні	162368,5	81,2
із них насіння	25817,1	12,9
пальне	39288,9	19,7
добрива	53876,0	26,9
засоби захисту рослин	43386,6	21,5
Купівля робіт і послуг на виконання технологічних операцій виробництва орендованою технікою	30464,9	15,2
Залучення найманої праці	7188,7	3,6
Всього витрат	200022,1	100

Джерело: сформовано за розрахунками автора.

У виробництві сільськогосподарської продукції найвищою економічною ефективністю характеризується озимий ріпак. Виручка від реалізації ріпаку становить 29,5 млн грн. При витратах 10,1 млн грн отримано май-

Таблиця 7. Розрахункові показники господарської діяльності

Урожайність, ц/га	Валовий збір, тонн	Ціна реалізації, грн/т	Виручка від реалізації, тис. грн	Витрати виробництва, тис. грн	Дохід, тис. грн
<i>Озима пшениця, площа 2500 га</i>					
44,1	11025	7700	84892,5	54997,5	29895,0
<i>Ярий ячмінь, площа 1200 га</i>					
33,0	3960	6907,1	27352,1	21996,4	5355,7
<i>Овес, площа 200 га</i>					
29,0	580	6500	3770,0	3468,8	301,2
<i>Горох, площа 800 га</i>					
23,4	1872	7608,5	14245,4	12057,6	2187,8
<i>Кукурудза, площа 1500 га</i>					
51,5	7725	7150	55233,8	33841,5	21392,3
<i>Ріпак озимий, площа 600 га</i>					
23,6	1416	20834,4	29501,5	10138,2	19363,3
<i>Соняшник, площа 1500 га</i>					
23,4	3510	17904,8	62845,8	31551,0	31294,8
<i>Гречка, площа 700 га</i>					
15	1050	22000	23100,0	15223,7	7876,3
<i>Просо, площа 200 га</i>					
23,4	468	8000	3744,0	3215,4	528,6
<i>Багаторічні (еспарцет) трави, площа 839 га</i>					
15,0	1258,5	30000	37755,0	13532,0	24223,0
<i>Цикл ведення сільськогосподарських робіт</i>					
ВСЬОГО			342440,1	200022,1	142418,0

Джерело: сформовано за розрахунками автора.

же 19,4 млн грн, а з 1 гектара понад 32 тис. грн доходу (табл. 8).

Високу дохідність має насіння еспарцету, виробництво соняшнику, кукурудзи, озимої пшениці, а низьку — вівса, проса й гороху. При змінній структурі посівів сільськогосподарських культур підприємство з 1 гектара ріллі отримує (142418,0/10039) 14186 грн доходу, що на 2637 грн більше проти першого варіанта виробництва продукції рослинництва.

Варто зазначити, що за даними Держгеокадастру оренда 1 гектара державної землі становить у середньому 3,43 тис. грн на рік [2]. Отже, за оренду землі підприємство може отримати лише (10039 3,43) 34 433,8 тис. грн, що на 81 508,1 та 107 984,2 тис. грн менше.

Таблиця 8. Показники економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції при змінній структурі посівів

Культура	Витрати виробництва, тис. грн	Виручка від реалізації, тис. грн	Дохід, тис. грн	Виробнича рентабельність, %	Дохід на 1 га посівної площі, грн
Озима пшениця	54997,5	84892,5	29895,0	54,4	11958
Ярий ячмінь	21996,4	27352,1	5355,7	24,3	4463
Овес	3468,8	3770,0	301,2	8,7	1506
Горох	12057,6	14245,4	2187,8	18,1	2734
Кукурудза	33841,5	55233,8	21392,3	63,2	14262
Ріпак озимий	10138,2	29501,5	19363,3	191,0	32272
Соняшник	31551,0	62845,8	31294,8	99,2	20863
Гречка	15223,7	23100,0	7876,3	51,7	11252
Просо	3215,4	3744,0	528,6	16,4	2643
Еспарцет на насіння	13532,0	37755,0	24223,0	179,0	28871

Джерело: сформовано за розрахунками автора.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Розрахунками встановлено, що для оплати за виконання сільськогосподарських робіт Підприємству необхідно від 37,5 до 37,7 млн грн, а для проведення всіх технологічних операцій по виробництву рослинницької продукції — від 197,8 млн грн за першим варіантом до 200,0 млн грн за другим варіантом господарювання. За господарську діяльність воно отримає від 115,9 до 142,4 млн грн доходу, що на 1 гектар становить від 11,5 до 14,2 тис. грн, при рентабельності виробництва від 58,6 до 71,2%.

За наявності земельних ресурсів та можливості фінансування робіт і послуг, при нівелюванні неврахованих керованих і некерованих чинників впливу на сільськогосподарське виробництво, Підприємство може прибутково займатися виробництвом рослинницької продукції. На ринку існує багато пропозицій щодо виконання технологічних операцій по обробітку землі, сівбі, догляду за посівами, збиранню і транспортуванню врожаю.

Водночас підлягає сумніву своєчасність проведення технологічних процесів виробництва. Першочергово підприємства орендодавці використовують свої технічні засоби у власному виробництві. Лише потім вони можуть надавати їх в оренду для підвищення рівня використання. Це призведе до порушення строків проведення робіт у Підприємства орендаря, що позначиться на урожайності сільськогосподарських культур, а відповідно й на економічній ефективності виробництва.

Якщо Підприємство не має власних фінансових ресурсів для господарської діяльності, то без застави воно не зможе отримати позики в банку для ризикового аграрного виробництва.

Проте, Підприємство може на договірних засадах спільної діяльності з ресурсозабезпеченими підприємствами брати участь у виробництві своїми земельними ресурсами та управлінням процесами раціонального використання і збереження сільськогосподарських угідь. Відповідно воно буде отримувати обумовлений у договорі, але не нижчий річної орендної плати землі, дохід для придбання влас-

них матеріально-технічних засобів виробництва. Водночас подальшого дослідження потребує вплив природного чинника кліматичних змін на економічну ефективність сільськогосподарського виробництва.

Література:

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія методика аналіз: монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 292 с.

2. Мацибора В. І. Економіка сільського господарства: підруч. Київ: Вища школа, 1994. 415 с.

3. Економіка підприємства: навч. посіб. / Г. В. Черевко та ін. Львів: Априорі, 2004. 384 с.

4. Економіка підприємства: підруч. / М. Г. Грещак та ін.; вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: КНЕУ, 2001. 528 с.

5. Струк Н. П., Струк Т. В. Економіка добробуту Вілфредо Парето як теоретична основа забезпечення високої якості життя населення. *Modern Economics*. 2019. № 1. С. 233—239.

6. Farrell M. J. The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A*. 1957. № 120 P. 253—281.

7. Charnes A., Cooper W., Rhodes E. Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*. 1978. № 2. P. 429—444.

8. Нечипоренко О. М. Методологічні засади оцінювання результативності іригаційного землеробства. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 76—85.

9. Павлова Г. Є., Приходьмо І. П., Своднін І. М. Ефективність виробництва продукції рослинництва як фактор забезпечення економічної безпеки сільськогосподарського підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 15, ч. 2. С. 60—63.

10. Надвиничний С. А. Методологія дослідження економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. *Економічний аналіз*. 2016. Том. 25. № 2. С. 115—121.

11. Черемісіна С. Г., Россоха В. В. Ефективність виробництва зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи підвищення. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 54—67.

12. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; за ред. Л. І. Шевченко. Київ: Арії, 2008. 672 с.

13. В Україні зростає вартість оренди сільськогосподарської землі. *Landlord*. URL: <https://landlord.ua/news/v-ukraini-zrostaie-vartist-orendy-silskohospodarskoi-zemli/>

References:

1. Andriychuk, V. G. (2005), *Efektivnist diyalnosti agrarnykh pidpryemstv: teoriya, metodyka, analiz: monografiya* [Efficiency of agricultural enterprises: theory, methodology, analysis: monograph], KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Macybora, V. I. (1994), *Ekonomika silskogo gospodarstva: pidruchnyk* [Economics of agriculture: textbook], Vyshha shkola, Kyiv, Ukraine.

3. Cherevko, G. V. (2004), *Ekonomika pidpryemstva: navchalnyi posibnyk* [Enterprise economics: a study guide], Apriori, L'viv, Ukraine.

4. Greshhak, M. G. (2001). *Ekonomika pidpryemstva: pidruchnyk*; vyd. 2-ge, pererob. ta dop. [Enterprise economics: textbook]. KNEU, Kyiv, Ukraine.

5. Struk, N. P. and Struk, T. V. (2019), "Vilfredo Pareto's welfare economy as a theoretical basis for ensuring a high quality of life of the population", *Modern Economics*, vol. 1, pp. 233—239.

6. Farrell, M. J. (1957), "The measurement of productive efficiency", *Journal of the Royal Statistical Society. Series A*, vol. 120, pp. 253—281.

7. Charnes, A., Cooper, W. and Rhodes, E. (1978), "Measuring the efficiency of decision making units", *European Journal of Operational Research*, vol. 2, pp. 429—444.

8. Nechyporenko, O. M. (2018), "Methodological principles of evaluating the effectiveness of irrigation agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 76—85.

9. Pavlova, G. Ye., Pryhod'ko, I. P. and Svodnin, I. M. (2017), "The efficiency of crop production as a factor in ensuring the economic security of an agricultural enterprise", *Naukovy visnyk Uzhgorodskogo naci onalnogo universytetu*, vol. 15, no. 2, pp. 60—63.

10. Nadvynychnyj, S. A. (2016), "Methodology of the study of the economic efficiency of the production of agricultural products", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 25, 2, pp. 115—121.

11. Cheremisina, S. G. and Rossokha, V. V. (2021), "Efficiency of production of grain crops in Ukraine: analysis of the current state and prospects for improvement", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 54—67.

12. Shevchenko, L. I., Nika, O. I., Hom'yak, O. I., Dem'yanyuk, A. A. (2008), *Novyj slovnyk inshomovnykhsliv: blyz'ko 40 000 sl. i slovopoluchen* [New dictionary of foreign words: about 40,000 words. and phrases], Arii, Kyiv, Ukraine.

13. Landlord (2021), "In Ukraine, the cost of renting agricultural land is increasing", available at: <https://landlord.ua/news/v-ukraini-zrostaie-vartist-orendy-silskohospodarskoi-zemli/> (Accessed 10 Nov 2022).

Стаття надійшла до редакції 17.11.2022 р.

УДК 338.439.5:664.69(477)

С. В. Васильєв,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/00000-0002-4388-4091>

В. О. Олексюк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/00000-0003-4841-458X>

О. О. Масляєва,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/00000-0001-5703-4680>

С. К. Орлова,

студентка, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/00000-0003-4323-570X>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.1.10

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ

S. Vasil'ev,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

V. Oleksiuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro State Agrarian and Economic University

O. Masliaieva,

PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro State Agrarian and Economic University

S. Orlova,

Student, Dnipro State Agrarian and Economic University

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF THE GRAIN MARKET IN UKRAINE

В ході проведеного дослідження визначено, що організаційно-економічні проблеми роботи ринку зерна виникли в результаті економічної нестабільності у зв'язку із повномасштабним вторгненням країни агресора, що унеможливили сільськогосподарську діяльність країни. Практичним вирішенням проблеми реалізації зерна є створення "зернового коридору" при підтримці країн, які гарантують безпечне транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів.

Обґрунтовано, що вивіз зерна можливий через Чорноморські порти, і роботу "Зернового коридору", який є найдешевшим та найшвидшим експортним шляхом для зерна. Налагоджена робота реалізації зерна можлива за підтримки країн, які гарантують безпеку, і саме таким є підписання угоди між Туреччиною, ООН та росією 22 липня 2022 року. Документ має назву "Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів". Аргументовано, що період роботи "Зернового коридору" з моменту підписання угоди вдалося експортувати значну частину зерна.

According to the results of the study, it was determined that the organizational and economic problems of the grain market arose as a result of economic instability in connection with the full-scale invasion of the aggressor country, which made the country's agricultural activities impossible. They led to the loss of food stocks due to their physical destruction, the inaccessibility of grain warehouses located in the occupied territories and making access impossible, the lack of physical opportunity to conduct agricultural activities in those regions of the country that provided a significant

contribution to the specific weight of grain in the country. Insufficient supply of fuel and lubricants, including diesel fuel, to farmers; the absence of logistical obligations during delivery, as a result of which the process of managing effective flows of raw material stocks is lost, materials, finished products, services, work-in-progress, finance and information, resources of agricultural production (plant protection products, seeds, fertilizers), which accompanies these flows, from the place of origin to the place of use or consumption through the processes of receiving and sending the increase in the cost of agricultural work against the background of a sharp reduction in exports and the impossibility of replenishing the financial resources of agricultural producers because of this. All this provokes already in the current year the risk of losing a significant amount of grain stocks in the war zone due to: damage to storage facilities and theft in the temporarily occupied territories; a sharp reduction in import supplies of products important for full nutrition (fish, fruit) as a result of the loss of ports; the lack of capacity to increase import supplies of food from the EU due to the existence of a contractual supply system there and limited opportunities for increasing the corresponding production by European countries. A practical solution to the problem of grain sales is the creation of a "Grain corridor" with the support of countries that guarantee the safe transportation of grain and food products from Ukrainian ports.

The effectiveness of the export of grain is possible through the Black Sea ports, and the operation of the "Grain corridor", which is the cheapest and fastest export route for grain. The well-established work of grain sales is possible with the support of countries that guarantee security, and this is exactly what the signing of the agreement between Turkey, the UN and Russia on July 22, 2022 is like. The document is entitled "Initiative for safe transportation of grain and food products from Ukrainian ports". It is argued that during the period of operation of the "Grain corridor" since the signing of the agreement, it was possible to export a significant part of grain.

Ключові слова: організаційно-економічні проблеми, ринок зерна, "Зерновий коридор", агропромислове виробництво, внутрішній ринок, зовнішній ринок, експорт зерна, продовольча криза.

Key words: organizational and economic problems, grain market, "Grain Corridor", agro-industrial production, domestic market, foreign market, grain export, food crisis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Повномасштабне вторгнення країни агресора призвело до дестабілізації сільськогосподарського сектору економіки, унеможливило вивезення продукції агропромислового виробництва з країни, майже повністю зупинилася реалізація виробленої продукції, поставки української аграрної продукції закордон. Неможливість експорту зерна з України спричинило загрозу світовій продовольчій безпеці, так і призвело до нестабільності у економіці нашої держави. Тому перед світовою спільнотою та українською владою гостро постало питання розблокування морських шляхів та повернення українського збіжжя на закордонні ринки. Завдяки "Зерновій угоді" відбулися домовленості експорту аграрної продукції Україна знов повернулася на світову торговельну арену.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основу дослідження організаційно-економічних проблем ринку зерна України сформуливали: В. Андрійчук, Л.М. Березіна, Ю.А. Данилишин, Б.М. Кормишкін, С.В. Мочерний, П.Т. Саблук, О.В. Шубравська. Проте, питання щодо стабілізації та врівноваження продовольчого ринку, забезпечення безпеки є актуальним і потребує вивчення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначення організаційно-економічних проблем ринку зерна в Україні на тлі повномасштабного вторгнення країни агресора. Заходи щодо врівноваження продовольчого ринку і розвитку аграрного сектору, забезпечення національної продовольчої безпеки на засадах сталості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Із початком вторгнення РФ у 2014 році економіка України опинилася в економічній кризі. Уряд України повинен був розробити заходи щодо стабілізації системи державного регулювання економіки. Реформи, які повинні були виводити країну із кризи, не могли бути повністю реалізовані, тому, що продовжувалася агресивна політика з боку РФ. Повномасштабне вторгнення країни агресора у лютому 2022 року призвело до загострення економічної нестабільності і спричинило втрату великої частини території, ринків збуту, людського ресурсу, доступу до корисних копалин, виробничих потужностей; знищило третину малого і середнього бізнесу і загалом призвело до втрати близько 40% ВВП; низького платоспроможного внутрішнього попиту країни (рівень доходів на душу населення за паритетом купівельної спроможності є найнижчим у Європі) [4].

Агропромислове виробництво України є найбільшим господарським комплексом, який являє собою сукупність галузей національної економіки, які пов'язані з розвитком сільсько-го господарства, обслуговуванням його виробництва і доведенням виробленої продукції до споживача. Саме ефективне формування в умовах розвитку сприяє удосконаленню конкурентних позицій агропромислових підприємств.

Україна, будучи потужним виробником і експортером більшості видів агропромислової продукції, протягом усього періоду довоєнного розвитку практично не перебувала в стані продовольчої нестабільності. Зокрема, упродовж останніх 10 років присутність вітчизняної агропродовольчої продукції на внутрішньому ринку країни оцінювалась у середньому на достатньо високому рівні — 83%. Виробництво більшості основних видів сільськогосподарської продукції дозволяло гарантувати країні продовольчу незалежність. Так, у 2020 р. виробництво зернових утримало перевищило внутрішні потреби країни. За міжнародними оцінками у світовому вимірі рівень продовольчої безпеки оцінюється шляхом розрахунку Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index — GFSI)) і засвідчив, що у 2021 р. Україна знаходилася на 58-му місці у світі й на 25-му в європейському регіоні. Найкращі показники Україна мала за критеріями якості та безпечності продукції (55-та позиція) і природних ресурсів та сталості (56-те місце) [3].

В довоєнний період найвагомішими проблемами для продовольчої стабільності України були пов'язані з: недостатнім фінансуванням програм забезпечення продовольчої безпеки, низьким обсягом державних витрат на наукові дослідження у сфері сільського господарства, нестабільністю з водними і земельними ресурсами тощо.

Воєнні дії на території України критично вплинули на стан національної продовольчої безпеки, що призвело до наступних організаційно-економічних проблем:

- втрати продовольчих запасів через їх фізичне знищення загарбниками і недоступність до значної кількості сховищ, які опинилися на тимчасово окупованих територіях;

- відсутності фізичної можливості вести сільськогосподарську діяльність у багатьох ключових регіонах України;

- недостатнього рівня забезпеченості аграріїв паливом і мастилами, у тому числі дизпаливом;

- руйнування ланцюгів постачання ресурсів агровиробництва (засобів захисту рослин, насіння, міндобрив);

- зростання вартості сільськогосподарських робіт на тлі різкого скорочення експорту і неможливості поповнення через це фінансових ресурсів аграрних виробників.

Усе це провокує вже в поточному році ризик втрати значної кількості запасів зерна у зоні бойових дій через: пошкодження сховищ і розкрадання на тимчасово окупованих територіях; посилення кризи у тваринництві внаслідок знищення багатьох тваринницьких комплексів, неможливості в ряді з них належним чином налагодити роботу, відсутності ветеринарної допомоги на прифронтових територіях тощо; проблеми в плодоовочевому секторі через велику ймовірність браку виробництва плодоовочевої продукції, яке традиційно зосереджене переважно в південних, нині тимчасово окупованих, регіонах, і розкрадання там значної частини запасів цієї продукції; ймовірну нестачу трудових ресурсів, зокрема, при виробництві таких трудомістких видів продукції, як овочі та фрукти; порушення ланцюгів постачання продукції сільського господарства і харчових продуктів від сільгоспвиробника до кінцевого споживача; різке скорочення імпорتنих поставок важливих для повноцінного харчування продуктів (риби, фруктів) унаслідок втрати портів; відсутність спроможності збільшення імпорتنих поставок продовольства з ЄС через наявність там контрактної системи постачання й обмежені можливості нарощування відповідного виробництва європейськими країнами.

Повномасштабне вторгнення російських загарбників, починаючи із лютого 2022 року, на терени України та морська блокада наших портів майже зупинили поставки української аграрної продукції закордон.

Чорноморські порти лишаються найдешевшим та найшвидшим експортним шляхом для зерна. У Міністерстві аграрної політики та продовольства визначають, що після відкриття "зернових коридорів" середньомісячний обсяг експорту зернових становитиме щонайменше 5 млн тонн. Торік Україна експортувала морем 5-6 млн тонн щомісячно й сукупно продала 108 млн тонн зернових. Українське зерно та інше продовольство чекають у країнах Африки, Близького Сходу та Південної Азії в надії подолати продовольчу кризу, спричинену наслідками широкомасштабної агресії росії проти України.

Україна 22 липня 2022 року підписала з Туреччиною та Організацією Об'єднаних Націй

угоду, яка включає зобов'язання сторін щодо безпечного функціонування експортних маршрутів у Чорному морі. Такий ж документ підписали Туреччина, ООН та росія. Документ має назву "Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів".

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, за два місяці роботи Зернового коридору 72% пшениці пішло до країн Африки, Близького Сходу, Південно-Східної Азії та Туреччини.

З 1 серпня по 30 вересня через порти Великої Одеси було відвантажено 5,5 млн тонн аграрної продукції. Близько 40% вантажів пішло з порту Південний. За серпень Коридором було експортовано 1,62 млн тонн зернових, а в вересні — 3,9 млн тонн. Серед вантажів, які залишили порти Великої Одеси за два місяці, — кукурудза — 44%, частка пшениці перевищує 28%.

У вересні в порівнянні з серпнем частка кукурудзи впала з 61,4% до 37,2 % від усіх вантажів в основному через стрімке зростання відвантажень ячменю, ріпаку, олій та шротів. Частка пшениці в вантажах, відправлених коридором, зросла з 21,2% у серпні до 31,3 % у вересні.

Пшениці за два місяці роботи Коридору було відвантажено 1,55 млн тонн з яких до країн Африки, Близького Сходу, Південно-Східної Азії та Туреччини — 72%. В країні Африканського континенту відвантажено майже 423 тис. тонн пшениці. Зокрема, до Ефіопії вже відправлено 53,3 тис. тонн, до Кенії — 51,3 тис. тонн, до Сомалі — 28,5 тис. тонн, до Судану

Таблиця 1. Експорт з України зернових культур

	2022/2023 рр.		2021/2022 рр.	
	Всього, тис. тонн	в тому числі: у жовтні 2022	Всього, тис. тонн	в тому числі: у жовтні 2021
Зернові, всього	9139	468	14776	586
пшениця	3211	165	9410	472
ячмінь	823	48	3891	112
жито	4,5	0,2	43,7	1,1
кукурудза	5100	254	1431	1

Джерело: Міністерство аграрної політики та продовольства України [5].

65,6 тис. тонн. Частка країн Африки в експорті пшениці через Зерновий коридор за два перші місяці роботи склала 27%. До Афганістану — 2% від відвантажень пшениці Зерновим коридором, та Ємену — 3% від обсягу пшениці, експортованої з України Коридором за серпень-вересень 2022.

Частка Туреччини у торгівлі українською пшеницею — 25,6%. Туреччина — один з найбільших хабів з переробки пшениці на борошно, яке згодом також частково надійде до країн, які знаходяться на межі голоду [5].

ВИСНОВКИ

Спричинені війною проблеми з експортом зерна, у нашій державі вже суттєво вплинули на поточний стан світової продовольчої безпеки. У світі спостерігається зростання цін на ряд видів продукції та її дефіцит, особливо в країнах Близького Сходу і Північної Африки. Внаслідок зменшення українського зернового експорту через нетривалий час на світовому продовольчому ринку відбудуться різке підвищення цін і посилення паніки; одночасно зростають й очікування соціальних заворушень у найбідніших країнах світу. Усе це ще раз підтверд-

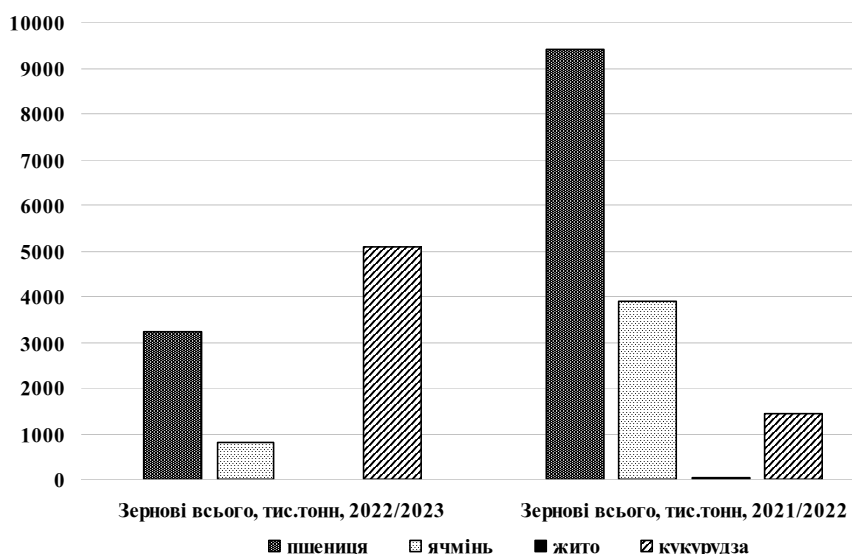

Рис. 1. Динаміка експорту зернових 2021/2022 — 2022/2023 рр.

Джерело: складено авторами за даними [5].

жує значну роль українського експорту в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки.

Основне завдання агропродовольчого експорту полягає у врівноваженні вітчизняного продовольчого ринку і довгостроковому розвитку аграрного сектору, забезпеченню національної продовольчої безпеки на засадах сталості. Досягнення цієї мети передбачає підписання "зернової угоди" 22 липня 2022 року стосовно розблокування українських портів послабило ризики, але не повністю прибрато їх оскільки, будь-які домовленості з країною-агресором не дають гарантії їх повного виконання.

Протягом 2 місяців дії "зернової угоди" дала можливість деблокування вітчизняних чорноморських портів і дала змогу Україні вийти на довоєнні обсяги експорту аграрної продукції. Зменшений обсяг експорту з України на початку повномасштабної війни, знищення та загарбання окупантами зерноосховищ призвело до нестачі елеваторів для зберігання наступного врожаю. Проте за сприяння іноземних партнерів ця проблема поступово вирішується. Попри загрози наша країна продовжує боротися за право залишитися одним з ключових експортерів на світовому ринку продовольства.

Література:

1. Березіна Л.М. Роль місцевих ринків у розвитку організаційно-економічних відносин підприємств АПК. *Економіка та підприємництво*. 2013. №4. С. 108—112.

2. Березіна Л.М. Методика оцінки конкурентоспроможності переробних підприємств. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5056> (дата звернення: 01.11.2022).

3. Васильєв С.В., Масляєва О.О. Теоретичні засади формування антикризової діяльності агропромислових підприємств. *Агросвіт*. №5—6. 2021. С. 103—108.

4. Данилишин Б.М. Економічні трансформації у період воєнного стану: тактика еволюціонізму і модернізації. *Економіка України*. 2022. № 10. С. 03—14. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.003> (дата звернення: 20.11.2022).

5. Експорт з України зернових, зернобобових та борошна. URL: <https://minagro.gov.ua/investoram/monitoring-stanu-apk/eksport-z-ukrayini-zernovih-zernobobovih-ta-boroshna> (дата звернення 20.11.2022).

6. Кормишкін Ю.А. Організаційно-економічні відносини аграрних підприємств суб'єктів ЗЕД. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2015. №4. С. 31—36.

7. Масляєва О.О., Ганзюр І.О. Формування організаційно-економічних відносин в агропромислових підприємствах. *Агросвіт*. 2020. № 4. С. 105—108.

8. Саблук П.Т. Економічні відносини як основа розвитку аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2008. № 8. С. 147—153.

9. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Забезпечення продовольчої безпеки України: повоєнний контекст. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 21—42. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.021> (дата звернення: 20.11.2022).

References:

1. Berezina, L.M. (2013), "The role of local markets in the development of organizational and economic relations of agricultural enterprises", *Ekononika ta pidpriemnytstvo*, vol. 4, pp. 108—112.

2. Berezina, L.M. (2015), "Methods of assessing the competitiveness of processing plants", *Efektivna ekonomika*, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5056> (Accessed 01 Nov 2022).

3. Vasil'ev, S.V. and Masliaieva, O.O. (2021). "Theoretical fundamentals of formation of anti-crisis activity of agricultural enterprises" *Ahrosvit*, vol. 5—6. pp. 103—108.

4. Danylyshyn, B.M. (2022), "Economic transformations in the period of martial law: tactics of evolutionism and modernization". *Ekononika Ukrainy*. 2022. vol. 10, pp. 03—14, available at: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.003> (Accessed 20 Nov 2022).

5. Export of grain, legumes and flour from Ukraine, available at: <https://minagro.gov.ua/investoram/monitoring-stanu-apk/eksport-z-ukrayini-zernovih-zernobobovih-ta-boroshna> (Accessed 20 Nov 2022).

6. Kormyshkin, Yu.A. (2015), "Orhanizatsijno-ekonomichni vidnosyny ahrarnykh pidpriemstv subiektiv ZED". *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia*. vol. 4. pp. 31—36.

7. Masliaieva, O.O. and Hanzhur, I.O. (2020), "Formation of organizational and economic relations in agro-industrial enterprises", *Ahrosvit*, vol. 4. pp. 105—108.

8. Sabluk, P.T. (2008), *Ekononichni vidnosyny iak osnova rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva*. *Ekononika APK*. vol. 8. pp. 147—153.

9. Shubravskaya O.V. and Prokopenko K.O. (2022), "Ensuring food security of Ukraine: post-war context", *Ekononika Ukrainy*. 2022. vol. 7, pp. 21—42, available at: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.021> (Accessed 20 Nov 2022). *Стаття надійшла до редакції 08.12.2022 р.*

УДК 332.2.01:332.2.021

Т. М. Прядка,
к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6179-0128>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.1.15

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНОГО УСТРОЮ В УКРАЇНІ

T. Priadka,
PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

INSTITUTIONAL ASPECTS OF LAND DEVELOPMENT PROBLEMS IN UKRAINE

На основі проведеного аналізу соціологічних досліджень можна розбити такі інституційні висновки щодо проблем розвитку територіально-адміністративної підсистеми земельного устрою. Відсутня правова база щодо переліку показників ефективності розвитку землекористування територіальних громад а також складна, фрагментарна й не має концептуальних засад система моніторингу територіального розвитку. Аналіз територіального розвитку земельного устрою фрагментарний, зважаючи на одночасне існування декількох законодавчих вимог (Постанови КМУ № 476 від 2009 р., №856 від 2015 р., № 931 від 2015р., № 987 від 2016 р., № 1029 від 2017 р. та інші) у зв'язку з наявністю різних інформаційних та систем моніторингу.

За останні роки інституціональний підхід займає помітне місце в науці з економічних досліджень в Україні. Згідно з цією теорією інституції — це звички, стереотипи думок і дій, які спираються на традиції, ментальність, що в комплексі впливає на управлінську діяльність та економіку. В цьому зв'язку, здійснено аналіз думок жителів територіальних громад щодо проблем комунальної власності на землю та реорганізації територіального устрою в контексті соціально-економічного і розвитку земельного устрою територіальних громад.

Для аналізу використано результати всеукраїнського соціологічного дослідження "Децентралізація та реформа місцевого самоврядування", яке проводилося Київським міжнародним інститутом соціології у жовтні-листопаді 2021 року. З'ясовано, що на запитання щодо передачі землі з державної власності в комунальну думки респондентів розділилися: 37% підтримують таке рішення, 35% — не підтримують, а ще 28.5% не визначилися зі своєю думкою. Також з'ясовано, що тільки 34% респондентів центральної частини України подобалося жити у своєму населеному пункті, 36,7% — не подобалося. Разом з тим, із сільського населення майже 42% респондентів подобається жити у своєму селі. За віком від 18 до 70 років більш як 35 відсоткам подобається жити у своєму населеному пункті. За родом занять також в середньому 35% підтверджують своє бажання жити у своєму населеному пункті. За рівнем добробуту цей відсоток коливається від 37 до 41 відсотка. В цілому абсолютна більшість респондентів — 78% — стверджують, що їм подобається жити у своєму населеному пункті, не подобається — 20%. Водночас, 78% респондентів не хотіли б переїжджати жити в інший населений пункт, а хотіли б — 18%.

Половина серед респондентів, які хотіли б змінити місце проживання (50%), хотіли б переїхати жити закордон. Інші напрямки переїзду менш популярні (респондент міг обрати до 2-х напрямків переїзду): обласний центр — 19.5%, будь-яке інше місце в Україні — 15%, м. Київ — 13%, районний центр — 6%. Отже, наявні інституціональні проблеми щодо перспектив розвитку земельного устрою сільських територій. Ще більше загострилися проблеми розвитку земельного устрою сільських територій у зв'язку із реформою територіальних громад. Так, незалежно від адміністративного статусу (і його історії) абсолютна більшість респондентів не хотіли б нікуди переїжджати і абсолютній більшості подобається свій населений пункт. При цьому, для населених пунктів не центрів громад є тенденція, що чим далі населений пункт від центру громади, тим вища частка тих, хто хотів би переїхати — частка таких респондентів зростає з 12% серед мешканців населених пунктів на відстані до 5 км від центру громади до 25— 28% серед мешканців населених пунктів, які знаходяться на відстані понад 15 км від центру громади. Відповідно при моделюванні земельного устрою територіальних громад, а відповідно і адміністративно-територіального, важливим є врахування віддалі від центру громади до старостинських округів. Також, в процесі дослідження інституціонального середовища земельного устрою на рівні територіальних громад підтверджується висновок, щодо важливості наявності сфер підприємницької діяльності та працевлаштування, якою є землегосподарювання. Адже ці проблеми пов'язані із моделюванням територіально-адміністративної підсистеми земельного устрою.

On the basis of the conducted analysis of sociological research, it is possible to break down the following institutional conclusions regarding the problems of the development of the territorial-administrative subsystem of the land system. Absence of the legal basis for the list of indicators of the effectiveness of land use development of territorial communities, as well as a complex, fragmented and conceptually unfounded monitoring system of territorial development. The analysis of the land system territorial development is fragmentary, taking into account the simultaneous existence of several legislative requirements (CMU Resolutions No. 476 of 2009, No. 856 of 2015, No. 931 of 2015, No. 987 of 2016, No. 1029 of 2017 and others) in connection with the availability of various information and monitoring systems.

In recent years, the institutional approach occupies a prominent place in the science of economic research in Ukraine. According to this theory, institutions are habits, stereotypes of thoughts and actions, which are based on traditions, a mentality that collectively affects management and the economy. Thus, was carried out an analysis of the opinions of residents of territorial communities regarding the problems of communal ownership of land and reorganization of the territorial system in the context of socio-economic and development of the land system of territorial communities.

For the analysis were used the results of the all-Ukrainian sociological study "Decentralization and reform of local self-government", which was conducted by the Kyiv International Institute of Sociology in October-November 2021. It was found that opinions of respondents were divided on the question of the transfer of land from state ownership to communal ownership: 37% support such a decision, 35% do not support it, and another 28.5% are undecided. It was also found that only 34% of respondents from the central part of Ukraine liked living in their locality, 36.7% did not like it. At the same time, from the rural population, almost 42% of respondents like to live in their village. More than 35 percent of people aged 18 to 70 like to live in their locality. By type of occupation, an average of 35% confirm their desire to live in their locality. According to the level of well-being, this percentage ranges from 37 to 41 percent. In general, the absolute majority of respondents — 78% — claim that they like living in their locality, 20% do not like it. At the same time, 78% of respondents prefer not to move to another settlement, while 18% would like to do it.

Half of the respondents who would like to change their place of residence (50%) would like to move to live abroad. Other moving destinations are less popular (the respondent could choose up to 2 moving destinations): the regional center — 19.5%, any other place in Ukraine — 15%, the city of Kyiv — 13%, the district center — 6%. Therefore, there are institutional problems regarding the prospects for the development of the land system in rural areas. The problems of land development in rural areas became even more acute in connection with the reform of territorial communities. Yes, regardless of the administrative status (and its history), the absolute majority of respondents would not like to move anywhere, and the absolute majority likes their settlement. At the same time, for settlements that are not community centers, there is a tendency that the further the settlement is from the community center, the higher the share of those who would like to move — the share of such respondents increases from 12% among residents of settlements at a distance of up to 5 km from the community center up to 25–28% among residents of settlements located at a distance of more than 15 km from the center of the community. Accordingly, when modeling the land structure of territorial communities, as well as the administrative-territorial one, it is important to take into account the distance from the center of the community to starosty districts. Also, in the process of researching the institutional environment of the land system at the level of territorial communities, the conclusion regarding the importance of the existence of areas of entrepreneurial activity and employment, which is land management, is confirmed. After all, these problems are related to the modeling of the territorial-administrative subsystem of the land system.

Ключові слова: земельний устрій, територіальні громади, інституціональні проблеми розвитку, соціологічні дослідження.

Key words: land system, territorial communities, institutional development problems, sociological research.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У рамках інституційного підходу суспільство розглядається як певна інституційна структура, що акумулює соціальний досвід суспільства і держави, систему сформованих законів, взаємин і традицій, зв'язків та способу мислення. Також характерною рисою інституційного підходу є те, що економічні земельні відносини розглядаються і сприймаються в термінах права або юридичних норм, тобто в тій оболонці, в яку вони одягнені в реальній дійсності. Звідси удосконалення управління комплексним розвитком земельного устрою сільських територій на основі інституційного підходу — це врахування історично сформова-

них земельних відносин, традицій, сучасних правових положень відносин власності на землю, цілеспрямоване поступове вбудовування новацій у існуючу систему землекористування, ефективний зворотний зв'язок з об'єктом земельного устрою у всіх сферах діяльності сільського співтовариства. Враховуючи викладене, дослідження впливу на розвиток земельного устрою інституції громадського суспільства є досить актуальними.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження інституціональних аспектів проблем розвитку земельного устрою в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За дослідженнями А.М. Третяка та В.М. Третяк [3] "важливість чіткого та однозначного встановлення меж адміністративно-територіальних одиниць з точки зору як одної із підсистем системи земельного устрою в Україні обумовлюється наступними чинниками:

— адміністративно-територіальні одиниці є територіальною основою платності землевладіння та землекористування, що передбачає зарахування плати за землю із певних територій до відповідних бюджетів місцевого самоврядування (частина 4 пункту 1 статті 69 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 № 2456-VI; Розділ XIII "Плата за землю" Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI), а також зарахування до відповідних бюджетів коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва (частина 4 пункту 2 статті 69 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 № 2456-VI) [4] (Фактично, адміністративно-територіальний устрій є просторовою основою для спрямування до тих або інших місцевих бюджетів багатьох податків та зборів, які значною мірою визначають їх дохідну частину (зокрема: плати за користування надрами; фіксованого сільськогосподарського податку; податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; деяких адміністративних штрафів; плати за надані в оренду водні об'єкти місцевого значення; коштів від реалізації безхазяйного майна; грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства середовища тощо), про охорону навколишнього природного середовища; збору за забруднення навколишнього природного середовища тощо);

— на основі адміністративно-територіальних одиниць здійснюється розмежування компетенції органів територіального управління (місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування) щодо передачі у оренду нерозподілених (не витребуваних) земельних ділянок (стаття 13 Закону України від 05.06.2003 № 899-IV "Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)'), а також компетенція територіальних громад щодо управління земельними ділянками у порядку охорони спадкового майна та визнання їх відумерлою спадщиною (статті 1277, 1279 та 1285 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 року № 435-IV) [5, 10];

— межі адміністративно-територіальних одиниць (у частині визначення меж населених

пунктів) визначають правові обмеження щодо формування земельних ділянок житлової та громадської забудови (стаття 38 Земельного кодексу України від 25.10.2001 року № 2768-III) [6];

— межі адміністративно-територіальних одиниць розмежовують компетенцію органів територіального управління (місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування) щодо затвердження документації із землеустрою (стаття 186 Земельного кодексу України від 25.10.2001 № 2768-III) та містобудівної документації (статті 12, 14, 16, 17—19 Закону України від 17.02.2011 року № 3038-VI "Про регулювання містобудівної діяльності"), в тому числі при зміні цільового призначення земельних ділянок [6, 7];

— нормативна грошова оцінка земельних ділянок як важливий економічний регулятор земельних відносин проводиться на основі адміністративно-територіальних одиниць (постанови Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 № 213 "Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів" та від 23.11.2011 № 1278 "Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)") [8, 9];

— визначення підсудності справ, які пов'язані із земельними ділянками як нерухомим майном, що мають пред'являтися за місцезнаходженням майна або основної його частини, фактично має здійснюватися із урахуванням адміністративно-територіальних одиниць (стаття 114 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 № 1618-IV) тощо [10].

За останні роки інституціональний підхід займає помітне місце в науці з економічних досліджень в Україні. Згідно з цією теорією інституції — це звички, стереотипи думок і дій, які спираються на традиції, ментальність, що в комплексі впливає на управлінську діяльність та економіку. В цьому зв'язку, здійснимо аналіз думок жителів територіальних громад щодо проблем комунальної власності на землю в контексті соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Для цих цілей використаємо дослідження всеукраїнського соціологічного дослідження "Децентралізація та реформа місцевого самоврядування" проводилася Київським міжнародним інститутом соціології у жовтні-листопаді 2021 року на замовлення Програми Ради Європи "Децентралізація і реформа публічної адміністрації в Україні" у співпраці та коорди-

нації з Міністерством розвитку громад та територій України [11].

Так, на запитання щодо передачі землі з державної власності в комунальну думки респондентів розділилися: 37% підтримують таке рішення, 35% — не підтримують, а ще 28,5% не визначилися зі своєю думкою (рис. 1).

У табл. 1 відповіді на запитання чи подобається жити у своєму населеному пункті та чи є бажання переїзду.

За даними аналізу табл. 1 тільки 34% респондентів центральної частини України подобалося жити у своєму населеному пункті, 36,7% — не подобалося. Разом з тим, із сільського населення майже 42% респондентів подобається жити у своєму селі. За віком від 18 до 70 років більш як 35 відсоткам подобається жити у своєму населеному пункті. За родом занять також в середньому 35% підтверджують своє бажання жити у своєму населеному пункті. За рівнем добробуту цей відсоток коливається від 37 до 41 відсотка.

В цілому абсолютна більшість респондентів — 78% — стверджують, що їм подобається жити у своєму населеному пункті, не подобається — 20% (рис. 2). Водночас, 78% респондентів не хотіли б переїжджати жити в інший населений пункт, а хотіли б — 18% (рис. 3).

На рис. 4 приведено відповіді на питання чи хотіли б змінити місце проживання; Якщо Ви хотіли б виїхати, то куди саме? Розроблено автором з використанням джерела [11].

Половина серед респондентів, які хотіли б змінити місце проживання (50%), хотіли б переїхати жити закордон. Інші напрямки переїзду менш популярні (респондент міг обрати до 2-х напрямків переїзду): обласний центр — 19,5%, будь-яке інше місце в Україні — 15%, м. Київ — 13%, районний центр — 6%. Отже, наявні інституціональні проблеми щодо перспектив розвитку сільського населення. Ще більше загострилися питання сільського населення у зв'язку із реформою територіальних громад.

У табл. 2 приведено результати опитування у розрізі населених пунктів залежно від їх адміністративного статусу. Незалежно від адміністративного статусу (і його історії) абсолютна більшість респондентів не хотіли б нікуди переїжджати і абсолютній більшості подобається свій населений пункт. При цьому, для населених пунктів не центрів громад є тенденція, що чим далі населений пункт від центру громади, тим вища частка тих, хто хотів би переїхати — частка таких респондентів зростає з 12% серед мешканців населених пунктів на

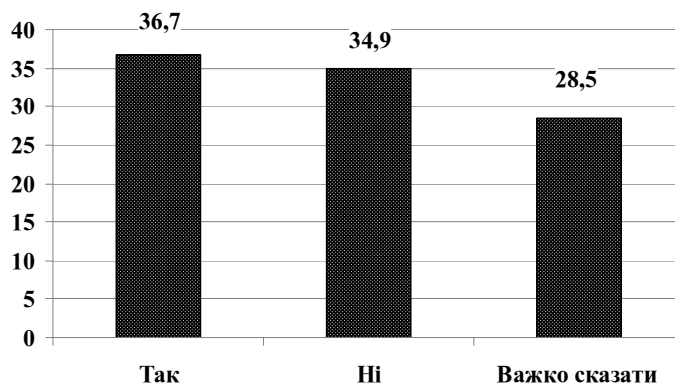

Рис. 1. Чи підтримуєте Ви передачу земель з державної в комунальну власність? (% серед усіх респондентів)

Джерело: розроблено автором з використанням джерела [11].

Таблиця 1. Чи подобається жити у своєму населеному пункті та чи є бажання переїзду? (% серед респондентів, що належать до відповідної категорії населення)

100% у рядку	Так	Ні	Важко сказати
Регіон			
Захід	49,4	38,7	23,9
Центр	34,0	36,7	29,3
Південь	33,4	36,5	30,1
Схід	23,6	43,7	32,6
Тип і розмір населеного пункту			
село	41,9	30,9	27,2
СМТ (до 20 тис. населення)	36,5	30,3	33,2
середнє місто (20-99 тис. нас.)	40,6	34,8	24,6
велике місто (100 тис. і більше)	30,7	40,3	29,0
Стать			
чоловік	39,0	35,7	25,3
жінка	34,7	34,2	31,1
Вік			
18-29 років	34,0	34,9	31,0
30-39 років	36,6	35,3	28,2
40-49 років	37,1	36,9	26,1
50-59 років	38,2	33,6	28,2
60-69 років	40,2	35,0	24,8
70+ років	33,5	33,0	33,5
Освіта			
неповна середня і нижче	28,0	41,7	30,3
повна середня	38,5	32,1	29,4
середня спеціальна	33,2	37,4	29,3
вища	40,1	34,0	26,0
Основний рід занять			
робітник/-ця (с. г.)	35,5	33,4	31,1
службовець/-виця	34,9	37,7	27,4
Спеціаліст /-ка	36,2	39,7	24,1
індивідуальна зайнятість, підприємець/-ця, фермер/-ка	34,3	39,4	26,3
домогосподарка	32,4	32,9	34,7
на пенсії	36,9	34,3	28,8
учень/-иця, студент/-ка	32,0	40,5	27,5
безробітний/-на	47,4	27,4	25,2
Рівень добробуту родини			
дуже низький	38,2	33,3	28,5
низький	37,0	34,1	28,9
середній	35,7	35,9	28,4
високий	41,3	36,4	22,3

Джерело: розроблено автором з використанням джерела [11].

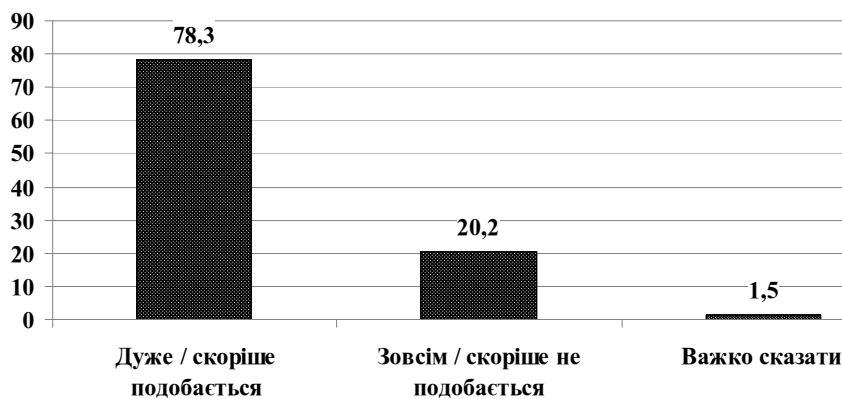

Рис. 2. Чи подобається Вам жити у Вашому селі/селищі/місті? Чи хотіли б Ви переїхати жити в інший населений пункт? (% серед усіх респондентів)

Джерело: розроблено автором з використанням джерела [11].

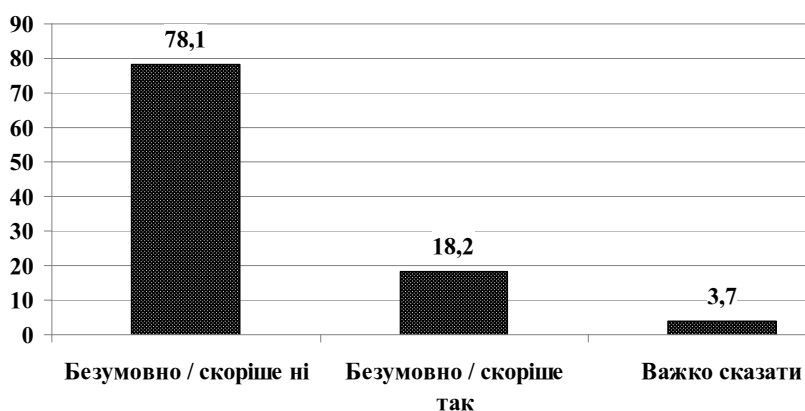

Рис. 3. Чи хотіли б Ви переїхати жити в інший населений пункт? (% серед усіх респондентів)

відстані до 5 км від центру громади до 25—28% серед мешканців населених пунктів, які знаходяться на відстані понад 15 км від центру громади.

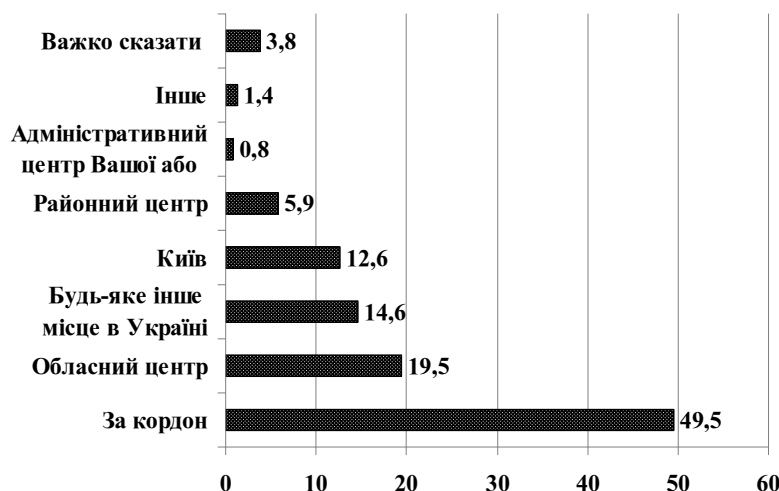

Рис. 4. Чи хотіли б змінити місце проживання. Якщо Ви хотіли б виїхати, то куди саме? (% серед респондентів, які хотіли б переїхати в інший населений пункт)

Джерело: розроблено автором з використанням джерела [11].

Незалежно від адміністративного статусу (і його історії) абсолютна більшість респондентів не хотіли б нікуди переїжджати і абсолютній більшості подобається свій населений пункт. При цьому, для населених пунктів — не центрів громад є тенденція, що чим далі населений пункт від центру громади, тим вища частка тих, хто хотів би переїхати — частка таких респондентів зростає з 12% серед мешканців населених пунктів на відстані до 5 км від центру громади до 25—28% серед мешканців населених пунктів, які

знаходяться на відстані понад 15 км від центру громади. Цей фактор є важливим для процесу моделювання територіально-адміністративної підсистеми земельного устрою територіальних громад.

На рис. 5 приведено відповідь респондентів на питання чи володіють вони певною земельною ділянкою та іншою нерухомістю у своєму населеному пункті.

Як показують дані рис. 5, 14.5% респондентів володіють певною земельною ділянкою та іншою нерухомістю у своєму населеному пункті. Крім місця, де проводилося інтерв'ю. Разом з тим, є дивним, що 81,2% респондентів відповіли, що не володіють земельною ділянкою та іншою нерухомістю. І ще більша питома вага тих, що не планують придбати земельну ділянку та іншу нерухомість. При цьому, у найближчі 2 роки 8% респондентів планують певні операції з нерухомістю у своєму населеному пункті (продати та/або купити). Напевно такі відповіді пов'язані із відсутністю коштів.

На рис. 6 приведено інформацію щодо оцінки ситуації у населеному пункті загалом і за окремими показниками.

Серед респондентів 33% добре оцінюють поточну ситуацію загалом у своєму населеному пункті проти 14%, які погано оцінюють. Ще 50% оцінюють ситуацію як "посередню" (ні добру, ні погану). Серед 23 окремих напрямків, за якими оцінювалася поточна ситуація в населеному пункті,

у випадку 16 напрямків від третини до половини респондентів добре оцінювали ситуацію і при цьому частка тих, хто давав позитивні оцінки, переважала частку тих, хто давав негативні оцінки, на не менше, ніж 10% (при цьому, у число таких напрямків входять шкільні та дошкільні заклади і соціальний захист — у їх випадку чверть/третина респондентів не визначилися зі своїми оцінками). Відносно найкраще респонденти оцінюють ситуацію з вуличним освітленням (60% добре оцінюють проти 17%, які дають негативні оцінки), вивезенням сміття (56% проти 19.5%), питною водою (55% проти 19.5%), транспортом між та усередині населеного пункту (52% проти 17% і 46% проти 26%) і інше. Іншими напрямками із загальним позитивним балансом сприйняття є довілля (39% проти 23%). У випадку 3 напрямків простежується приблизний паритет позитивних / негативних оцінок: ремонт доріг (36% проти 33%), охорона здоров'я на вторинному рівні (28% проти 29%) і правова допомога (19% проти 24.5%). Разом з тим, є 4 напрямки, за якими простежується переважання негативних оцінок: наявність підприємств (22.5% проти 46%), можливості для підприємницької діяльності (18% проти 32%), працевлаштування (16% проти 54%) і житловий фонд (14% проти 53%).

Для дослідження інституціонального середовища земельного устрою на рівні територіальних громад, найбільш цікавою є відповідь щодо підприємницької діяльності та працевлаштування, де відповідно 31,6% та 54,1% оцінили погано. Адже ці проблеми пов'язані із моделлю земельного устрою.

У табл. 3 приведені результати щодо питань як би Ви оцінили ситуацію у Вашому селі/селищі/місті за соціально-економічними показниками?

Доцільно звернути увагу, що хоча мешканці населених пунктів-центрів громад загально-краще оцінюють поточну ситуацію (35% добре оцінили проти 12%, які погано оцінили), але оцінки мешканців населених пунктів, які після 2020 року втратили статус центру, лише дещо гірші — 29% проти 17% (і потрібно

Таблиця 2. Чи подобається Вам жити у Вашому селі/селищі/місті? / Чи хотіли б Ви переїхати жити в інший населений пункт? (% серед усіх респондентів)

100% у рядку	Чи подобається жити			Чи хочуть переїхати		
	Так	Ні	Важко сказати	Так	Ні	Важко сказати
Адміністративний статус						
Центр громадян	78,8	20,0	1,3	17,6	78,8	3,6
Не є центром громадян	77,5	20,7	1,8	19,3	76,7	4,0
Історія адміністративного статусу						
Зберегли статус центру	78,8	20,0	1,3	17,6	78,8	3,6
Втратили статус центру	79,5	18,3	2,2	18,3	76,9	4,7
Зберегли статус не-центру	72,6	26,5	0,9	21,6	76,1	2,3
Відстань до центру громади						
Менше 5 км	66,6	32,6	0,8	11,9	86,2	1,9
5-9,9- км	79,3	17,4	3,3	15,5	78,4	6,1
10-14,9 км	88,9	11,1	0,0	16,9	82,4	0,7
15-19,9 км	83,7	16,3	0,0	27,6	65,9	6,5
20 км і більше	67,8	29,3	2,9	25,3	70,8	3,9

Джерело: розроблено автором з використанням джерела [11].

враховувати, що значною мірою у випадку центрів громад йде перетин з великими містами, у той час як населені пункти, що втратили статус центру є переважно селами). Водночас, відносно найгірше оцінюють ситуацію мешканці населених пунктів, які ні раніше, ні зараз не володіють статусом центру — 27% проти 20%. Також простежується загальна тенденція для населених пунктів-не центрів громад, що чим далі вони знаходяться від населеного пункту-центру громади, тим гірші оцінки: якщо серед респондентів, які проживають в населених пунктах на відстані до 5 км від центру громади, 31% добре оцінили ситуацію і 16% — погано, то для респондентів з населених пунктів на відстані 20 км і більше — 17% проти 25%.

В табл. 4 приведені результати щодо факторів покращення ситуації у населеному пункті.

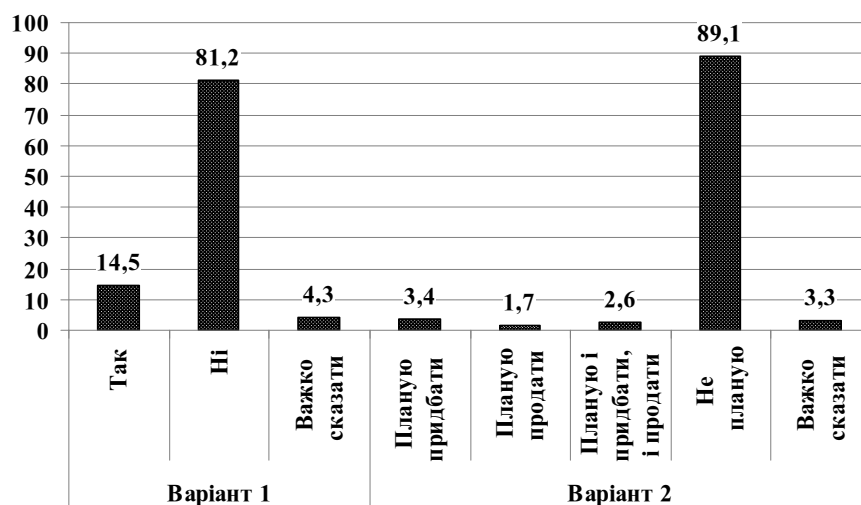

Рис. 5. Чи володієте Ви певною земельною ділянкою та іншою нерухомістю у своєму населеному пункті (% серед усіх респондентів)

Джерело: розроблено автором з використанням джерела [11].

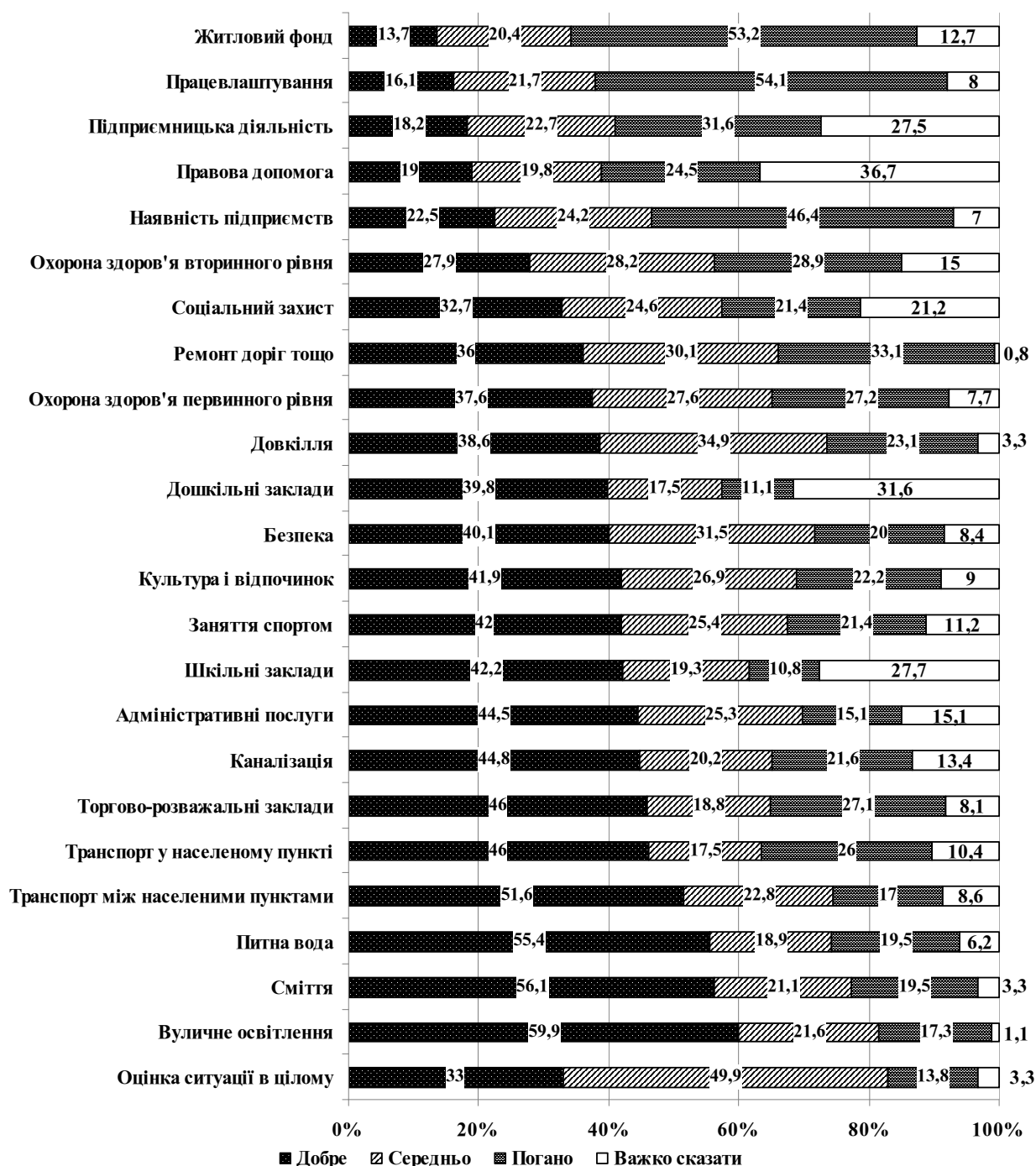

Рис. 6. Як би Ви оцінили ситуацію у Вашому селі/селищі/місті за наступними показниками? (% серед усіх респондентів)

Джерело: розроблено автором з використанням джерела [11].

На думку респондентів, основними факторами, які могли б сприяти покращенню ситуації у населеному пункті, є допомога з боку держави (50% зараховують до топ-5 таких факторів), інвестиції (31%), збільшення співпраці влади і громади (29%), розвиток наявних і створення нових підприємств (27%) та створення умов для підприємницької діяльності (27%).

Таким чином, для даного дослідження є важливими проблеми щодо розвитку наявних

підприємств та створення умов для відкриття нових (27.2%), створення умов для розвитку підприємництва/виробництва (27,1%), запровадження довгострокового стратегічного планування розвитку в інтересах усіх категорій населення громади (12.7%), розвиток туризму (11.7%), ефективне використання вільних земельних ділянок (9.7%), ефективне використання природних ресурсів / корисних копалин (9.0%).

До основних бар'єрів покращення ситуації належать, на думку респондентів, загальна криза в Україні (48% зараховують до топ-5 бар'єрів), відсутність інвестицій (37%) і відсутність / нестача підприємств (34%). Також досить багато респондентів говорили про недостатню співпрацю між владою і громадою (23%), неефективне використання коштів бюджету (22%), низьку спроможність місцевих депутатів (21%) і пасивність населення (20%), розвиток підприємств (26,3%) та умови для підприємництва (30,2%). Для покращення ситуації переважна більшість респондентів — 73% — називали те, що є спільного для всієї громади і чим можна пишатися

ВИСНОВКИ

На основі проведеного аналізу соціологічних досліджень можна розбити такі інституційні висновки щодо проблем розвитку територіально-адміністративної підсистеми земельного устрою. Відсутня правова база щодо переліку показників ефективності розвитку землекористування територіальних громад а також складна, фрагментарна й не має концептуальних засад система моніторингу територіального розвитку. Аналіз територіального розвитку земельного устрою фрагментарний, зважаючи на одночасне існування декількох законодавчих вимог (Постанови КМУ № 476 від 2009 р., № 856 від 2015 р., № 931 від 2015р., № 987 від 2016 р., № 1029 від 2017 р. та інші) у зв'язку з наявністю різних інформаційних та систем моніторингу. Дане дослідження є важливим в контексті формування просторового розміщення територіальних громад та врахування віддалі від центру громади до старостинських округів. Цей фактор є важливим для процесу моделювання територіально-адміністративно підсистеми земельного устрою територіальних громад. Також, в процесі дослідження інституційно-

Таблиця 3. Фрагмент відповідей на питання: як би Ви оцінили ситуацію у Вашому селі/селищі/місті за наступними показниками? (% серед усіх респондентів)

100 % у стовпчику	Статус		Історія			Відстань до центру, км				
	Центр	Не центр	Зберегти центр	Втрагити центр	Зберегти не-центр	< 5	5-9,9	10-14,9	15-19,9	20 +
Оцінка ситуації в цілому										
Добре	35,1	28,7	35,1	29,4	26,8	30,8	27,6	48,3	20,1	17,1
Середньо	50,4	48,8	50,4	47,8	51,2	53,2	46,6	37,8	60,0	52,8
Погано	11,9	17,9	11,9	17,0	20,0	16,0	20,4	9,6	13,5	24,7
Важко сказати	2,7	4,7	2,7	5,7	2,0	0,0	5,5	4,2	6,4	5,3
Довкілля										
Добре	35,2	45,9	35,2	48,8	38,9	33,2	49,6	47,4	46,1	46,2
Середньо	36,7	31,2	36,7	31,5	30,4	26,5	27,1	26,2	33,3	41,8
Погано	24,9	19,2	24,9	15,1	28,9	19,8	19,8	24,4	13,3	8,3
Важко сказати	3,2	3,7	3,2	4,5	1,7	3,6	3,6	2,1	7,4	3,7
Підприємницька діяльність										
Добре	20,4	13,4	20,4	12,8	15,0	16,3	13,0	20,6	8,0	9,4
Середньо	25,5	16,8	25,5	18,7	12,2	32,2	16,8	9,9	11,9	17,6
Погано	24,0	47,8	24,0	48,0	47,4	29,6	43,4	50,5	57,6	54,8
Важко сказати	30,1	22,0	30,1	20,5	25,4	21,9	26,8	19,0	22,4	18,2
Працевлаштування										
Добре	18,4	11,1	18,4	10,9	11,8	17,2	10,8	17,9	5,1	6,2
Середньо	26,0	12,6	26,0	14,2	8,9	26,8	12,0	10,4	13,0	8,2
Погано	46,6	70,1	46,6	68,3	74,3	50,7	71,6	63,7	72,8	81,5
Важко сказати	8,9	6,1	8,9	6,6	5,0	5,3	5,6	8,0	9,1	4,1

Джерело: розроблено автором з використанням джерела [11].

Таблиця 4. Що, на Вашу думку, може найбільше сприяти покращенню ситуації у Вашому селі/селищі/місті? Оберіть до 5 відповідей, що найбільше підходять. (% серед усіх респондентів)

№ п/п	% у стовпчик	%
1	Допомога з боку держави	50,3
2	Інвестицій (внутрішні/зовнішні)	30,9
3	Збільшення співпраці влади і громади	29,2
4	Розвиток наявних підприємств та створення умов для відкриття нових	27,2
5	Створення умов для розвитку підприємництва / виробництва	27,1
6	Покращення управління громадою (залагодження та ефективна робота місцевого голови та ради)	18,2
7	Збільшення активності та поінформованості населення	18,0
8	Ремонт дорожнього покриття на вулицях	17,5
9	Покращення якості методичних послуг	13,9
10	Формування / розвиток згуртованості громади	13,3
11	Запровадження довгострокового стратегічного планування розвитку в інтересах усіх категорій населення громад	12,7
12	Залучення нових мешканців/-ок / кваліфікованих робочих кадрів у громаду	12,0
13	Розвиток туризму	11,7
14	Покращення рівня благоустрою та облаштування території (вулиць, парків, скверів, просторів для культурного розвитку, дозвілля, спорту тощо)	10,3
15	Ефективне використання вільних земельних ділянок	9,7
16	Ефективне використання природних ресурсів / корисних копалин	9,0
17	Покращення транспортного сполучення	8,9
18	Вигідне географічне розміщення	6,6
19	Відновлення інженерних меж (водопостачання, водовідведення)	6,3
20	Покращення стану довкілля, охорони навколишнього середовища (засміченість / забрудненість водних джерел / землі / повітря тощо)	5,7
21	Покращення якості шкільної та дошкільної освіти (школи та дитячі садочки)	5,6
22	Збільшення рівня місцевих податків (що призведе до збільшення місцевого бюджету)	4,1

нального середовища земельного устрою на рівні територіальних громад підтверджується висновком, щодо важливості підприємницької діяльності та працевлаштування. Адже ці проблеми пов'язані із моделюванням територіально-адміністративної підсистеми земельного устрою.

Література:

1. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М. Філософія розвитку теорії земельного устрою сільських територій. *Агросвіт*. № 9—10. 2022. с. 11—20.

2. Третяк А. М., Прядка Т. М. Інституційно-поведінкова теорія — методологічна основа розвитку земельного устрою в Україні. *Економіка та держава*. № 6. 2022. с. 22—28.

3. Третяк А.М., Третяк В.М., Панчук О.Я. Нова модель земельного устрою в Україні у зв'язку із реформою місцевого самоврядування. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. № 2. 2017. с. 3—13.

4. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. Офіційний вісник України. 2010. № 59. Ст. 9.

5. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закону України від 05.06.2003 р. № 899-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 26. Ст. 7.

6. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 11.02.2022).

7. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення 21.10.2021).

8. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1278. Офіційний вісник України. 2011. № 97.

9. Про Методику нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.1997 р. № 525. Офіційний вісник України. 1997. № 23. Ст. 87.

10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 7.

11. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування. Результати шостої хвилі всеукраїнського соціологічного дослідження. Аналітичний звіт. К.: 2021. 159 с.

References:

1. Tretiak, A., Tretiak, V. and Pryadka, T. (2022), "Philosophy of the theory development for rural territories land system", *Agrosvit*, vol. 9—10, pp. 13—20.

2. Tretiak, A. and Priadka, T. (2022), "Institutional-behavioral theory — methodological basis of land system development in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 22—28.

3. Tretiak, A. Tretiak, V. and Panchuk, O. (2017), "A new model of the land system in Ukraine in connection with the reform of local self-government", *Land management, cadastre and land monitoring*, vol. 2, pp. 3—13.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Budget Code of Ukraine", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 26, p. 3.

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine, "About the procedure for allocating land plots in kind (on site) to owners of land shares (shares)", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 26., p. 7.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 11 February 2022).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "On regulation of urban planning activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 21 October 2021).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Methodology of normative monetary valuation of non-agricultural lands (except for the lands of settlements)", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 97.

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (1997), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "About the Methodology of normative monetary valuation of non-agricultural lands (except lands of settlements)", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 23, p. 87.

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 11, p. 7.

11. Council of Europe (2021), "Decentralization and reform of local self-government. Results of the sixth wave of the All-Ukrainian sociological survey. Analytical report.", available at: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/788/Sociology_Dec_2021_Ukr.pdf (Accessed 21 October 2021).

Стаття надійшла до редакції 20.12.2022 р.

УДК 004.056.5

В. Ю. Медвідь,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту ім. І.А. Маркіної,

Полтавський державний аграрний університет,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2257-6276>

О. М. Правдивець,

к. військ. н., доцент, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки Науково-навчального інституту менеджменту бізнесу, ВНЗ "Університет економіки та права "КРОК"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5242-9683>

Р. Ю. Кривчун,

здобувач вищої освіти спеціальності "Менеджмент",

Полтавський державний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3671-0587>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.1.24

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

V. Medvid,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Management named after I.A. Markina, Poltava State Agrarian University

O. Pravdyvets,

PhD in Military Science, Associate Professor of the Department of Financial and Economic Security,
Research and Training Institute of Business Management, "KROK" University

R. Kryvchun,

Applicant for higher education specialty Management, Poltava State Agrarian University

FORMATION OF INFORMATION SECURITY MANAGEMENT SYSTEM AT ENTERPRISE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES

У статті визначено, що важливість цього напрямку дослідження полягає, перш за все, в обґрунтуванні необхідності формування комплексної системи діагностики рівня інформаційної безпеки та кількісної і якісної оцінки стану рівня інформаційної захищеності підприємства. Проаналізувавши визначення, сформовано поняття інформаційної безпеки, під яким мається на увазі рівень захищеності інформаційних джерел, що забезпечують формування суспільства і розвиток в інтересах держави, громадян, організації. Визначено, що модель системи інформаційної безпеки підприємства поєднує внутрішні та зовнішні фактори і те як вони впливають на загальний стан інформаційної безпеки підприємства та забезпечення безпеки ресурсів. Досліджено, що формування надійної системи інформаційної безпеки підприємства передбачає широкий спектр процедур, спрямованих на мінімізацію внутрішніх та зовнішніх загроз, які обмежені у часі та ресурсах.

Frequent changes in the economies of countries around the world constantly require changes in their security quality and its improvement. Monitoring innovations in terms of security or protecting the system from hacking is a priority task of those engaged in the organization of security systems at the enterprise.

A huge amount of information needs to be identified and managed for the safe operation of any enterprise. Safety-oriented activities are closely related to the risk management process. It is necessary to monitor an enterprise's internal information resources and carefully analyze external ones. Information is a set of certain data that describe the state of controlled and controlling subsystems and the external environment, the results and the subjects of the enterprise's management activity.

The article argues that the importance of this research goal is primarily related to substantiating the need to form a comprehensive system for diagnosing and quantitative and qualitative assessment of the enterprise's information security level. After analyzing the definition, the concept of information security was determined. It concerns the security level of information sources that ensure the formation and development of society with a focus on the interests of the state, citizens, and organizations. According to the study, the model of the information security management system of the enterprise combines internal and external factors and reflects their impact on the general state of the enterprise's information security and ensuring the security of its resources. The model assumes the presence of classic components to ensure the protection of the company's information infrastructure: subjects of information infrastructure management and subjects of information security management, objects, subjected to digital and information protection, as well as the management process itself, which involves the strategy, information security policy (informal), goals, methods, functions, measures, and tools. The research conclusions prove that the formation of a reliable information security system for the enterprise involves a wide range of procedures aimed at minimizing internal and external threats that are limited in time and resources.

Ключові слова: управління, підприємство, інформація, безпека, інформаційна безпека, кіберзлочинність, шпигунство.

Key words: management, enterprise, information, security, information security, cybercrime, espionage.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За рахунок масової інформатизації й комп'ютеризації товарного ринку підприємства мають доступ до будь-якої інформації, що спричиняє оптимізацію процесу виробництва, управління і збуту продукції. Проте, останнім часом випадки кіберзлочинності та електронного шахрайства стали частішими, що, відповідно, негативно відображаються на діяльності суб'єктів господарювання.

Часте застосування визначень: керування інформаційною безпекою, управління інформаційними ресурсами, кібератаки чітко демонструє той факт, що проблема інформаційної безпеки є невід'ємною частиною загальної системи організації управління. У наш час необхідно приділяти особливу увагу управлінню інформаційною безпекою, адже завдяки грамотному та якісному управлінню безпекою, інформаційна безпека та стійкість підприємства значно зросте.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів господарювання значну увагу приділено у працях таких науковців, як Голубєв В. [1], Дячков Д. [2], Залевська І. [3], Захаров Є. [4], Збожинський С. [5], Кавун С. [6], Калетнік В., Калетнік Н. [7], Кісілевич-Чорнойван О. [8], Лосєв І. [9], Маракова І., Сиропятов О. [10], Маркіна І. [11], Нестеренко О. [12], Степанов В. [13], Потапенко О. [14], Солodka О. [15], Федулова С. [16] та інших.

МЕТЬ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоретичних і методичних Зasad формування системи управління інформаційною безпекою підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Швидкий темп зростання науково-технічного знання, широкий доступ до засобів роз-

робки програмного забезпечення та апаратного комп'ютерного забезпечення та можливостей застосування останнього є причинами високої вразливості підприємств до загроз різного характеру. Першоджерелом такої вразливості є неточності та недоліки існуючої політики проведення заходів інформаційної безпеки підприємств. Відтак, безпечність функціонування суб'єктів господарювання в умовах трансформації бізнес-середовища, захист систем управління виробничими, управлінськими, технологічними процесами, захищеність об'єктів інформаційної інфраструктури визнаються актуальними завданнями, які потребують формування теоретичного базису безпекології в сфері інформаційної захисту та практичної його реалізації.

Усі підприємства мають розуміти та планувати, як саме вони будуть йти до свого успіху, але на цьому шляху, вагомим елементом є його можливість забезпечити безпеку своєї конфіденційної інформації.

Часті зміни в економіках країн постійно змінюють та надають нові вимоги до якості безпеки. Слідкування за новинками в плані безпеки та зломів системи є пріоритетним завданням тих, хто займається організацією безпеки на підприємстві.

Мінімізація ризиків викрадення даних є основною причиною виникнення та створення інформаційної безпеки на підприємстві. Адже чим складніша система інформаційної безпеки на підприємстві, тим важче зловмисниками заволодіти конфіденційною інформацією. Чим дорожчим буде планування та організація зломів, фізичних викрадень або фізичного знищення даних, тим більше зловмисники будуть задумуватися про кінцевий результат своєї неправомірної діяльності і чи варто зламувати дані того чи іншого підприємства, адже вартість отриманої інформації може не перекрити їхні витрати на підготовку вторгнення.

Інформація — це абстрактне судження, яке поєднує у собі велику кількість значень в залежності від контексту. Простіше кажучи, інформація є змістом даних, які отримав той, хто шукав відповіді на свої запитання.

Інформація буває різноманітною: хибною, правдивою та повною нісенітницею. В залежності від отриманих даних інформація виділяється доступністю для отримувача. Прикладом обмеження є шифр, код — те, що обмежує коло осіб, які зможуть отримати певну інформацію. Інформація може виступати в ролі товару, вона також легко купується і продається

(в залежності від попиту на ту чи іншу інформацію).

Варто зазначити, що основними властивостями інформації є цінність, достовірність та актуальність. У свою чергу часовими властивостями інформації постають актуальність, оперативність й ідентичність.

Безпека — це умови, в яких знаходиться складна система, в цих умовах зовнішні та внутрішні чинники, не призводять до негативних процесів, які є згубними для складної системи відповідних потреб, знань і уявлень.

Відповідно, захист інформації — це процес, який спрямований на забезпечення інформаційної безпеки, визначальними факторами якої є загроза (потенційна причина, що знижує рівень інформаційної безпеки системи, тобто потенційно здатну привести до негативних наслідків) і ризик (збиток системи або організації) [11].

Об'єднавши дані визначення, можна сформувати поняття інформаційної безпеки, під яким маємо на увазі рівень захищеності інформаційних джерел, що забезпечують формування суспільства і розвиток в інтересах держави, громадян, організації.

Більш ширшим є визначення автора, який стверджує, що інформаційна безпека — це захищеність особистості при розподілі інформації, держави чи суспільства, внаслідок якої здійснюється їх існування та прогресивний розвиток, незалежно від зовнішніх та внутрішніх загроз [2].

Варто зазначити, що основними цілями інформаційної безпеки є:

- конфіденційність, тобто інформація обмежена у доступі і доступна лише обмеженому колу осіб;

- виключення несанкціонованого доступу до інформації, коли сторонні особи не можуть ознайомитися або отримати доступ до конфіденційної інформації;

- цілісність інформації і належних до неї процесів означає, що інформація повинна бути перевіреною, нерозірваною на "шматки", піддаватися обробці, введенню чи виведенню та не повинна піддаватися ніяким змінам під час даних процесів;

- доступність інформації, тобто інформація має бути своєчасною, надійною і, у разі необхідності, бути доступною для уповноважених чи довірених осіб;

- встановлення на облік усіх процесів, які пов'язані з ризиком.

У подальшому цілі реалізуються під час вирішення наступних задач:

додавання до системи терміну інформаційної безпеки;

облік та класифікація інформаційних ресурсів організації;

вибір осіб які відповідають за інформаційну безпеку;

визначення ризиків інформаційної безпеки та способів їх мінімізації;

формування групи яка матиме доступ до інформаційних ресурсів;

розробка методів та способів оцінки ризиків, для управління ними;

обирання технічних та адміністративних заходів, які спрямовані на зниження та протидію ризикам;

впровадження заходів, спрямованих на інформаційну безпеку, періодичний контроль за можливими ризиками;

гарантування безпеки працівників та фізичної безпеки;

впровадження нових вимог до інформаційної системи, спираючись на інформаційну безпеку;

контролінг за інформаційною безпекою на підприємстві;

Варто зазначити, що виокремлюють чотири рівні впровадження системи керування інформаційною безпекою:

формування політики галузевих ризиків;

аналіз ризиків для підприємства;

формування кінцевої мети;

розробка політики ризиків включає формування основ керування ними для всієї організації загалом. Дані принципи спираються на цілі підприємства, його стратегію, вимоги, запропоновані законодавством і певними стандартами, спрямованими на інформаційну безпеку [3, с. 120].

Формування системи управління інформаційної безпеки гарантує ефективність, якщо буде сформована на основі міжнародних стандартів ISO/IEC 27001:2005 та ISO/IEC 17799:2005.

Стандарт ISO/IEC 27001:2005 визначає вимоги, яких має дотримуватися підприємство при формуванні інформаційної безпеки підприємства. Вона слідує за визначення, мінімізацію, керування небезпекою та загрозами, якими може пошкоджуватися інформація, сприяє вибору ефективної та адекватної системи захисту інформації на підприємстві.

Завдяки стандарту ISO/IEC 27001:2005 на підприємстві можливо:

сформувати вимоги та цілі, направлені на інформаційну безпеку;

гарантування впевненості в тому, що керування ризиками в сфері інформаційної безпеки є ефективним та доцільним. Запевнитися в тому, що підприємство діє згідно чинного законодавства і решті нормативних документів;

втїлити в життя контроль за функціонуванням системи управління інформаційної безпеки;

виявляти та відстежувати всі існуючі способи управління інформаційною безпекою;

отримання інформації керівництвом щодо стану процесу управління захистом інформації;

регламентацію політики безпеки для внутрішньої та зовнішньої аудиторії шляхом поділу їх на рівні;

забезпечення партнерів та постачальників усією необхідною інформацією про стандарти, процедури та політику підприємства.

Стандарт ISO/IEC 17799:2005 формує принципи та є головним при розробці, впровадженні, супроводі та покращенні системи керування інформаційною безпекою, описує механізм визначення цілей контролінгу і його вартості у таких сферах [4, с. 85]:

політика безпеки (визначення принципів керування і способів, які забезпечують захист інформації);

управління безперервністю бізнес-процесів (виключення сторонніх втручань в ділові операції, захист процесів під час обробки інформації, від втручання серйозних неполадок чи форс-мажорів);

дотримання правових норм (винятки в порушеннях цивільного та кримінального права, встановлених законом зобов'язань, регуляторних чи контрактних зобов'язань, дотримання вимог безпеки);

організація активів та ресурсів (керування захистом інформації всередині підприємства) [5, с. 3];

фізична безпека і безпека навколишнього середовища (виключення несанкціонованого втручання в конфіденційну інформацію);

класифікація і управління активами (знаходження та захист інформаційних ресурсів);

захист персоналу (зменшення ризиків, спричинених помилками оператора, крадіжками, шахрайством чи несанкціоновано використаним обладнанням);

керування доступом (контроль за доступом до інформації);

керування засобами зв'язку та важливим обладнанням;

розробка та обслуговування систем (додатковий захист до основних засобів до захисту інформаційної системи) [6, с. 18];

Модель системи інформаційної безпеки підприємства — це поєднання внутрішніх та зовнішніх факторів, те як вони впливають на загальний стан інформаційної безпеки на підприємстві та забезпечення безпеки ресурсів.

Фактори, які впливають на систему інформаційної безпеки [7, с. 210]:

- загрози, які мають можливість виникнення та виникають під час формування інформаційної безпеки;

- вразливість інформаційної безпеки, яка прямим чином може призвести до прямих загроз;

- ризики, які є відображенням можливих втрат у разі, якщо загроза стане дійсністю;

Об'єктами захисту є інформаційні та матеріальні ресурси:

- документація, яка збережена на паперових носіях;

- технічні засоби зв'язку та комунікації;

- усна інформація;

- відцифрована інформація, яка може зберігатися та передаватися на різні носії;

- приміщення, в яких проводяться наради та обговорення, зберігання і обробка інформації;

- інформаційні системи загалом, сюди відносяться і системи зв'язку;

- документи, які зберігаються на технічних та програмних засобах;

- програмні засоби;

Усі загрози, з якими зіштовхується підприємство, можна класифікувати за природою їх виникнення, тобто вони можуть бути випадковими або ж навмисними. В залежності від методу боротьби з ними виділяють внутрішні та зовнішні загрози [8, с. 305].

Зовнішніми загрозами є:

- діяльність конкурентів, яка спрямована на перехоплення та обробку важливої інформації;

- випадкові дії працівників сторонніх організацій, які потягли за собою збої у системі інформаційної безпеки;

- умисне знищення, руйнація або ж навмисна модифікація інформації;

- катастрофи і стихійні лиха, непередбачувані ситуації, збої, аварії;

Внутрішніми загрозами є:

- некоординована діяльність структур підприємства, яка спрямована на захист інформації;

- персонал підприємства навмисно знищує інформацію;

- випадкові помилки працівників, застарілість техніки, збої в роботі інформаційної системи;

- грубі порушення правил збору, накопичення, обробки, перетворення, зберігання, відтворення і передавання інформації.

Існує декілька видів порушень [9, с. 11]:

- організаційні види порушень (об'єднують в собі несанкціонований доступ до бази і масових даних, доступ зломисників до активного мережевого обладнання чи серверів, неправильне розміщення засобів захисту та запобіжників при несанкціонованому доступі або ж помилки при керуванні ними, крадіжка чи небажане ознайомлення із конфіденційною інформацією в паперових чи електронних носіях, розкрадання конфіденційних даних;

- організаційно-правові порушення (спричинені відсутністю об'єднаної політики підприємства, яка була б спрямована на сферу захисту інформації, недотримання вимог нормативних документів, режимів доступу, зберігання і знищення даних);

- фізичні види порушень (нанесення шкоди апаратним засобам, автоматизованим системам, лініям зв'язку, комунікаційному обладнанню, незаконне привласнення або неправомірне ознайомлення із конфіденційною інформацією на носіях або їх викрадення [10, с. 19].

- радіоелектронні види порушень (застосування електронних засобів, які спрямовані на перехоплення та дешифрування потоків інформації, фото чи відео фіксація моніторів та обладнання, поширення дезінформації у локальних мережах, передача даних чужими лініями зв'язку.

Щоб протистояти загрозам та припинити порушення на підприємстві, необхідно організувати процес управління ризиками, який є основою під час побудови системи інформаційної безпеки на підприємстві.

Формування надійної системи інформаційної безпеки — це широкий спектр процедур, спрямованих на мінімізацію внутрішніх та зовнішніх загроз, які обмежені у часі та ресурсах [12, с. 3].

У свою чергу процес керування ризиками включає в себе наступні елементи: опис бізнес-процесів, виявлення ризиків, оцінку ризиків, планування заходів, реалізацію заходів, оцінку ефективності.

Опис бізнес-процесів (аналіз та спостереження за бізнес процесами, визначення критеріїв за якими формуватиметься політика мінімізації ризиків, постійна ідентифікація бізнес процесів) [13, с. 71].

Виявлення ризиків (виявлення ступеня схильності підприємства до загроз, які можуть призвести до вагомої шкоди. Саме для цього і необхідний аналіз бізнес процесів та обговорення з експертами у галузі безпеки. Результатом даного аналізу є класифікація потенційних ризиків).

Стандартними інформаційними ризиками є: копіювання конфіденційної інформації із локальних місць, умисне пошкодження інформації з метою її знищення, копіювання секретних документів для передачі їх конкурентам, незаконний вхід у корпоративну мережу, умисне знищення техніки та обладнання [14, с. 3].

Оцінка ризиків (виокремлення усіх потенційних ризиків із їхніми якісними та кількісними оцінками, які можуть призвести до збитків, виділення ризиків, які не прослідковуються на підприємстві).

Відповідно оцінка ризиків відбувається за наступними етапами:

- опис об'єктів та способів захисту;
- пошук ресурсу і обчислення його кількісних показників;
- аналіз загроз, які можуть зашкодити інформаційній безпеці;
- визначення ступеня вразливості;
- пошук та оцінка засобів забезпечення інформаційної безпеки, які підприємство може використати.

Планування заходів, основною метою яких є встановлення термінів та перелік робіт, які спрямовані на мінімізацію збитків у разі настання критичних моментів [15, с. 48].

Реалізація заходів, тобто виконання всіх запланованих робіт, які пов'язані із мінімізацією ризиків, контроль за якістю отриманих результатів та термінів їх виконання.

Оцінка ефективності — це системний процес, який спрямований на отримання оцінки та об'єктивних матеріалів про поточний стан системи, після проведення всіх запланованих операцій, співвідношення досягнутих результатів із запланованими [16, с. 89].

Отже, управління інформаційною безпекою є досить важкою, відповідальною та клопіткою роботою. Для безпечної діяльності підприємства необхідно ідентифікувати та управляти величезною кількістю інформації. Діяльність, яка спрямована на безпеку, тісно пов'язана із процесом управління ризиками. Необхідно слідкувати за власними інформаційними ресурсами та уважно аналізувати зовнішню інформацію.

ВИСНОВКИ

Для безпечної діяльності підприємства необхідно ідентифікувати та управляти величезною кількістю інформації. Діяльність, яка спрямована на безпеку, тісно пов'язана із процесом управління ризиками. Варто слідкувати за власними інформаційними ресурсами та уважно аналізувати зовнішню інформацію. Таким чином, організаційна модель системи управління інформаційною безпекою підприємства передбачає наявність класичних складових для забезпечення захисту інформаційної інфраструктури товариства: суб'єктів управління інформаційною інфраструктурою та суб'єктів управління інформаційною безпекою, об'єктів, що підлягають цифровому та інформаційному захисту, а також власне процесу управління, який передбачає включення стратегії, політики інформаційної безпеки (неформалізованих), цілей, методів, функцій, заходів та інструментів.

Література:

1. Голубев В.О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби з кіберзлочинами: монографія. Запоріжжя: ЗІДМУ, 2003. 250 с.
2. Дячков Д.В. Методичні підходи до оцінки інформаційної безпеки підприємства. Вісник Сумського національного аграрного університету: Серія "Економіка і менеджмент". 2017. № 12 (74). С. 87—92.
3. Залевська І. Інформаційна безпека: нові підходи до визначення поняття. Освіта регіону. 2010. № 4. С. 216—219.
4. Захаров Є. Інформаційна безпека: що захищаємо? Свобода висловлювань і приватність. 2013. № 4. С. 3—6.
5. Збожинський С. Інформаційна безпека під час застосування цифрових технологій. Юридична газета. 2017. С. 18—19.
6. Кавун С.В. Інформаційна безпека: підручник. Харків: ХНЕУ, 2009. 368 с.
7. Калетнік В., Калетнік Н. Інформаційна безпека і кіберзахист як сучасна інтелектуальна зброя. Молодий вчений. 2021. С. 305—311.
8. Кісілевич-Чорнойван О.М. Інформаційна безпека та міжнародна інформаційна безпека: проблема визначення понять. Юриспруденція: теорія і практика. 2009. С. 11—18.
9. Лосєв І. Інформаційна безпека: як укріпити. День. 2014. С. 19.
10. Маракова І.І., Сиропятов О.А. Інформаційна безпека комплексних систем зв'язку. - Ukrainian Information Security Research Journal. 2006. Т.8, № 4.
11. Маркіна І.А., Дячков Д.В. Основи формування системи менеджменту інформаційної

безпеки підприємства. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2016. № 3 (1). С. 80—88.

12. Нестеренко О. Свобода інформації чи інформаційна безпека? Свобода висловлювань і приватність. 2011. № 1. С. 3—9.

13. Степанов В. Інформаційна безпека в умовах реалізації інформаційної політики. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2019. № 4. С. 71—76.

14. Потапенко О.К. Державна інформаційна політика та безпека. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2011. Вип. 102. С. 48—51.

15. Солодка О. Окремі аспекти правового змісту поняття "інформаційна безпека". Часопис Київського університету права. 2008. № 1. С. 89—93.

16. Федулова С.О. Інформаційна безпека та захист інтелектуальної власності на бази даних. Економічний вісник ДВНЗ "Український державний хіміко-технологічний університет". 2016. С. 189—193.

References:

1. Holubiev, V.O. (2003), *Informatsiina bezpeka: problemy borotby z kiberzlochynamy* [Information security: problems of combating cybercrimes], ZIDMU, Zaporizhzhia, Ukraine.

2. Diachkov, D.V. (2017), "Methodical approaches to the assessment of information security of the enterprise", *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu: Serii "Ekonomika i menedzhment"*, vol. 12 (74), pp. 87—92.

3. Zalevska, I. (2010), "Information security: new approaches to the definition of the concept", *Osvita rehionu*, vol. 4, pp. 216—219.

4. Zakharov, Ye. (2013), "Information security: what are we protecting?", *Svoboda vyslovliuvan i pryvatnist*, vol. 4, pp. 3—6.

5. Zbozhynskiy, S. (2017), "Information security during the application of digital technologies", *Yurydychna hazeta*, pp. 18—19.

6. Kavun, S.V. (2009), *Informatsiina bezpeka* [Information security: a textbook], KhNEU, Kharkiv, Ukraine.

7. Kaletnik, V., and Kaletnik, N. (2021), "Information security and cyber protection as a modern intellectual weapon", *Molodyi vchenyi*, pp. 305—311.

8. Kisilevych-Chornoivan, O.M. (2009), "Information security and international information security: the problem of defining concepts", *Yurysprudentsiia: teoriia i praktyka*, pp. 11—18.

9. Losiev, I. (2014), "Information security: how to strengthen it", *Den*, p. 19.

10. Marakova, I.I. and Syropiatov, O.A. (2006), "Information security of complex communication systems", *Ukrainian Information Security Research Journal*, vol. 8, no. 4.

11. Markina, I.A. and Diachkov, D.V. (2016), "The basics of the formation of the information security management system of the enterprise", *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva*, vol. 3 (1), pp. 80—88.

12. Nesterenko, O. (2011), "Freedom of information or information security?" *Svoboda vyslovliuvan i pryvatnist*, vol. 1, pp. 3—9.

13. Stepanov, V. (2019), "Information security in the conditions of implementation of information policy", *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, vol. 4, pp. 71—76.

14. Potapenko, O.K., (2011), "State information policy and security", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia*, vol. 102, pp. 48—51.

15. Solodka, O., (2008), "Separate aspects of the legal content of the concept of "information security"". *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, vol. 1, pp. 89—93.

16. Fedulova, S.O. (2016), "Information security and protection of intellectual property on databases", *Ekonomichniy visnyk DVNZ "Ukrainskyi derzhavnyi khimiko-tekhnolohichnyi universtet"*, pp. 189—193.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.4

О. В. Боднар,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і аудиту,
Відокремлений підрозділ національного університету біоресурсів
і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4484-817X>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.1.31

ТЕОРЕТИЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ЯКОСТІ В ТУРИЗМІ

O. Bodnar,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, Separated
Subdivision of National University of Life and Environmental Science of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

THE THEORETICAL ESSENCE OF THE CONCEPT OF QUALITY IN TOURISM

В статті досліджується поняття якості в туризмі. Визначено поняття "якість" як економічна категорія та показники оцінки якості. Зазначено рівні відповідності якості. Розкрито поняття якості послуг. Обґрунтовано необхідність підвищення рівня якості. Визначено фактори, що впливають на створення якісного туристичного продукту. Проаналізовано специфіку галузі туризму і визначено, що основна увага в ній при створенні системи якості продукту звертається на якість сервісу. Визначено поняття "рівень якості". Досліджено рівні оцінки якості в туризмі. Розкрито критерії та показники оцінки якості послуг, які повинно використовувати туристичне підприємство. Визначено, що процеси управління в системі якості в туризмі в загальному вигляді поділяють на дві групи. Досліджено, що в процесі управління якістю в туризмі розробляються і виконуються економічні, соціально-психологічні та адміністративні заходи.

The article examines the concept of quality in tourism. The concept of "quality" as an economic category and indicators of quality assessment are defined. Levels of quality compliance are indicated. The concept of service quality is revealed. The need to increase the level of quality is substantiated. Factors affecting the creation of a quality tourist product have been determined. The specifics of the tourism industry were analyzed and it was determined that the main focus in it when creating a product quality system is on service quality. The concept of "level of quality" is defined. The levels of quality assessment in tourism were studied. The criteria and indicators for evaluating the quality of services, which should be used by a tourist enterprise, are disclosed. They include: material standard; aesthetic impressions; reliability of concluded agreements; individual approach to the client; knowledge and experience of personnel; politeness, sociability; reputation; security; accessibility; ease of understanding; understanding the client's needs. In the process of activity, it is important for a tourist enterprise not only to correctly assess the quality of individual services, but also the overall level of quality of services provided in tourism. So, the totality of these indicators forms the quality of provided tourist services. It was determined that management processes in the quality system in tourism are generally divided into two groups. It has been studied that in the process of quality management in tourism, economic, social-psychological and administrative measures are developed and implemented. The features of the approach to quality management are determined. It has been proven that one of the most important tasks of enterprises in the field of tourism is the creation of a reputation for high-quality guest service, which can be achieved thanks to the joint efforts of employees of all services of the enterprise, constant and effective control by the administration, organization of work on improving service methods, studying and implementing best practices, new equipment and technology, expanding the assortment and improving the quality of the services provided. Therefore, quality is the basis for satisfying the needs of every person and society, the most important component of competitiveness. Activities to improve and ensure quality in tourism in the conditions of a market economy should become a priority.

Ключові слова: якість, рівень якості, якість послуг, показники оцінки якості, підвищення якості.
Keywords: quality, quality level, quality of services, quality assessment indicators, quality improvement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасний етап розвитку міжнародної торгівлі туристичних послуг багато в чому за-

лежить від того, наскільки їхні послуги відповідають визначеним правовим нормам якості. Оскільки проблеми підвищення й забезпечення якості є актуальною для всіх суб'єктів малого й середнього бізнесу, від належного її вирішення залежить подальше майбутнє окремо

визначеної держави та світу в цілому. Але, якість повинна сформуватися так, щоб задовольняючи визначені й передбачувані потреби кожної окремої особистості й суспільства загалом, змогла б задовольнити й потреби держави. Туризм вагомо впливає на розвиток різних ключових сфер економіки і є одним з найприбутковіших видів бізнесу в світі. У зв'язку з цим проблема якості в туризмі являється актуальним питанням розвитку цієї галузі народного господарства. Тому вважаємо, що необхідно уточнити, в чому полягає суть і економічна природа категорії "якість" як економічної категорії.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження питань щодо якості проведені й висвітлені в роботах зарубіжних і вітчизняних фахівців та вчених: А.І. Буряк, Е.М. Векслер, Д.Г. Гольцев, Н.А. Морозова-Герасимович, А.О. Панна, І.Ю. Тимрієнко, М.І. Шаповал, В. Шухарт, А. Фейгенбаум та ін.

Однак існує багато проблемних питань стосовно поняття якості в туризмі, які залишаються не вивченими і потребують подальших досліджень. Насамперед, це стосується проблеми, що пов'язана з оцінкою якості та ефективності туристичних послуг і формуванням на цій основі ефективних систем управління туристичною фірмою. Також потребують розвитку та вирішення питання, що стосуються факторів зовнішнього середовища підприємства, які прямо та опосередковано відносяться до якості послуг, що надаються споживачу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Систематизувати та дослідити окремі аспекти поняття якості в туризмі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Питання про природу якості завжди відносилися до числа важливих та складних понять. Переважна більшість представників економічної думки й представників філософів різного часу намагалися знайти закони й принципи відображення якості в різних сферах буття. Це дозволяє зрозуміти, що якість займає центральне місце у розвитку економічної думки та філософії.

Визначення якості дуже неясне і неоднозначне. Це викликано декількома причинами:

1. Якість — це не окремо взята ідея або поняття, а багатовимірне і різнопланове концепція.

2. Якість — для будь-якого рівня поняття і визначення існує декілька рівнів абстракції, наприклад, коли люди говорять про якість, одна частина розуміє під цим дуже широке і розмите значення, тоді як інша може посилається на конкретне визначення і значення.

3. Якість є невід'ємною частиною нашого повсякденного спілкування, проте загальноприйняте і професійне використання може досить відрізнятися.

Загальноприйнята думка про якість така, що це щось нематеріальне і "невідчутне" — про нього можуть вестися суперечки і дискусії, його можна критикувати і вихвалити, але зважити і зміряти якість неможливо. Мається на увазі, що якість не може бути контрольованою і керованою, і тим більше вона не може бути кількісно виражена. Такий приклад яскраво контрастує з професійним підходом до управління якістю: якість — це певна величина, яку можна зміряти і проконтролювати, вона піддається управлінню і поліпшенню.

Проте, аналіз сучасних теоретичних підходів до визначення якості показав, що існуючі підходи, які доповнюють один одного, забезпечують розгляд поняття "якості" з різних точок зору.

Так, історія розвитку принципів управління на основі якості пройшла певний етап свого еволюційного розвитку.

З філософської точки зору "якість" вперше була проаналізована Аристотелем ще в III столітті до н.е. За його логікою якість — це побічна обставина, за допомогою якої річ є якогось типу чи виду; побічна обставина, що вказує, якою є річ (її змістовні якості та форми) і як річ діє (її здатності та навички); побічна обставина, котра є зовнішньою оцінюючою формою.

Існує й інше філософське визначення якості, зроблене Гегелем у XIX ст.: "Якість є, в першу чергу, тотожна з буттям визначеність, так що дещо перестає бути тим, що воно є, коли воно втрачає свою якість".

Досить цікавою є китайська версія трактування поняття якості: ієрогліф, який визначає якість, складається з двох елементів — "рівновага" і "гроші" (якість = рівновага + гроші). Отже, якість тотожна поняттю "висококласний, дорогий". Існують аналогічні сучасні філософські визначення, представниками яких є видатні економісти такі, як Е. Демінг, Джуран та Шухарт.

Е. Демінг — всесвітньо відомий вчений у сфері менеджменту, батько японського "дива" у сфері якості, він розглядав якість, як економічну категорію, що визначає рівень виготовленої продукції та наданих послуг, пропонував запровадити нові методи покращення якості продукції.

Згідно точки зору Джурана, якість — це ступінь задоволення потреб споживача (для реалізації якості виробник повинен з'ясувати вимоги споживача і зробити свою продукцію такою, щоб вона задовольняла ці вимоги).

Шухарт розглядав якість у вузькому її розумінні, тобто як властивість, що реально задовольняє споживачів. Якість розвивалася у міру того, як розвивалися, урізноманітнювалися і збільшувалися суспільні потреби, зростали можливості виробництва у їх задоволенні. Особливо динамічно процес розвитку і зміни суті якості, її параметрів відбувся в останні десятиріччя, коли швидко змінювались поняття якості, вимоги і підходи до неї. На сучасному етапі якість продукції та послуг — це категорія, яка характеризує параметричні, експлуатаційні, споживчі, технологічні, дизайнерські властивості виробу чи послуги, рівень його стандартизації та уніфікації, надійності і довговічності. Як економічна категорія якість відбиває сукупність властивостей продукції та послуг, що зумовлюють міру її придатності задовольняти потреби людини [1].

Японські вчені вважають споживачів рушійною силою системи забезпечення якості, яка передбачає чотири рівні відповідності якості:

- відповідність властивостей товару вимогам певних стандартів, яка досягається за допомогою статистичних методів контролювання якості та ефективної організаційної структури виробництва;

- відповідність вимогам технічної експлуатації, за яких продукція чи послуга має задовольняти потреби споживачів і користуватися попитом;

- відповідність продукції чи послуги вимогам ринку, яка визначає необхідність досягнення низької вартості продукції і високої якості шляхом організації бездефектного виробництва;

- відповідність латентним потребам, за яких перевагу мають товари, що відповідають потребам, про які споживач не має достатнього уявлення.

Щодо сучасного розуміння, відомий фахівець з якості А. Фейгенбаум [2] (США) остаточно сформулював теорію комплексного управління якістю, звернувши увагу на те, що вже наприкінці минулого десятиріччя для 80 % покупців промислових і споживчих товарів якість стала більш важливим чинником продукції та послуг, ніж ціна. Тому найбільш ефективним способом швидкого продажу товарів та послуг полягає у поліпшенні (підвищенні) якості.

Підвищення якості — одна із форм конкурентної боротьби, завоювання і втримання позицій

на ринку. Високий рівень якості продукції сприяє підвищенню попиту на продукцію і збільшенню суми прибутку не лише за рахунок обсягу продажів, а й за рахунок вищих цін. В Україні проводиться активна політика із забезпечення якості продукції та послуг, в якій передбачено забезпечення безпеки для здоров'я людини від користування продукцією чи послугою; встановлено державний контроль і нагляд за виробництвом.

Якість послуг — це сукупність характеристик, що визначають її здатність задовольняти вже існуючі або передбачувані потреби людини. Якість послуг залежить від ряду факторів. Фактори якості — якісні або кількісні характеристики однієї або декількох властивостей послуги. Класифікація чинників якості послуг досить широка: показники функціонального призначення; показники соціального призначення; ергономічні показники; естетичні показники; показники безпеки; екологічні показники; патентно-правові показники; показники стандартизованості [3, с. 111-112].

Зростаюче значення проблеми якості є наслідком розвитку науки і техніки, умов виробництва продукції та надання послуг. Основні причини цього процесу — це ускладнення виробничих процесів, впровадження нових технологічних методів, природне підвищення вимог населення до якості товарів та послуг, що купуються, зумовлене постійним зростанням матеріальних і естетичних потреб. Все це примушує власників підприємств та організацій підвищувати якість продукції та послуг і не відставати від вимог споживачів. Завдання ускладнюється тим, що вирішувати згадані проблеми необхідно у єдиному комплексі. Чим досконаліше організована координація і взаємозв'язок між окремими ланками проблем, тим вища технічна, економічна і соціальна ефективність її вирішення.

Звідси можна зробити висновок, що вся робота із підвищення якості повинна спиратися на ґрунтовну наукову базу, на достатньо стійкий теоретичний фундамент і, передусім, на науку про якість продукції та послуг.

В сучасній економічній та фаховій літературі можна зустріти багато різних визначень якості, проте і вони не вносять повної ясності у питання про його зміст. Так, наприклад, Жерейж Жорс Ісса вважає, що якість — це сукупність властивостей і характеристик продукції і послуг, що додають їм здатність задовольнити зумовлені або передбачувані потреби. Морозова-Герасимович Н.А. розглядає якість продукції як вимірник суспільного визнання праці, матеріалізованої в продукцію, тобто економічний зміст якості продукції пов'яза-

ний з відносинами між виробниками і споживачами, через які формується споживна вартість продукції і задовольняються суспільні потреби [4]. Згідно міжнародних стандартів ISO 8402-86 якість — це сукупність властивостей і характеристик продукції або послуги, що додають їм здатність задовольняти обумовлені чи передбачувані потреби. Орієнтуючись на визначення, надане у стандарті ДСТУ ISO 9001:2015 "Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9001:2015, IDT)" видання 2015 року, якість — це спроможність задовольняти потреби споживача [5].

Отже, можна зробити висновок про те, що якість можна розглядати з точки зору її сутності як сукупність властивостей продукції та послуг, так і вимірник суспільного визнання праці, матеріалізованої в продукції, тобто сутність категорії "якість" пов'язана з відносинами між її виробниками і споживачами, через які формується споживна вартість продукції та послуг і задовольняються суспільні потреби.

Враховавши підходи вчених до розуміння сутності якості та трактування поняття в міжнародних стандартах, пропонуємо визначати якість як сукупність взаємопов'язаних заходів для забезпечення й підтримки відносин між її виробниками та споживачами, які необхідні для підвищення конкурентоспроможності та конкурентоздатності підприємства, а також для задоволення встановлених чи передбачуваних потреб.

Якість послуги визначається вимогами Закону України "Про захист прав споживачів", згідно з яким "Продавець (виготівник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві товар (роботу, послугу), який за якістю відповідає вимогам нормативних документів, умовам договору, а також інформації про товар (роботу, послугу), що надається продавцем (виготівником, виконавцем)" [6].

Також, основні принципи та елементи систем якості, які охоплюють усі процеси, необхідні для забезпечення ефективності послуги, від маркетингу до її надання, включаючи аналіз послуги, встановлює ДСТУ ISO 9004:2018 "Управління якістю. Якість організації. Настанови щодо досягнення сталого успіху" (ISO 9004:2018, IDT) затверджений наказом від 12.12.2018 № 479 [7].

В галузі туризму досить різноманітна низка факторів, що значною мірою впливають на створення якісного туристичного продукту, а саме:

1) Дискретність (безперервність) виробництва туристичних послуг і цілісність їх споживання. Фахівці туристичного бізнесу часто говорять: "Гостинність — мистецтво дрібниць". У

забезпеченні якості турпродукту всі служби повинні працювати однаково чітко та якісно.

2) Можливість повторного виробництва турпослуг на однаково високому рівні, або тривалість якості. Рішення даної проблеми для багатьох виробників турпродукту виявляється непосильним завданням, що, в свою чергу, часто стає причиною різкого зниження конкурентоспроможності підприємства загалом.

3) Сфера туризму відноситься до такого виду діяльності, де вироблений продукт, будучи невідчутним, споживається одночасно з виробництвом. У персоналу підприємства немає шансу на виправлення браку, а також на повернення гостя. Це дуже важливий момент, оскільки якість роботи персоналу суттєво впливає на якісні характеристики самого турпродукту [8, с. 156—157].

Якість послуг має специфічні можливості і складається з наступних складових: якість виконання послуг і якість обслуговування населення.

Специфіка галузі туризму характеризується тим, що основна увага в ній при створенні системи якості продукту звертається на якість сервісу. Якість сервісу — ключ до комерційного успіху. Готелі і ресторани, екскурсійні бюро і туристичні агентства часто при абсолютно однаковій матеріальній базі та ідентичному напрямку діяльності відрізняються один від одного тільки рівнем сервісу, що в деяких випадках переважає в конкурентній боротьбі.

В основі будь-якого туристичного продукту лежить необхідність задоволення певних потреб. Тому головну суть цього продукту представляє так званий задум, тобто його направленість на розв'язання певної проблеми, задоволення конкретної потреби. Що ж придбав турист, купивши певний туристичний продукт? Насправді він придбав не продукт як такий, що має певний набір властивостей, а його здатність задовольняти деякі свої потреби. Отже, для підприємства в туристичній індустрії велике значення має надання і поширення не властивостей свого продукту, а реальної користі і вигідності від нього для свого клієнта.

Якщо задум туристичного продукту виступає як його змістовна сторона, то за формою туристичний продукт у реальному виконанні представляє собою саме визначений набір властивостей, які дозволяють реалізувати цей задум, тобто задовольнити певні потреби клієнта. Тому на другому рівні туристичного продукту розглядаються його властивості і характеристики: рівень якості, комфорт, престиж, екологічність, безпечність, враження і т. ін.

Крім сутності поняття "якість", дуже важливим є питання забезпечення належного рівня якості.

Рівень якості — це кількісна характеристика міри придатності того чи іншого виду продукції чи послуги для задоволення конкретного попиту на них у порівнянні з відповідними базовими показниками за фіксованих умов споживання. Оцінка якості передбачає визначення абсолютного, відносного, перспективного й оптимального її рівня.

Абсолютний рівень визначають за допомогою обчислення показників без їх порівняння з відповідними показниками аналогічних виробів. Відносний рівень визначають, порівнюючи показники якості з кращими аналогами вітчизняних та зарубіжних зразків.

За новими видами продукції чи послуг доцільно визначати оптимальний рівень якості, тобто такий, за якого загальна величина суспільних витрат, витрат на виробництво і використання (експлуатацію) повинна бути достатньою і мінімальною в певних умовах попиту [8].

Поряд з критеріями оцінки якості послуг, якими керуються клієнти, існують також критерії і показники, які повинно використовувати туристичне підприємство. До них належать: матеріальний стандарт (база розміщення, устаткування, комунікаційна інфраструктура); естетичні враження (архітектура об'єкта, просторова композиція, функціональне призначення приміщень, зовнішній вигляд персоналу); надійність укладених угод (солідність, довіра, дотримання термінів); індивідуальний підхід до клієнта (допомога у вирішенні проблем); знання й досвід персоналу; ввічливість, товариськість; репутація (слава, суспільне визнання); безпека (фізична, фінансова, психологічна); доступність (комунікаційна, ринкова, інформаційна, консалтингова); легкість порозуміння (уміння слухати людей, правдоподібність); розуміння потреб клієнта.

В процесі діяльності туристичному підприємству важливо не тільки вірно оцінити якість окремих послуг, але й загальний рівень якості наданих послуг в туризмі. Отже, сукупність цих показників формує якість наданих туристичних послуг. Результат надання послуги має бути надійним, естетичним, добре виконувати свої функції, тобто задовольняти ті потреби, для яких він призначений, а у випадку наявності серйозних порушень послуга може бути віднесена до неякісної, що є найбільш небажаним результатом діяльності підприємства.

Оскільки якість товарів та послуг залежить від багатьох факторів, то виникає необхідність комплексного підходу до проблем її підвищення. Наявність системи якості, яка базується на прийомі міжнародних стандартів, — запорука

забезпечення якості на всіх етапах життєвого циклу товару чи послуги.

Процеси управління в системі якості в туризмі в загальному вигляді поділяють на дві групи:

— ті, що переводять систему надання туристичних послуг на високий рівень, забезпечують діяльність туристичного підприємства більш високої якості;

— ті, що підтримують систему надання послуг у стійкому стані, забезпечують туристичні послуги запланованого рівня якості.

В процесі управління якістю в туризмі розробляються і виконуються економічні, соціально-психологічні та адміністративні заходи.

До економічних заходів відносяться:

— економічні методи стимулювання надання послуг високої якості: ціноутворення, економічне обґрунтування вибору варіантів послуг, преміювання за створення і запровадження нових механізмів дії туристичних послуг.

До соціально-психологічних заходів належать:

— планування соціального розвитку колективу;

— встановлення сприятливого психологічного клімату;

— використання різноманітних форм колективного і індивідуального морального заохочення за надання послуг високої якості.

До адміністративних заходів відносяться:

— забезпечення впровадження державних, галузевих стандартів стандартів, що стосуються надання послуг у туризмі;

— розробка і впровадження стандартів підприємства на організацію і управління якістю туристичних послуг;

— організація впровадження передового досвіду, винаходів і раціоналізаторських пропозицій, контроль за виконанням.

Таким чином, особливостями підходу до управління якістю є:

— орієнтація на постійне вдосконалення процесів і результатів праці в усіх підрозділах фірми, контроль якості процесів надання послуг;

— ліквідування можливості припущення дефектів та не якісного виконання робіт, надання послуг;

— дослідження і аналіз проблем, які виникають на основі принципу "поток", що підіймається, тобто від попередньої операції до наступної;

— принцип "твій споживач — виконавець наступної операції";

— відповідальність за якість результатів праці.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, одним з найважливіших завдань підприємств у сфері туризму є створення репутації високої якості обслуговування гостей, яке можна досягти завдяки спільним зусиллям працівників всіх служб підприємства, постійним і ефективним контролем з боку адміністрації, організацією роботи з удосконалення методик обслуговування, вивченню й впровадженню передового досвіду, нової техніки й технології, розширенню асортименту і вдосконаленню якості послуг, що надаються. В зв'язку з цим, адміністрація туристичних підприємств повинна своєчасно реагувати на зниження задоволеності клієнтів наданими послугами і підприємство не повинно нехтувати оцінкою такого важливого показника, як якість наданих послуг.

Таким чином, якість як економічна категорія сприймається як аналог комерційного успіху, формує престиж будь-якого суб'єкта господарювання. Якість є основою для задоволення потреб кожної людини і суспільства, найважливішою складовою конкурентоспроможності. Вважаємо, що діяльність з підвищення та забезпечення якості в туризмі в умовах ринкової економіки має стати пріоритетною.

Література:

1. Жерейж Ж.І. Підвищення ефективності якості авіатранспортних послуг: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.04, Київ, 2002. 16 с.
2. Фейгенбаум А. Контроль якості продукції. Київ: Діло, 2005. 318 с.
3. Мазур І.І. Управління якістю. 2 -ге видав. "Омега — Л", 2006. 400 с.
4. Морозова-Герасимович Н.А. Управлінський облік і аналіз затрат на забезпечення якості продукції (на прикладі плодоовочеконсервних підприємств України): Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.04, Ін-т аграр. економіки УААН. К., 2003. 22 с.
5. ДСТУ ISO 9001:2015. Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9001:2015, IDT). [Чинний від 2016-07-01]. Вид. офіц. Київ: ДП "Укр НДНЦ", 2016. 30 с.
6. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1024-XII. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/155558_600017 (дата звернення: 11.12.2022).
7. ДСТУ ISO 9004:2018. Управління якістю. Якість організації. Настанови щодо досягнення сталого успіху (ISO 9004:2018, IDT). [На заміну ДСТУ ISO 9004:2012, ДСТУ ISO 9004-2-96, ДСТУ ISO 9004-3-98, ДСТУ ISO 9004-4-98; чин-

ний від 2020-01-01]. Вид. офіц. Київ: ДП "Укр НДНЦ", 2020. 44 с.

8. Захожай В.Б., Салухіна Н.Г., Язвінська О.М., Чорний А.Ю. Управління якістю: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2011. 936 с.

9. Косянчук Т.Ф., Майорова Н.І. Забезпечення якості та конкурентоспроможності продукції на засадах сучасних принципів управління якістю. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 3, Т. 3. С. 51—54.

References:

1. Zhorejzh, Zh.I. (2002), "Increasing the efficiency of the quality of air transport services", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.
 2. Fejhenbaum, A. (2005), Kontrol' yakosti produktsii [Product quality control], Dilo, Kyiv, Ukraine.
 3. Mazur, I.I. (2006), Upravlinnia yakistiu [Quality management], Omeha-L, Kyiv, Ukraine.
 4. Morozova-Herasymovych, N.A. (2003), "Management accounting and analysis of costs to ensure product quality (on the example of fruit and vegetable canning enterprises of Ukraine)", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, In-t ahrar. ekonomiky UAAN, Kyiv, Ukraine.
 5. Ukr NDNTs (2016), DSTU ISO 9001:2015. Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy (ISO 9001:2015, IDT) [DSTU ISO 9001:2015. Quality management systems. Requirements (ISO 9001:2015, IDT)], Vyd. ofits.: DP "Ukr NDNTs", Kyiv, Ukraine.
 6. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Consumer Rights Protection", available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/155558_600017 (Accessed 11.12.2022).
 7. Ukr NDNTs (2020), DSTU ISO 9004:2018. Upravlinnia yakistiu. Yakist' orhanizatsii. Nastanovy schodo dosiahnennia staloho uspikhu (ISO 9004:2018, IDT). Na zaminu DSTU ISO 9004:2012, DSTU ISO 9004-2-96, DSTU ISO 9004-3-98, DSTU ISO 9004-4-98 [DSTU ISO 9004:2018. Quality management. The quality of the organization. Guidelines for achieving sustainable success (ISO 9004:2018, IDT). To replace DSTU ISO 9004:2012, DSTU ISO 9004-2-96, DSTU ISO 9004-3-98, DSTU ISO 9004-4-98], Vyd. ofits.: DP "Ukr NDNTs", Kyiv, Ukraine.
 8. Zakhzhaj, V.B. Salukhina, N.H. Yazvin'ska, O.M. and Chornyj A.Yu. (2011), Upravlinnia yakistiu [Quality management], DP "Vyd. dim "Personal", Kyiv, Ukraine.
 9. Kosianchuk, T.F. and Majorova, N.I. (2010), "Ensuring the quality and competitiveness of products based on modern principles of quality management", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 3, no. 3, pp. 51—54.
- Стаття надійшла до редакції 14.12.2022 р.*

УДК 338.486:3

С. В. Герчанівська,

к. е. н., доцент кафедри економіки і менеджменту, Відокремлений підрозділ
Національного університету біоресурсів і природокористування України
"Бережанський агротехнічний інститут"ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7908-1397>

Б. В. Луговий,

к. і. н., доцент кафедри гуманітарної освіти туризму, Відокремлений підрозділ
Національного університету біоресурсів і природокористування України
"Бережанський агротехнічний інститут"ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0460-5309>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.1.37

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

S. Herchanivska,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Management, Separated Subdivision
of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

B. Luhovyi,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities Education of Tourism, Separated
Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

MARKETING RESEARCH AS A TOOL OF MANAGEMENT OF TOURISM ENTERPRISE

У статті висвітлено сутність поняття "маркетингове дослідження". Сформульовано власний підхід до визначення змісту цієї категорії. Розглянуто характерні особливості ринку туристичних послуг. Визначено основні аспекти маркетингових досліджень туристичних підприємств, їх мету. Показано, що дане дослідження має всебічний і вичерпний характер, охоплює всі аспекти ділової активності туристичного підприємства, починаючи зі стадії появи ідеї щодо надання послуг та закінчуючи задоволенням попиту клієнтів. Запропоновано маркетингову модель для туроператорів. Розкрито організацію маркетингового дослідження ринку туристичних послуг. Доведено взаємозв'язок і взаємозалежність всіх його етапів. Визначено, що результативність й ефективність маркетингового дослідження залежить від дотримання ряду вимог. Обґрунтовано, що рішення, прийняті на основі результатів маркетингового дослідження, є більш ефективними та дають можливість туристичному підприємству отримувати конкурентні переваги як короткострокового, так і довгострокового характеру.

The article highlights the essence of the concept of "marketing research". Marketing research of the tourism services market is a system of collecting, processing, and analyzing information about problems related to the coordination of demand and supply of a tourist product in order to reduce uncertainty and make marketing decisions.

The characteristic features of the market of tourism services are considered. The purpose of marketing research is to orient the tourism enterprise to work in real-life circumstances according to a certain program, which will make it possible to determine attractive directions of future marketing efforts and avoid areas of increased risks and dangers, as well as to assess its opportunities. Marketing research helps to determine the attitude of customers to the provided services, and at the same time to increase self-trust.

A marketing model for tour operators is proposed, according to which the marketing process at a tourism enterprise has the following sequence: tour operator (service) — information system — tour operator — marketing activities.

The organization of marketing research of the market of tourism services is revealed. It was determined that marketing research consists of a set of sequential actions (stages), each subsequent action is closely related to the previous one. Non-compliance with this methodological principle negatively affects the reliability of the received information.

It is substantiated that the decisions made on the basis of the results of marketing research are more effective and enable the tourist enterprise to obtain competitive advantages of both short-term and long-term nature.

In our opinion, it is the marketing research of the tourist services market that makes it possible to obtain information that will contribute to the most complete satisfaction of the needs of potential and existing customers. Qualitative marketing research contributes to the formation of the development strategy of enterprises in the tourism industry, ensures rapid adaptation to dynamic changes in the market of tourist services, allows you to objectively assess your market opportunities and choose those areas of activity in which the set goals can be achieved with minimal risks and maximum profit.

Ключові слова: маркетинг, маркетингові дослідження, туристичне підприємство, туристичні послуги, управління.

Key words: marketing, marketing research, tourism enterprise, tourism services, management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідною умовою ефективного розвитку будь-якого туристичного підприємства є використання інструментів маркетингового управління, яке передбачає діяльність, пов'язану з плануванням, організацією, координацією, контролем і стимулюванням заходів із формування попиту споживачів. Передумовою для цього є маркетингові дослідження. Без них не можливо зорієнтуватися в бізнес-середовищі, проаналізувати інформацію щодо характеристик ринку, вивчати дії конкурентів і потреби клієнтів. Маркетингові дослідження, мабуть, єдиний спосіб отримати унікальну інформацію про ринок, без якої маркетинг залишається лише непотрібною теорією. Факти з практики проведення даних досліджень переконливо свідчать про те, що такий потужний інструмент в палітрі управління здатен допомогти у прийнятті ефективних управлінських рішень. Використання результатів маркетингових досліджень здатне забезпечити до 80 % ринкового успіху в сфері туризму.

Невпинний розвиток нових потреб клієнтів, інтернаціоналізація маркетингу, ускладнення конкуренції зумовлюють необхідність підвищення ефективності маркетингової інформації. Маркетингові дослідження пов'язані з прийняттям управлінських рішень у всіх аспектах маркетингової діяльності, оскільки забезпечують її інформаційну базу. Вони дозволяють виявити проблеми, що заважають ефективно працювати, з'ясувати причини їх виникнення і можливі шляхи вирішення. Разом з тим ці дослідження сприяють пошуку ринкових можливостей, тобто шляхів подальшого поліпшення діяльності туристичного підприємства. Результати маркетингових досліджень створюють

інформаційно-аналітичну базу для розробки ефективних стратегій. Важливим є те, що інформація, яка отримується в ході дослідження, необхідна не взагалі, а для прийняття конкретного управлінського рішення. Це дозволяє чітко встановити її межі та визначити необхідний обсяг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Маркетинг послуг у своїх працях розглядали вітчизняні та зарубіжні науковці та практики: Ф. Котлер, Т. О. Примака, А. М. Костюченко, Е. В. Новаторов та інші. Перші вітчизняні публікації, присвячені безпосередньо маркетингу туризму, з'явилися на початку 90-х рр. ХХ ст. Серед науковців, які досліджували маркетингові аспекти сфери туристичної діяльності, такі, як Н. Є. Кудла, Ю. М. Правик, І. М. Школа та інші. Проте сучасні підходи до маркетингу туристичної галузі постійно змінюються. Не зважаючи на достатню кількість наукових напрацювань, подальших досліджень потребує вивчення особливостей маркетингових досліджень туристичних підприємств з урахуванням сучасних тенденцій їх розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у поглибленні теоретичних і організаційних засад маркетингових досліджень ринку туристичних послуг для підвищення ефективності діяльності підприємств туристичної сфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним з призначень маркетингу є зменшення впливу фактора невизначеності до рівня, при

якому можна контролювати стан зовнішнього середовища, власну реакцію на зміни, що відбуваються, а також приймати адекватні рішення, забезпечуючи своєчасне задоволення попиту клієнтів та здійснення результативної діяльності. Успіх досягнення вказаної цілі залежить від об'єму, надійності, точності і своєчасності інформації, а також умінь персоналу аналізувати та інтерпретувати отримані дані.

Широту важливості маркетингового дослідження відображено у визначенні Американської асоціації маркетингу: "Систематичний збір, реєстрація та аналіз даних з проблем, які стосуються маркетингу товарів та послуг". Англійське Товариство вивчення ринку запропонувало інше визначення: "Вивчення ринку є засіб, який використовують ті, хто забезпечує товарами та послугами в інтересах отримання постійної інформації про нужди та потреби тих, хто купує та використовує ці товари та послуги" [4, с. 5].

Отже, маркетингове дослідження ринку туристичних послуг — це система збору, обробки, аналізу інформації про проблеми, пов'язані з узгодженням попиту та пропозиції туристичного продукту, з метою зменшення невизначеності та прийняття маркетингових рішень.

Маркетингове дослідження інтегрує в дослідницькому процесі вивчення туристичного ринку, а також маркетингової діяльності туристичних підприємств. Воно має всебічний і вичерпний характер, охоплює всі аспекти ділової активності, починаючи зі стадії появи ідеї про туристичний продукт та закінчуючи задоволенням попиту клієнтів.

Існуюча концепція сучасного маркетингу може бути значною мірою застосована і в туристичній сфері. Водночас у туризмі є специфіка, яка відрізняє його не лише від торгівлі товарами, але й від інших форм торгівлі послугами. Тут має місце торгівля як послугами, так і товарами, а також особливий характер споживання туристичних послуг і товарів на місці їх виробництва. Крім того, за оцінками спеціалістів частка послуг у туризмі значно більша і становить 75 %, а товарів лише 25 % [6].

Продукти у сфері туризму можуть бути матеріальними (туристичні товари) та нематеріальними (туристичні послуги). Хоча багато в чому туристичні послуги схожі з будь-якими іншими, проте вони мають відмітні характеристики, серед яких розбіжність у часі факту продажу та споживання турпродукту; нездатність до зберігання та багато іншого, що надає цьому виду бізнесу певної специфіки.

Туристичному продукту характерні такі особливості:

- це комплекс товарів і послуг (матеріальних і нематеріальних компонентів), що характеризується складною системою взаємовідносин між ними;

- попит на туристичні послуги еластичний по відношенню до рівня доходу і цін, але залежить від політичних і соціальних умов в країні;

- споживач, як правило, не може побачити послуги до її споживання, а саме споживання в більшості випадків здійснюється безпосередньо на місці надання туристичної послуги;

- клієнт долає відстань, яка відділяє його від продукту та місця споживання, а не навпаки;

- туристичний продукт залежить від таких змінних, як простір і час, для нього характерні коливання попиту;

- пропозиція туристичних послуг відрізняється негнучким виробництвом. Вони можуть споживатися тільки безпосередньо на місці. Готель, аеропорт, база відпочинку не можуть бути перенесені в кінці сезону в інший регіон. Вони не можуть пристосуватися в часі і просторі до зміни попиту;

- туристичний продукт створюється зусиллями багатьох підприємств, кожне з яких має власні методи роботи, специфічні потреби та різні комерційні цілі;

- не може бути досягнута висока якість туристичних послуг за наявності навіть незначних недоліків, оскільки обслуговування туристів складається з дрібних деталей;

- оцінка якості туристичних послуг відрізняється значною суб'єктивністю: великий вплив на оцінку споживача роблять особи, які не мають прямого відношення до пакету придбаних послуг (наприклад, місцеві жителі, члени туристичної групи);

- на якість туристичних послуг впливають зовнішні чинники (природні умови, політика в галузі туризму, міжнародні події тощо) [1].

Метою маркетингових досліджень є орієнтація туристичного підприємства на роботу в реально існуючих обставинах за певною програмою, яка дасть можливість визначити привабливі напрями майбутніх маркетингових зусиль та уникнути зон підвищених ризиків і небезпек, а також оцінити свої можливості. При цьому необхідно вивчати перспективи розвитку попиту на послуги, позиції клієнтів та ін. Результати досліджень дають можливість виявити відповідність характеристик туристичних послуг запитам і вимогам клієнтів, проаналізу-

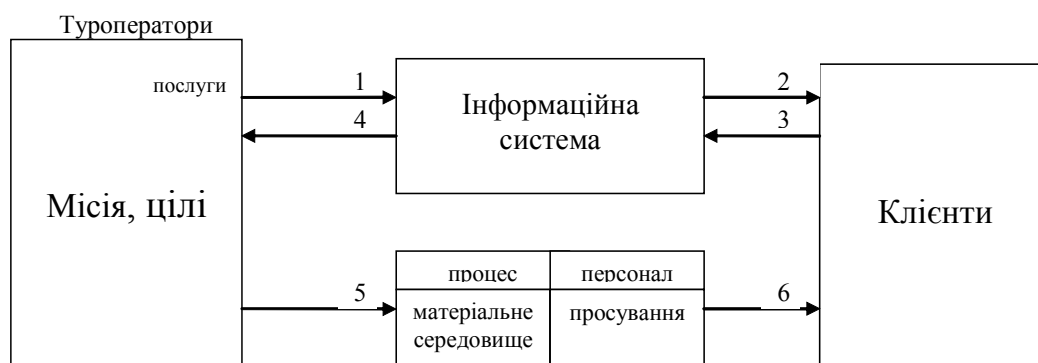

Рис. 1. Маркетингова модель для туристичного підприємства

вати їх конкурентоспроможність, вивчити переваги. Маркетингові дослідження допомагають визначити відношення клієнтів до надаваних послуг, а разом з тим підвищувати довіру до себе. Їх потрібно розглядати як частку постійно діючого інтегрованого інформаційного процесу, який засновується на причинно-наслідкових зв'язках.

Маркетингові дослідження проводять самостійно в основному великі фірми, які можуть дозволити собі мати спеціальний підрозділ. Менші фірми, як свідчить практика, звертаються із замовленням провести таке дослідження до спеціалізованої компанії. Цим займаються рекламні агентства, служби соціологічних досліджень та інші.

Теоретики маркетингу користуються певною моделлю, що в спрощеній формі дає уявлення про те, як збувають продукт. Оскільки надання туристичних послуг має свої особливості, то й відповідно маркетингова модель має бути змінена з урахуванням цих відмінностей (рис. 1).

Як показує рис. 1 маркетинговий процес на туристичному підприємстві має таку послідовність: туроператор (послуга) — інформаційна система — туроператор — маркетингові заходи. Стартовою точкою є послуги туроператора, а кінцевою — клієнти.

До особливостей проведення такого роду досліджень у туризмі можна віднести наступні: потреба проведення маркетингових досліджень пов'язана, як правило, із ситуацією, коли проблема вже назріла і необхідно терміново вживати якісь дії для її локалізації; при проведенні маркетингових досліджень туроператори нерідко розраховують тільки на свої сили, хоча обсяг поставлених завдань часто перевищує можливості одного маркетингового відділу, який повинен виконувати також і поточні, нагальні завдання; необхідність забезпечення конфіденційності інформації викликає у замовників досліджень певні побо-

ювання можливого витоку відомостей до конкурентів і передчасного інформування громадськості про свої інтереси; робота з респондентами (клієнтами), агентствами у сфері туризму має свої певні особливості як з точки зору делікатності змісту досліджуваних питань, так і з точки зору доступу до джерела інформації [8].

Можна виділити такі напрямки маркетингових досліджень ринку туристичних послуг: дослідження потреб, очікувань і сприйняття споживача; контроль якості обслуговування; вивчення операційних методів і реакцій клієнта на пропозицію туристичних послуг; дослідження посередників туристичних послуг; вивчення ключових клієнтів; підтримка постійних контактів з поточними й потенційними клієнтами шляхом створення панелі споживачів; аналіз скарг (підприємства, що надають туристичні послуги, досить часто розглядають претензії від клієнтів як позитивне джерело інформації, оскільки це допомагає усунути причини незадоволеності й уникнути повторення даних прецедентів у майбутньому); дослідження персоналу (як частина програми внутрішнього маркетингу).

Організація маркетингових досліджень є одним з факторів досягнення туроператором успіху, однак не кожне дослідження може цьому сприяти. Їх результативність й ефективність залежить від дотримання ряду вимог: мають носити комплексний і систематичний, а не випадковий чи непов'язаний характер; дотримуватись наукового підходу, що базується на об'єктивності, точності, ретельності. Об'єктивність інформації забезпечується тим, що вона надходить з різних джерел. Точність пов'язана із застосуванням інструментів дослідження. Висока рухомість факторів ринкового середовища призводить до необхідності корекції маркетингових програм, відповідно дослідження мають поновлюватись з певною періодичністю. Розмір та вартість маркетингового досліджен-

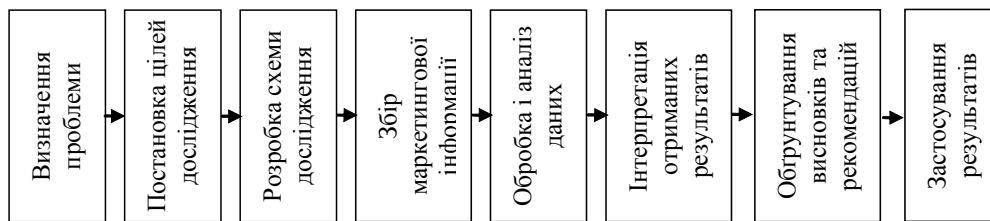

Рис. 2. Етапи маркетингового дослідження ринку туристичних послуг

ня визначається значною мірою об'ємом потрібної інформації, нових даних, ступенем його формалізації та складністю аналізу.

Проведення професійного і грамотного маркетингового дослідження сприяє формуванню стратегії розвитку підприємств туристичної галузі, забезпечує швидку адаптацію до динамічних змін на ринку туристичних послуг, дозволяє об'єктивно оцінити свої ринкові можливості й вибрати ті напрямки діяльності, в яких поставлені цілі можна досягнути з мінімальними ризиками, витратами і максимальним прибутком.

Будучи важливою функцією маркетингу, дослідження передбачають чітку організацію. Форми організації маркетингових досліджень можуть різними. Ефективність управлінських рішень тим вища, чим вищий ступінь достовірності ринкової інформації, який в значній мірі визначається правильністю вибору процедури та методики маркетингових досліджень.

Маркетингове дослідження складається з комплексу послідовних дій (етапів), кожна наступна дія тісно пов'язана з попередньою (рис. 2). Недотримання цього методичного принципу негативно позначається на достовірності інформації, яка буде отримана.

Три перші етапи можна розглядати як планування маркетингового дослідження, наступні — його реалізацію. Вихідним пунктом є вирішення питання про характер та напрям усієї дослідницької активності. Маркетингова проблема, на якій сконцентровано все дослідження, повинна мати чітке визначення. Для цього аналізуються всі аспекти діяльності туристичного підприємства, що дає можливість визначити конкретні сфери, котрі потребують більш детального вивчення. Формулювання проблеми включає: виявлення симптомів; чітке викладення можливих причин чи базових проблем, які лежать в основі симптомів; виявлення повного списку альтернативних дій, які можна застосувати для вирішення проблем. В разі необхідності проводиться спочатку попереднє опрацювання проблемної ситуації, а потім і заключне дослідження. Після цього розробля-

ються цілі (предмет) маркетингового дослідження.

Розробка схеми дослідження включає вибір методів проведення дослідження, визначення типу необхідної інформації та джерел її отримання, вибір інструментарію збору необхідних даних та розробку форм, тип аналізу, встановлення структури та величини вибірки. Вибір методів збирання інформації насамперед залежить від специфіки досліджуваної проблеми. Кожен з них має переваги і недоліки з точки зору об'єктивності інформації, оперативності її отримання, витрат на його проведення. Вибір методів запису і зберігання зібраної інформації має за мету надати їй форми, сумісної з процедурами наступної її обробки і зручної для аналізу. Мається на увазі визначення порядку виділення окремих елементів інформації, яку необхідно зберігати, обробляти й аналізувати, порядку їх кодування, форми виставлення і зберігання. Від вирішення цих питань багато в чому буде залежати структурне і візуальне оформлення запитальника. Крім того, це зменшує трудомісткість етапу обробки інформації (попередньої перевірки, сортування, групування, аналізу і т.д.). Ціль відбору респондентів в склад вибірки полягає в отриманні такої сукупності респондентів, яка за своєю якістю репрезентує (на момент опитування виступає моделлю генеральної сукупності) ту, що потрібно вивчити.

Процес збору маркетингової інформації починається з пошуку та аналізу найменш затратних, легко та швидко доступних джерел, якими є вторинна інформація. Лише після цього збирається первинна інформація. Первинні дані необхідні в тих випадках, коли досконалий аналіз вторинних даних не дає необхідної інформації. Вторинною (або кабінетною) вважається інформація, отримана з фінансової і статистичної звітності, результатів попередніх досліджень, періодичних видань. Вона поділяється на внутрішню (накопичується всередині підприємства) та зовнішню (державна, недержавна). В умовах мінливого ринкового середовища необхідна "найсвіжіша" інформація для прийняття ефективних управлінських

рішень. Щоб оцінити загальну цінність вторинної інформації, потрібно порівняти її недоліки та переваги. Даний вид інформації підвищує ефективність використання первинних даних, до яких відносять інформацію отриману з "перших рук", тобто в ході польових досліджень. Збір первинної інформації найчастіше розпочинається з проведення експертних інтерв'ю (оцінок), що дозволяє визначити суть проблеми та знайти варіанти її вирішення, а також доцільність маркетингового дослідження.

Методи збору даних при проведенні маркетингових досліджень можна класифікувати на дві групи: кількісні та якісні. Кількісні дослідження зазвичай ототожнюють з проведенням різних опитувань, зокрема на основі структурованих питань закритого типу, на які відповідає значна кількість респондентів. Якісні дослідження включають збір, аналіз та інтерпретацію даних шляхом спостереження за людьми і здійснюються в нестандартизованій формі [7].

Опитування є найпоширенішим способом збору первинних даних і використовується в 90% маркетингових досліджень. Воно засноване на усному або письмовому зверненні до клієнтів з питаннями, суть яких представляє проблему маркетингового дослідження. Анкета — це об'єднана єдиним дослідницьким задумом система питань, що спрямована на виявлення якісно-кількісних і кількісно-якісних характеристик предмета дослідження.

Іншими методами є спостереження (за допомогою обліково-виміральної апаратури, ревізії), експеримент (простий план, факторіальний план, план типу "латинського квадрата").

Спостереження — це метод збору первинної інформації за допомогою дослідження явищ, ситуацій або ж заходів групи осіб, явищ і ситуацій, причому спостереження часто виконується без знання останніх. Експеримент — це маніпулювання різноманітними чинниками з метою виявлення їх дії на об'єкти вивчення. Як джерело отримання маркетингової інформації можуть бути використані експертні оцінки. Метод експертних оцінок використовується у разі неможливості збору інформації або за недостатнього її обсягу. Він полягає в опитуванні кваліфікованих фахівців (експертів), менеджерів і працівників туристичних фірм [4].

Для того, щоби правильно розуміти результати дослідження необхідно детально знати як було поставлено запитання, в який спосіб було запропоновано давати відповіді. Не випадко-

во однією з вимог Міжнародного кодексу маркетингових і соціальних досліджень є повний опис проведеного дослідження і чітка відокремленість отриманих результатів від їх інтерпретації дослідником.

Етап обробки та аналізу зібраної інформації передбачає вилучення необхідних відомостей із всієї кількості отриманих, їх вивчення, а також обробку за допомогою різних методів і прийомів. При цьому застосовуються наступні методи: традиційні статистичні (порівняння, групування, класифікації, індексний та ін.), математичної статистики (регресійний, кореляційний, факторний, кластерний та ін.), детерміновані (лінійне та нелінійне програмування), математичне моделювання. В залежності від цілей дослідження, ресурсних можливостей, складу наявної інформації можуть використовуватись прийоми із різних областей знань. Досвід свідчить, що не слід покладатись на будь-який один метод аналізу даних, а краще комбінувати різні. Аналіз практики проведення маркетингових досліджень показує, що цей етап один із найскладніших видів маркетингової діяльності.

Інтерпретація результатів дослідження передбачає перелік результатів роботи, які на думку експертів можуть бути корисними для прийняття керівництвом рішень. Результати дослідження повинні безпосередньо витікати з результатів аналізу, бути аргументованими, достовірними, спрямованими на вирішення поставлених проблем. Вони становлять базу для розробки відповідних маркетингових заходів. Однією з поширених помилок на цьому етапі є невміння встановити, що є причиною, а що є наслідком, коли про відповідні два явища відомо лише те, що вони взаємозалежні. Інше застереження стосується інтерпретації середніх значень і відсоткових величин.

Висновки та рекомендації представляють собою пропозиції відносно того, які дії потрібно вживати виходячи з результатів дослідження, та опираються на думки фахівців щодо стану об'єкта дослідження, виявлених тенденцій його розвитку, перспективи функціонування, напрямів та засобів розв'язання проблем.

Враховуючи обмеженість реальних можливостей проведення маркетингових досліджень туристичними підприємствами, доцільно зосереджувати увагу на організації збирання і нагромадженні інформації, отриманої з випадкових джерел, коротких розмов з клієнтами. Ще одним важливим способом отримання марке-

тингової інформації є мотивування клієнтів до заповнення анкет-відгуків про їх враження від отриманих туристичних послуг.

ВИСНОВКИ

Отже, маркетингові дослідження — основа для управління та організації діяльності туристичних підприємств з розробки нових, більш ефективних туристичних продуктів, їх збуту з метою отримання прибутку. Вони є джерелом інформації про особливості макро— і мікросередовища підприємства, ситуації на цільовому ринку, про продуктову політику конкурентів, споживачів та їхні потреби, специфіку і традиції споживання, поведінкові відмінності тощо. Така інформація необхідна для забезпечення інноваційного процесу розробки туристичних послуг, управління їх життєвим циклом, оптимізації продуктового асортименту, коректування маркетингової стратегії. Управлінські рішення, прийняті на основі результатів маркетингового дослідження, дають змогу отримати конкурентні переваги як короткострокового, так і довгострокового характеру. Адже успіху можуть домогтися ті підприємства туристичної сфери, які творчо і нестандартно застосовують концепцію маркетингу, постійно шукають нові способи адаптації до мінливих ринкових умов, активно впливають на ринок і споживачів.

Література:

1. Азарян О. М. Ринок туристичних послуг: моніторинг і розвиток комплексу маркетингу: монографія. Донецьк: Вид-во ДонМУ, 2015. 243 с.
2. Барабанова В. В., Богатирьова Г. А., Приймак Н. С. Маркетингові аспекти розвитку ринку туристичних послуг в Україні. Науковий вісник Полісся. 2018. № 2(14). С. 221—229.
3. Барна М. Ю., Гліненко Л. К., Дайновський Ю. А. Маркетингові дослідження у сфері готельно-ресторанного і туристичного бізнесу: проблеми і недоліки. Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній. 2021. № 1. С. 5—17.
4. Голик С. С., Ортинська В. В., Мельникович О. М. Основи маркетингового дослідження ринку: навч. посібник. К.: Київ. Держ. торг.-екон. ун-т, 1995. 68 с.
5. Карягін Ю. О., Тимошенко З. І., Демура Т. О., Мунін Г. Б. Маркетинг турпродукту: підручник. К.: Кондор, 2009. 394 с.
6. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посібник. Чернівці:

Книги XXI. 2003. 300 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/kyfjak.htm (дата звернення: 22.12.2022)

7. Правик Ю. М. Маркетинг туризму: підручник К.: Знання, 2008. 303 с.

8. Фролова В. І., Фролова В. Ю. Організаційні засади маркетингових досліджень у сфері туризму. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2014. № 3 (27). С. 52—56.

9. Юрченко Н. І. Специфіка маркетингу в туристичній галузі. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 3. С. 155—159.

References:

1. Azarian, O.M. (2015), Rynok turystychnykh posluh: monitorynh i rozvytok kompleksu marketynhu [The market of tourism services: monitoring and development of the marketing complex], DonMU, Donetsk, Ukraine.
2. Barabanova V.V. Bohatyr'ova, H.A. and Pryjmak, N.S. (2018), "Marketing aspects of the development of the tourist services market in Ukraine", Naukovy visnyk Polissia, vol. 2 (14), pp. 221—229.
3. Barna, M.Yu. Hlinenko, L.K. and Dajnovs'kyj, Yu.A. (2021), "Marketing research in the field of hotel-restaurant and tourism business: problems and shortcomings", Industriia turizmu i hostynnosti v Tsentral'nij ta Skhidnij, vol. 1, pp. 5—17.
4. Holyk, S.S. Ortyns'ka, V.V. and Mel'nykovich, O.M (1995), Osnovy marketynhovoho doslidzhennia rynku [Basics of marketing market research], Derzh. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.
5. Kariahin, Yu.O. Tymoshenko, Z.I. Demura, T.O. and Munin, H.B. (2009), Marketynh turproduktu [Tourism product marketing], Kondor, Kyiv, Ukraine.
6. Kyfiak, V.F. (2003), Orhanizatsiia turystychnoi diial'nosti v Ukraini [Organization of tourism activities in Ukraine], Knyhy XXI, Chernivtsi, Ukraine. [Online], available at: http://tourlib.net/books_ukr/kyfjak.htm (Accessed 20 Dec 2022)
7. Pravyk, Yu.M. (2008), Marketynh turizmu [Tourism marketing], Znannia, Kyiv, Ukraine.
8. Frolova, V.I. and Frolova, V.Yu. (2014), "Organizational principles of marketing research in the field of tourism", Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu i biznesu, vol. 3 (27), pp. 52—56.
9. Yurchenko, N.I. (2016), "The specifics of marketing in the tourism industry", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 3, pp. 155—159. *Стаття надійшла до редакції 22.12.2022 р.*

УДК 657:331.2

А. П. Макаренко,д. е. н., професор, професор кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. ЗапоріжжяORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9576-928X>**А. І. Нестеренко,**

магістрантка кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,

Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3947-8568>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.1.44

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ, ОПОДАТКУВАННЯ ТА АУДИТУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

A. Makarenko,

Doctor of Economic Sciences, Professo, Professor of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhya National University of Engineering Educational and Scientific Institute

A. Nesterenko,

Master's student, Zaporizhzhya National University of Engineering Educational and Scientific Institute

IMPROVING PAYROLL ACCOUNTING, TAXATION AND AUDITING DURING MARITAL STATUS TO IMPROVE BUSINESS TAX PLANNING

Найголовнішим джерелом доходів працівників є заробітна плата, яка виплачується за результатами внеску у результат роботи підприємства працівниками згідно штатного розпису. Заробітна плата є важливим об'єктом аналізу, обліку та контролю на підприємствах через те, що зарплата виступає одним із найголовніших чинників підвищення ефективності їх діяльності та забезпечення розвитку підприємства. Облік" оподаткування і аудит заробітної плати являє собою дуже складний та трудомісткий процес. Для уникнення порушень при перевірці Державною податковою службою оподаткування, обліку та правильності документального оформлення заробітної плати на підприємстві доцільно було б організувати відділ внутрішнього аудиту для своєчасного виявлення помилок та попередження порушень.

Метою роботи є удосконалення документального обліку та аудиту заробітної плати на підприємстві згідно зі змінами у трудовому та податковому законодавстві, для попередження порушень.

Завданням проведення аудиту є контроль за правильністю розрахунків з оплати праці, віднесення її на відповідні рахунки бухгалтерського обліку та врахування змін у нормативно-правових актах та законодавстві України під час дії воєнного стану.

У роботі вдосконалено методику документування аудиту та обліку. Це надасть можливість якнайширше охопити всі аспекти обліку, оподаткування та документального оформлення документів для нарахування заробітної плати працівників під час дії воєнного стану в Україні.

Запропоновані робочі документи дадуть змогу перевірити дотримання підприємством нормативно-правових актів, змін у трудовому законодавстві, правильність оформлення договорів, наказів, повноти, законності і своєчасності нарахування та виплат заробітної плати під час дії воєнного стану в Україні.

Удосконалення обліку здійснюється з метою правильного, законного, повного та своєчасного нарахування заробітної плати з врахуванням змін у трудовому законодавстві, а також для повного контролю керівником документообігу бухгалтерської служби, для правильного прийняття управлінських рішень.

The most important source of employees' income is the salary, which is paid based on the results of the contribution to the results of the enterprise's work by employees according to the stafflist. Wages are an important object of analysis, accounting and control at enterprises due to the fact that wages are one of the most important factors in increasing the efficiency of their activities and ensuring the development of the enterprise. Accounting, taxation and auditing of wages

is a very complex and time-consuming process. In order to avoid violations during the verification by the State Tax Service of taxation, accounting and the correctness of the documentation of wages at the enterprise, it would be advisable to organize an internal audit department for the timely detection of errors and prevention of violations.

The purpose of the work is to improve documentary accounting and audit of wages at the enterprise in accordance with changes in labor and tax legislation, to prevent violations.

The task of conducting the audit is to control the correctness of the calculation of wages, assigning it to the relevant accounting accounts and taking into account changes in regulatory and legal acts and legislation of Ukraine during martial law.

The method of documenting audit and accounting has been improved in the work. This will provide an opportunity to cover as widely as possible all aspects of accounting, taxation and documentation for the calculation of wages for employees during martial law in Ukraine. The proposed working documents will make it possible to verify the company's compliance with regulatory and legal acts, changes in labor legislation, the correctness of contracts, orders, completeness, legality and timeliness of the calculation and payment of wages during the martial law in Ukraine.

Improvement of accounting is carried out for the purpose of correct, legal, full and timely calculation of wages, taking into account changes in labor legislation, as well as for full control by the head of the document flow of the accounting service, for correct management decisions.

Ключові слова: заробітна плата, аудит, облік, графік відпусток, маршрутний лист, відомість резерву відпусток, протокол засідання зі соціального страхування, бухгалтерія, кадрова служба.

Key words: salary, audit, accounting, vacation schedule, route sheet, notice of vacation reserve, social insurance meeting minutes, accounting, personnel service.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Найголовнішим джерелом доходів працівників є заробітна плата, яка виплачується за результатами внеску у результат роботи працівниками згідно штатного розпису. Для уникнення порушень в обліку заробітної плати та попередження штрафних санкцій найкращою пропозицією є своєчасне здійснення контролю.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями в обліку та аудиті заробітної плати займалися такі вчені: Кінебас І. Ю., Делібороніді А. Ю., Панченко О. М., Ангеловська О. В., Синяєва Л. В., Радіонова Н. Й., Штронда І. О., Сахно Л. А., Меліхова Т. О., Подмешальська Ю. В. та інші. Огляд питань обліку та аудиту заробітної плати автори наводять з різних точок зору зі своєї точки зору, але питання удосконалення обліку та аудиту під час воєнного стану потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Враховуючи актуальність теми дослідження нами були визначені наступні завдання: вдосконалити документальний облік заробітної плати, створити план, програму, тесту внутрішнього контролю та низку документів для аудиту заробітної плати під час воєнного стану в Україні

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Під час дії воєнного стану в Україні, відбулися значні зміни в законодавчих актах, щодо оптимізації і регулювання трудових відносин та нарахування заробітної плати під час воєнного стану. Облік заробітної плати є найважливішим аспектом правильності і повноти нарахування та виплати заробітної плати. Заробітна плата — це винагорода, обчислена, зазвичай, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ними роботу [5].

Таблиця 1. Маршрутний лист документа

№ з/п	Автор документа (П.І.Б., структурний підрозділ)	Дата, № документа	Тип документа	Дата накладання резолюції керівником	Кадрова служба		Дата підпису документа керівником	Бухгалтерія	
					Вхідна дата	Відмітка про виконання		Вхідна дата	Відмітка про виконання
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Джерело: сформовано авторами.

ПРОТОКОЛ
засідання комісії із соціального страхування

(назва організації, установи)

від "____" _____ 20__ р.

Присутні на засіданні:

Голова комісії _____ П.І.Б.

Заступник голови комісії _____ П.І.Б.

Члени комісії _____ П.І.Б.

Розглянувши звернення та документи про призначення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг застрахованим особам, комісія із соціального страхування вирішила:

I. Призначити допомогу по тимчасовій непрацездатності:

№ з/п	П.І.Б.	Табельний №	Номер страхового свідоцтва	Серія та номер листка непрацездатності	Причина непрацездатності: Захворювання загальне - 1; Вагітність та пологи - 2; Догл. за хворою дитиною - 3; Догл. за хвор. членом сім'ї - 4; Догл. за дит. до 3-років або івал. до 18 років - 5; Карантин - 6; Ортоп. протезування - 7; Санаторно-кур. лікування - 8; Самоізоляція - 10; Проф. захвор. - 11; Нещ. випадок на виробн. - 12	Первин. - 1; Продовж. - 2	Період непрацездатності	Кількість днів, що підлягають оплаті		Розмір допомоги (%)
								Разом	В т.ч. за рахунок коштів фонду	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Голова комісії _____ П.І.Б.

Заступник голови комісії _____ П.І.Б.

Члени комісії _____ П.І.Б.

Рис. 1. Протокол засідання комісії з соціального страхування

Джерело: сформовано авторами.

Розмір зарплати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей особи, результатів праці та господарської діяльності підприємства. Облік заробітної плати потребує немалих зусиль та уваги, оскільки є трудомістким та відповідальним процесом, який пов'язаний з обробкою первинної інформації та має багато однотипних операцій. Для удосконалення обліку заробітної плати та якісним контролем за своєчасністю відображення інформації бухгалтерською службою під час воєнного стану в Україні пропонуємо на підприємстві ввести маршрутний лист документа.

Маршрутний лист дає можливість керівнику підприємства відстежити маршрут документа від його створення, до виконання, контролюючи своєчасність його обробки та нарахування заробітної плати.

У зв'язку з забезпечення повного та своєчасного нарахування лікарняних на під-

приємстві нами пропонується створити комісію із страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Організація роботи комісії із соціального страхування підприємства здійснюється на паритетних засадах її членами, делегованими до неї роботодавцем та представником застрахованих осіб. Комісія щомісяця проводить засідання, на якому розглядає:

- надані Є-лікарняні;
- приймає рішення щодо припинення виплат матеріального забезпечення;
- перевіряє правильність видачі та заповнення документів, які є підставою для надання матеріального забезпечення.

Після вивчення та перевірки наданих документів складається протокол засідання та передається в бухгалтерію для здійснення розрахунків та проведення виплат.

На підприємстві щорічно мають складати графік відпусток на наступний рік, враховую-

ПОГОДЖУЮ:
Голова ради трудового колективу

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Керівник підприємства

"___" _____ 20__ р.

"___" _____ 20__ р.

Графік надання щорічних відпусток на 20__ р.
по підрозділу

№ з/п	Таб. №	ПІБ	Дата початку відпустки	№ відп.	Період відпустки	Дата наступної відпустки	Встан. тривалість відпустки	К-ть днів останньої відпустки	Місяці надання відпустки та кількість днів відпустки												Підпис працівника
									січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
			Всього:																		

Керівник структурного підрозділу _____ П.І.Б.

Керівник відділу кадрів _____ П.І.Б.

Рис. 2. Графік відпусток

Джерело: сформовано авторами.

чи виробничі та господарські процеси підприємства, а також особисті потреби та інтереси працівників. Наявність графіка відпусток дає можливість керівнику своєчасно повідомити працівника про дату початку відпустки, підго-

тувати первинні документи та своєчасно нарахувати відпускні. Графік відпускних представлено на рисунку 2.

Підприємство має своєчасно та у повному обсязі нарахувати та виплатити відпускні пра-

Найменування підприємства

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ _____ АКТ

Інвентаризації забезпечення виплат відпусток

"___" _____ 20__ р.

На підставі наказу директора підприємства "___" _____ 20__ р. № _____ проведено інвентаризацію забезпечення виплат відпусток станом на "___" _____ 20__ р.

Під час інвентаризації встановлено наступне:

Забезпечення виплат відпусток працівникам	Рахунок	Залишок на 01.01.20__ р., грн (на початок року)	Нараховано протягом року, грн	Використано протягом року, грн	Залишок на 31.12.20__ р. (на кінець року)	Залишок на 31.12.20__ р. за даними розрахунку, грн	Коригування залишку, грн	
							Збільшення	Зменшення
Основного виробництва								
Загальногосподарського призначення								
Адміністративного апарату								
Усього:								

Голова комісії _____ (посада) _____ (підпис) _____ (П.І.Б.)

Члени комісії _____ (посада) _____ (підпис) _____ (П.І.Б.)

_____ (посада) _____ (підпис) _____ (П.І.Б.)

Рис. 3. Акт інвентаризація графіку відпустки

Джерело: сформовано авторами.

Таблиця 2. Тест-контроль внутрішнього контролю підприємства

№ п/п	Зміст запитання	Варіанти відповіді			Примітки
		Так	Ні	Інформація відсутня	
1.	Чи є на підприємстві Наказ про облікову політику?				
2.	Дотримується підприємство Закону України про оплату праці?				
3.	Чи зберігається робоче місце за працівниками, які виїхали за кордон?				
4.	Чи є на підприємстві штатний розклад?				
5.	Ведеться на підприємстві табель обліку робочого часу?				
6.	Чи ведеться табельний облік працівників з якими призупинили дію трудових відносин?				
7.	Хто проводить реєстрацію первинні документи з обліку кадрів				
7.1	кадрова служба				
7.2.	Секретар				
7.3.	Керівник				
7.4.	Бухгалтерія				
8.	Чи є мобілізовані на підприємстві?				
9.	Чи проводиться нарахування заробітної плати працівникам з якими призупинено дію трудових відносин				

Джерело: сформовано авторами.

Таблиця 3. План проведення аудиторської перевірки зі заробітної плати

№ з/п	Аудиторські процедури	Перевірів	Примітка
1	Перевірка чисельності мобілізованих працівників		
2	Перевірка правильності оформлення призупинення дії трудового договору		
3	Перевірка кількості трудових договорів з нефіксованим робочим часом		
4	Перевірка обліку нарахування заробітної плати працівників з якими призупинили дію трудових відносин		
5	Перевірка табелю з нефіксованим обліком робочого часу		

Джерело: сформовано авторами.

цівникам, що йдуть у щорічну відпустку, а також при звільненні всі належні суми компенсацій за дні не використаних ними відпусток, тому на підприємстві повинні складати резерв відпусток. Резерв відпусток в бухгалтерському обліку називається — забезпеченням на виплату відпусток. Головна мета резерву відпусток — це рівномірний розподіл витрат по періодах, забезпечення відповідності доходів і витрат по періодам.

З метою дотримання вимог нормативно-правових актів під час воєнного стану в Україні підприємству слід запровадити низку нових документів з аудиту заробітної плати.

На підприємстві є працівники, які виїхали за кордон, працівники з якими призупинено дію трудових договорів та які працюють дистанційно або були мобілізовані під час воєнного стану.

По робітникам з якими призупинили дію трудових відносин, кадрова служба повинна вести Табелі обліку фактично невідпрацьованого часу, а бухгалтерія має нараховувати заробітну плату.

В таблицях 2—4 представлено документи, які дадуть змогу покращити якість аудиту заробітної плати та більш ефективно здійснити його проведення.

Таблиця 4. Програма аудиту заробітної плати

№ з/п	Аудиторські процедури	Перевірів	Термін перевірки	РД	Примітка
1	Перевірка первинних документів з обліку мобілізованих			РД1	
2	Перевірка нормативних актів, які регулюють призупинення дії трудових договорів			РД2	
3	Перевірка кількості трудових договорів з нефіксованим робочим часом			РД3	
4	Перевірка обліку нарахування заробітної плати працівників з якими призупинили дію трудових відносин				
5	Перевірка табелю обліку з невідпрацьованого робочого часу робітників з якими призупинено дію трудових відносин			РД4	

Джерело: сформовано авторами.

Таблиця 5. РД1 — Перевірка на наявність первинних документів з обліку мобілізованих

№ з/п	За даними підприємства		За даними перевірки		Відхилення	
	Довідка про мобілізацію	Повістка або контракт	Довідка про мобілізацію	Повістка або контракт	Довідка про мобілізацію	Повістка або контракт
1	2	3	4	5	6	7

Джерело: сформовано авторами.

Таблиця 6. РД2 — Перевірка на кількість договорів з нефіксованим робочим часом до основних договорів

№ з/п	За даними підприємства		За даними перевірки		Відхилення	
	Договір з нефіксованим робочим часом	Договори з основними працівниками	Договір з нефіксованим робочим часом	Договори з основними працівниками	Договір з нефіксованим робочим часом	Договори з основними працівниками
1	2	3	4	5	6	7

Джерело: сформовано авторами.

Таблиця 7. РД3 — Перевірка нарахування заробітної плати робітникам з якими призупинили дію трудових відносин

№ з/п	За даними підприємства		За даними перевірки		Відхилення	
	Правильність нарахування	Правильність оформлення	Правильність нарахування	Правильність оформлення	Правильність нарахування	Правильність оформлення
1	2	3	4	5	6	7

Джерело: сформовано авторами.

Таблиця 8. РД4 — Перевірка ведення Табелю обліку фактично невідпрацьованого часу

№ з/п	За даними підприємства		За даними перевірки		Відхилення	
	Відображення в таблиці	Чим регламентовано	Відображення в таблиці	Чим регламентовано	Відображення в таблиці	Чим регламентовано
1	2	3	4	5	6	7

Джерело: сформовано авторами.

В таблицях 5—8 представлені робочі документи аудитора для перевірки дотримання нормативно-законодавчих актів, згідно з нововведеннями під час дії воєнного часу.

Контроль за правильністю нарахування заробітної плати та веденням обліку робочого часу працівників з якими призупинено дію трудових відносин, надасть нараховані суми для подальшого надання сум заборгованості та покладення цієї заборгованості на країну агресора.

ВИСНОВКИ

Для удосконалення обліку заробітної плати було запропоновано наступні документи: маршрутний лист, протокол комісії із соціального страхування, графік відпусток та відомість резерву відпусток. Нововведені документи дадуть змогу: здійснення контролю створення, проходження та обробки первинної документації, щодо нарахування заробітної плати; всебічного та повного розгляду Є-лікарняних, комісією зі соціального страхування, для нарахування допомоги по тимча-

совій непрацездатності; графік відпусток дає змогу рівномірного розподілу коштів, щодо виплат відпускних працівникам підприємства; резерв відпусток забезпечує плануванню коштів на наступний календарний рік та зменшує фінансові зобов'язання майбутніх періодів.

Для удосконалення аудиту заробітної плати запропоновано тест внутрішнього контролю, план, програму та робочі документи аудитора. Ці документи дадуть змогу виявити порушення як з боку кадрової служби, так і з боку бухгалтерії при табелюванні невідпрацьованого часу, та нарахуванні заробітної плати, що надасть змогу уникнути штрафних санкцій.

Література:

1. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескос-та Г.М. Аудит: навч. метод. посібник. Запоріж-жя: ЗДІА, 2016. 184 с.
2. Меліхова Т.О., Петренко А.Е. Удоскона-лення методики внутрішнього аудиту нараху-вання заробітної плати. Агросвіт. 2019. № 3. С. 38—47.

3. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч. метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.

4. Закон України "Про оплату праці" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>

5. Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного часу". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

6. Меліхова Т. О., Лисяк О. В. Удосконалення документування обліку та аудиту заробітної плати в управлінні підприємством. Агросвіт. 2021. № 21—22. С. 43—50.

7. Меліхова Т. О., Іванова М. М. Удосконалення обліку та аудиту заробітної плати в казначействі. Ефективна економіка. 2018. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6087> (дата звернення: 28.12.2022).

8. Меліхова Т. О., Феофанов Л. К., Рябчук О. О. Удосконалення фінансового обліку та аудиту заробітної плати для підвищення ефективності управління підприємством. Економіка та держава. 2021. № 10. С. 86—92.

9. Меліхова Т. О., Чакалова Н. С., Іващенко Є. Є. Удосконалення внутрішнього контролю розрахунків за виплатами працівникам для підвищення якості формування інформації в обліку. Економіка та держава. 2019. № 3. С. 95—101.

10. Меліхова Т. О., Чеботаєва Т. В. Удосконалення організації та методики проведення аудиту відпустки з метою поліпшення документування та оподаткування бізнесу у воєнний час. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 22. С. 43—49.

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), Audyt [Audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

2. Melikhova, T. and Petrenko, A. (2019), "Improvement of the method of payroll internal audit", Agrosvit, vol. 3, pp. 38—47.

3. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), Bukhgaltersky oblik: navch.-metod. posibnyk [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

4. Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "On Remuneration of Labor", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80> (Accessed 10 Dec 2022).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the organization of labor relations

under martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (Accessed 10 Dec 2022).

6. Melikhova, T. and Lysiak, O. (2021), "Improving the documentation of accounting and audit of wages in enterprise management", Agrosvit, vol. 21—22, pp. 43—50.

7. Melikhova, T. O. and Ivanova, M. M. (2018), "Improvement of accounting and audit of wages in the treasury", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6087> (Accessed 10 Dec 2022).

8. Melikhova, T., Feofanov, L. and Riabchuk, O. (2021), "Improving financial accounting and payroll audit to improve the efficiency of enterprise management", Ekonomika ta derzhava, vol. 10, pp. 86—92.

9. Melikhova, T., Chakalova, N. and Ivashchenko, E. (2019), "Improvement of internal control of calculations for payments for employees for improving the quality of forming information in account", Ekonomika ta derzhava, vol. 3, pp. 95—101.

10. Melikhova, T. O. and Chebotaieva, T. V. (2022), "Improvement of the organization and methodology of the leave audit in order to improve the documentation and taxation of business during wartime", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 22, pp. 43—49.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.43.01: 631.147:339.137

І. А. Білоткач,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародного маркетингу,
Університет імені Альфреда Нобеля, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8535-9252>
Н. В. Шкідіна,
студентка магістратури, Університет імені Альфреда Нобеля, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6947-1850>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.1.51

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ КОНКУРЕНТНИХ СТРАТЕГІЙ ОПЕРАТОРІВ ОРГАНІЧНОЇ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ВНУТРІШНЬОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

I. Bilotkach,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of International Marketing, Alfred Nobel University, Ukraine
N. Shkidina,
Master's student, Alfred Nobel University, Ukraine

INSTITUTIONAL BASIS OF COMPETITIVE STRATEGIES OF OPERATORS OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTS ON THE DOMESTIC MARKET OF UKRAINE

Метою дослідження є визначення інституціональних основ конкурентних стратегій операторів органічної агропромислової продукції України на національному внутрішньому ринку, дослідження сучасного стану та тенденції просування органічної агропромислової продукції від виробників до кінцевих споживачів.

Теоретико-методологічною основою проведеного дослідження є діалектичний та аналітичний підхід до вивчення існуючих конкурентних стратегій операторів органічної агропромислової продукції України на внутрішньому ринку та особливостей розвитку і регулювання інституціонального забезпечення їх ефективної конкурентоспроможної діяльності.

Стверджується, що одним із головних завдань розвитку органічного напрямку в аграрній сфері є вдосконалення нормативно-методичного інституціонального інструментарію, що буде сприяти ефективному застосуванню конкурентних стратегій в роботі вітчизняних органічних операторів на внутрішньому ринку.

Наголошується, що ринок органічної агропромислової продукції в Україні є ринком виробників та потребує розробки та впровадження дієвих інституціональних вдосконалень в існуючі економічні механізми, що зробить їх більш конкурентоспроможними на національному рівні. Ефективне забезпечення конкурентоспроможності органічної агропромислової продукції на шляху від виробників до споживачів, на внутрішньому ринку, дасть змогу підприємствам ефективно організувати свою діяльність та стабілізувати економічний розвиток держави особливо в такий важкий період військового стану.

У статті розглядається питання інституціонального підґрунтя як основи застосування конкурентних стратегій операторів органічної агропромислової продукції при її просуванні від виробників до споживачів на внутрішньому національному ринку. Проведено аналіз внутрішнього потенціалу органічної агропромислової продукції України. Зазначено, що розвиток органічного агропромислового виробництва в Україні та насиченості внутрішнього національного ринку органічною продукцією будуть сприяти наступні фактори: подальше удосконалення інституціональних чинників для формування ефективних стратегій конкурентоспроможності операторів органічного ринку; розширення інструментів вдосконалення конкурентоспроможності у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції.

Запропоновано авторське визначення сутності внутрішнього потенціалу органічної агропромислової продукції та визначено сутність поняття "конкурентоспроможність органічної агропромислової продукції на внутрішньому ринку". Також пропонується авторська система розподілу реалізації органічної агропромислової продукції України на внутрішньому ринку.

Отримані результати дослідження поглиблюють теоретичні та прикладні аспекти інституціонального забезпечення застосування стратегій конкурентоспроможності в діяльності операторів органічної агропромислової продукції на внутрішньому ринку України.

The purpose of the study is to determine the institutional foundations of the competitive strategies of operators of organic agro-industrial products of Ukraine on the national domestic market, to study the current state and trends in the promotion of organic agro-industrial products from producers to end consumers.

The theoretical and methodological basis of the research is a dialectical and analytical approach to the study of the existing competitive strategies of operators of organic agricultural products of Ukraine on the domestic market and the specifics of the development and regulation of institutional support for their effective competitive activity.

It is claimed that one of the main tasks of the development of the organic trend in the agricultural sector is the improvement of the regulatory and methodological institutional toolkit, which will contribute to the effective application of competitive strategies in the work of domestic organic operators on the national market.

It is emphasized that the market of organic agricultural products in Ukraine is a market of producers and requires the development and implementation of effective institutional improvements in the existing economic mechanisms, which will make them more competitive at the national level. Effectively ensuring the competitiveness of organic agricultural products on the way from producers to consumers, in the domestic market, will enable enterprises to effectively organize their activities and stabilize the economic development of the state, especially in such a difficult period of martial law.

The article examines the question of the institutional foundation as the basis for the application of competitive strategies of operators of organic agro-industrial products during their promotion from producers to consumers in the domestic national market. An analysis of the internal potential of organic agro-industrial products of Ukraine was carried out. It is noted that the following factors will contribute to the development of organic agricultural production in Ukraine and saturation of the domestic national market with organic products: further improvement of institutional factors for the formation of effective strategies for the competitiveness of organic market operators; expansion of tools for improving competitiveness in the field of organic production and circulation of organic products.

The author's definition of the essence of the internal potential of organic agro-industrial products is proposed and the essence of the concept of "competitiveness of organic agro-industrial products on the domestic market" is defined. An author's distribution system for the sale of organic agro-industrial products of Ukraine on the domestic market is also proposed.

The obtained research results deepen the theoretical and applied aspects of institutional support for the application of competitiveness strategies in the activities of operators of organic agro-industrial products in the domestic market of Ukraine.

Ключові слова: Органічне агровиробництво, розподіл, внутрішній ринок, інституціоналізм, розвиток, конкурентоспроможність, система.

Key words: Organic agricultural production, distribution, internal market, institutionalism, development, competitiveness, system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток конкурентоспроможного сільського господарства має вирішальне значення для створення робочих місць та забезпечення доходу товаровиробників в сільській місцевості України. Виробництво ж якісної та корисної сільськогосподарської продукції забезпечує підвищення попиту на товари агропромислового виробництва. Одним з напрямів отримання якісних агропромислових продуктів є виробництво, обробка, пакування, переробка, транспортування та реалізація органічної сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Є чіткі ознаки того, що ефективність виробництва органічної продукції та

її конкурентоспроможність має значний вплив на економічний розвиток як у міських так і у сільських територіальних громадах. Проте залишається багато резервів щодо використання потенціалу органічного агровиробництва України, зокрема на внутрішньому ринку.

Не зважаючи на те, що переважна кількість органічної сільськогосподарської продукції України йде на експорт для забезпечення потреб закордонних споживачів, значна її частина розподіляється українським споживачем і це потребує налагодження досконалого інституціонального та інституційного забезпечення цих напрямів діяльності.

Проблема в забезпеченні населення України якісними продуктами харчування визначає нагальну потребу в розробці та впровадженні дієвих інституціональних вдосконалень в існуючі економічні механізми для забезпечення оптимізації та раціоналізації пов'язаних економічних процесів що зробить їх більш конкурентоспроможними на внутрішньому ринку. Ефективне забезпечення конкурентоспроможності органічної агропромислової продукції на шляху від виробників до споживачів, на внутрішньому ринку, дасть змогу підприємствам ефективно організувати свою діяльність та стабілізувати економічний розвиток держави особливо в такий важкий період військового стану.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним і прикладним аспектам впровадження та розвитку ринку органічної продукції присвячені наукові праці таких науковців: Р.М. Безус, А.Г. Мельник, А.С. Гринів, В.В. Підліснюк, В.І. Артиш, М.І. Кобець, В.В. Писаренко, В.Ф. Сайко, Б.В. Буркинський, Є.В. Милованов, Т.О. Зайчук, Т.Г. Дудар та інші науковці.

Дослідженню розвитку інституціональних процесів в економіці в цілому і в сільському господарстві зокрема присвячені наукові праці О. Гончаренко, С. Ілляшенка, А. Антонюка, Н. Апатової, Ю. Бажала, В. Вишневецького, В. Гейця, В. Дементьєва, П. М. Леоненко, В.Н. Тарасевича, П. Юхимчука, А. Чухно, Ю. Яковця та інших не менше поважних особистостей.

Дослідженню загальної проблематики та розвитку експорту української сільськогосподарської продукції висвітлено в наукових публікаціях вчених Ю.Е. Губені, В. Сіденка, І. Бережнюка, О.А. Корнієвського та ін.

Слід зазначити, що у працях цих авторів розглянуто питання інституціональних чинників формування та розвитку аграрного бізнесу, роль виробничих аспектів як сільськогосподарської продукції взагалі так і органічної сільськогосподарської продукції та продукції її переробки, приділено увагу процесам просування продукції, наведено характеристики методів виведення продукції на ринок, викладено питання планування окремих заходів просування. Проте не досить дослідженим є система інституцій яка повинна забезпечувати конкурентоспроможність виробництва, розподілу, переробки та просування української органічної продукції від виробників до споживачів на внутрішньому національному ринку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У матеріалах дослідження, представлених у статті ставиться за мету визначити інституціональні складові економічної діяльності в сфері органічного агропромислового виробництва України в межах національного ринку, її складові елементи, структуру, ефективність, конкурентоспроможність; надати аналітичну характеристику сформованій системі інституцій щодо виробництва та розподілу органічної агропромислової продукції; узагальнити науковий досвід щодо подальшого удосконалення конкурентоздатної системи для сталого розвитку органічного агробізнесу в Україні.

Об'єктом дослідження є стан та розвиток інституціональної системи щодо просування органічної агропромислової продукції України як складової національного ринку органічної сільськогосподарської продукції.

Предметом дослідження є сукупність інституціональних чинників, що регламентують економічну діяльність виробників та інших операторів національного ринку органічної агропромислової продукції України та впливають на їх ефективність та конкурентоспроможність.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Однією із провідних галузей економіки України є сільське господарство. Цей комплекс має важливе значення для держави, з огляду на те, що понад 60% населення проживає в сільській місцевості, на яку припадає основний контингент безробітних. Також, наша країна має сприятливі умови для ведення органічного агропромислового виробництва: розміри сільськогосподарських угідь, географічне положення, близькість до потенційних ринків збуту, велика територія з родючими ґрунтами, завдяки чому досягла знаного розвитку у цій сфері аграрного бізнесу [1].

За даними оперативного моніторингу, проведеного Мінагрополітики шляхом опитування органів іноземної сертифікації, які сертифікували органічне виробництво та обіг органічної продукції в Україні відповідно до стандарту, еквівалентного Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007, та NOP (США), станом на 31.12.2021 загальна площа сільськогосподарських угідь, зайятих під органічним виробництвом та перехідного періоду, склала 422 299 га (1% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України), в тому числі площа сільськогосподарських угідь з органічним статусом — 370 110 га, площа сільськогосподарських угідь перехідного періоду — 52 189 га. За-

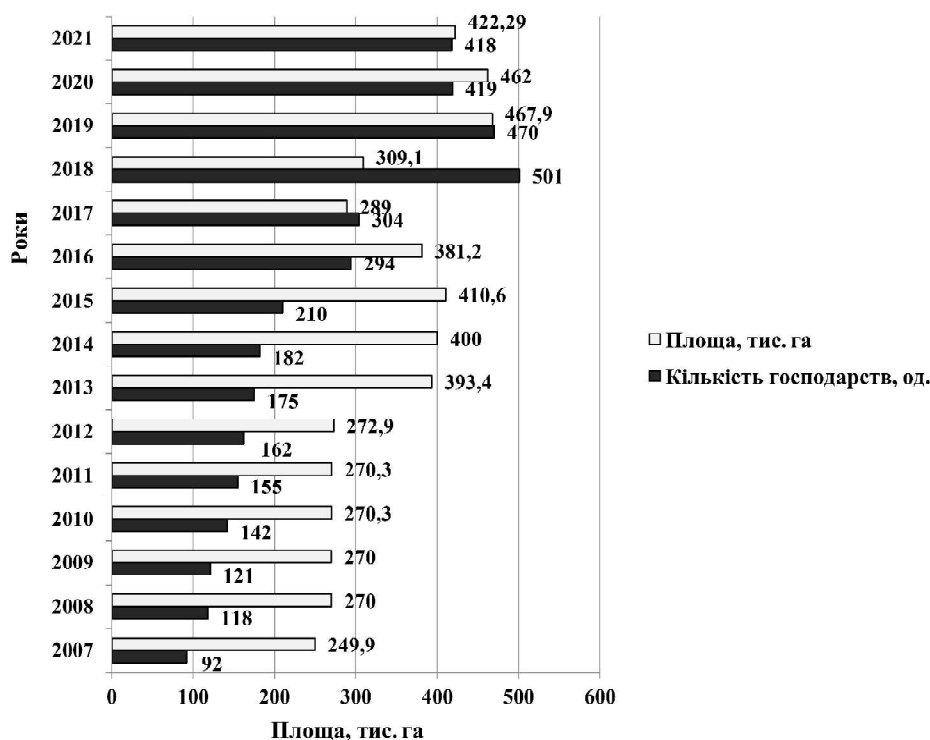

Рис. 1. Динаміка кількості підприємств-виробників органічної продукції та площі в їх обробці в Україні

Джерело: побудовано авторами на основі [1, 2].

гальна кількість операторів становила 528, включаючи 418 сільськогосподарських виробників. [2]. Динаміку кількості підприємств-виробників органічної продукції та площі їх обробки в Україні представлено на рисунку 1.

Позитивна тенденція зберігається і в зміні кількості підприємств, що займаються виробництвом органічної продукції. У 2021 р. їх кількість зросла до 418 що у 4,5 разів більше порівняно з 2007 р. Важливим моментом при оцінці вітчизняного агровиробництва є те, що його розвиток здійснюється з мінімальною фінансовою підтримкою держави.

Фактичний розвиток органічного сектору в Україні розпочався в 1990-х роках, коли різні інвестори побачили можливість перетворити великі українські господарства на органічні. В країнах ЄС майже всі ґрунти, придатні для розвитку цього напрямку сільського господарства, вже зайняті еко-фермами. Наша держава має великий потенціал у цій сфері, адже площа земель органічного призначення в Україні складає усього 1% від загального обсягу. Причиною цього була відсутність власних стандартів сертифікації органічної продукції, але для створення рівних конкурентних умов функціонування учасників на ринку 2 серпня 2019 року введено в дію Закон

України "Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції" від 10.07.2018 р. № 2496-VIII. Маркування органічної продукції здійснюється згідно з вимогами ст. 34 цього закону [3].

На вимогу цього Закону, прийнято ряд нормативно-правових актів, які конкретизують певні моменти пов'язані з правилами виробництва та обігу органічної продукції, порядку сертифікації органічного виробництва, порядку ведення Державного реєстру операторів органічного агровиробництва, державного логотипа для органічної продукції, деякі питання звітності у органічному виробництві та інше [3].

Протягом останніх років на внутрішньому ринку України спостерігається розширення реалізації органічної агропромислової про-

Таблиця 1. Аналіз динаміки реалізації органічної агропромислової продукції України на внутрішньому ринку

Показники	Роки				Абсолютне відхилення, 2021/2018, +/-	Темп зростання, 2021/2018, %
	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік		
Обсяг реалізації, тонн	6700	7350	8778	9780	+3080	146
Обсяг реалізації, млн дол. США	21	24	26	33	+12	157

Джерело: розроблено авторами на основі [4].

Таблиця 2. Аналіз реалізації органічної агропромислової продукції України у 2020–2021 рр. на внутрішньому ринку за найменуваннями

Найменування продукції	Обсяг, тонн		Сума, млн грн		Відхилення, 2021 рік до 2020 року, +/-	
	2020 рік	2021 рік	2020 рік	2021 рік	По обсягу, +/- тонн	По сумі, млн грн
Молочна продукція	5085	5181	420	550	+96	+130
Овочі, фрукти, гриби	660	2073	25	53	+1413	+28
Круп'яні і зернові вироби, борошно, насіння	1420	1380	125	122	-40	-3
Соки, напої, пасти, концентровані продукти	140	578	10	61	+438	+51
Яйця	220	358	25	35	+138	+10
М'ясна продукція	115	122	40	45	+7	+5
Олія в асортименті	65	42	15	9	-23	-6
Прянощі, спеції, цукор	85	5	20	10	-80	-10
Морозиво	20	X	9	X	X	X
Інше (хлібобулочні вироби, мед, шоколад, чай):	40	41	20	15	+1	-5
Всього:	7850	9780	709	900	+1930	+191

Джерело: розроблено авторами на основі [4].

дукції та продуктів її переробки через основні торговельні мережі. Основними реалізуємими видами органічної продукції є молоко та молочна продукція, овочі, фрукти та гриби, круп'яні і зернові вироби, борошно, насіння, соки, напої, пасти, консервовані продукти, яйця, м'ясна продукція, олія, прянощі та спеції, цукор та інша продукція, до якої входять хлібобулочні вироби, вареники, пельмені, мед, шоколад та чай. Аналіз динаміки реалізації органічної агропромислової продукції України на внутрішньому ринку наведено в таблиці 1.

Як видно із таблиці 1 за останні чотири роки реалізації органічної агропромислової продукції на внутрішньому ринку суттєво зросла як в натуральному так і в грошовому вимірі. Збільшення обсягу реалізації в натуральному вимірі (тонни) склало додатково 46%, в грошовому вимірі (млн дол. США) склало додатково 57%.

Розглянемо реалізацію органічної агропромислової продукції України на внутрішньому ринку за найменуваннями продукції за 2020–2021 рр. (табл. 2).

Як видно із таблиці 2 загальна кількість реалізованої продукції у 2021 році збільшилась в порівнянні з 2020 роком на 25% в натуральному виразі (тонни), та на 27% в грошовому виразі (млн грн). При цьому значно збільшилась кількість реалізованих товарів по групі "Овочів, фрукти та гриби" (на 214% в натуральному виразі та 112% у грошовому). Суттєве зниження реалізації органічної агропромислової продукції відбулося по групі "Прянощі, спеції, цукор" (на 94% в натуральному виразі та на 50% в грошовому). І взагалі зі звітності у 2021 році зникла група "Морозиво", що свідчить про

значні економічні проблеми виробника цієї продукції в теперішніх непростих умовах.

У 2021 році перше місце за обсягами реалізації посідає молочна продукція, що складає більше 5181 тис. кг та займає близько 53% від усієї харчової органічної продукції на ринку України. Лідерська позиція молочної продукції тримається вже четвертий рік поспіль з орієнтовно однаковою часткою обсягу реалізації асортименту молочних продуктів на ринку України. У 2020 році ця група продуктів займала близько 65% від усієї харчової органічної продукції вітчизняного виробництва на ринку України. Друге місце у 2021 році займає група "Овочі, фрукти, гриби". Обсяг реалізації цієї групи продуктів у 2021 році становить близько 2073 тис. кг, що складає 21% від усього різновиду готової органічної продукції на ринку України. Група органічних продуктів "Овочі, фрукти, гриби" у 2020 році за обсягом реалізації складала меншу частку, — 8% від усього різновиду готової органічної продукції на ринку України від вітчизняних виробників і знаходилась на третій позиції. Третє місце за обсягами реалізації у 2021 році займає група "Круп'яні і зернові вироби, борошно, насіння". За період 2021 року було реалізовано на внутрішньому ринку близько 1380 тис. кг органічних круп, зернових виробів, борошна та насіння, що становить 14%. Від загальної кількості. Щодо рейтингової позиції серед іншого асортименту органічної продукції, у порівнянні з 2020 роком група "Круп'яні і зернові вироби, борошно, насіння" займає на одну позицію нижче. Обсяг реалізації органічних круп, зернових виробів, борошна та

насіння українського походження у 2021 році зменшився на 3%. За період 2020 року було реалізовано на внутрішньому ринку більше 1420 тис. кг органічних круп, зернових виробів, борошна та насіння, що становило 18% ринку. Отже, результати дослідження свідчать, що перша трійка лідерів за групами органічних харчових продуктів, реалізованих споживачам в Україні, не змінилася, але зміни структури і впливу кожної групи на частку ринку все ж відбуваються і не є сталими [4].

Що стосується розподілу органічної агропромислової продукції то потрібно зазначити, що в Україні органічна агропромислова продукція представлена для реалізації в різних точках продажу. Система розподілу включає як національні торговельні мережі, так і представників міжнародного торговельного бізнесу, різні організаційні комерційні структури, мережі супермаркетів, інтернет-магазини та інше. Одними з найбільших торговельних майданчиків по реалізації органічної агропромислової продукції є торговельні мережі "Ашан", "Мегамаркет", "Сільпо" тощо. Крім цього значний асортимент органічної продукції представлений у винних мережах "Good Wine" та "Wine Time", а також спеціалізованих магазинах здорового харчування "Natur Boutique", "Biologic.tv" тощо [4, 5].

Органічна продукція на внутрішньому ринку дуже активно починає розповсюджуватися через маркетплейси Rozetka, Prom.ua та інших. В торгових мережах за ініціативи як виробників так і самих торговельних мереж періодично проводиться дегустація органічної продукції. Такі заходи приваблюють споживачів і дають можливість їм отримати інформацію та сформувані власне враження про цінність органічного продукту та його унікальність, порівняти органічну продукцію на смак з традиційними продуктами. В процесі дегустації може відбуватися пряме спілкування споживача з представниками органічних виробників, які можуть поділитися досвідом та інформацією про особливості виробництва та якісні характеристики органічних продуктів. Наприклад, оператор органічного ринку ТОВ "Органік мілк" (ТМ "Organic Milk") проводить дегустацію в торгових мережах, на полицях яких представлена їхня органічна продукція. Таким чином він знайомить споживача з якісними характеристиками своїх продуктів [4, 5]. В таблиці 3 представлено найбільші виробники за обсягами реалізації органічної агропромислової продукції на внутрішньому

Таблиця 3. Найбільші виробники за обсягами реалізації органічної продукції на внутрішньому ринку України у 2020 р.

№ з/п	Назва оператора органічного ринку
1	Органік мілк, ТОВ
2	Сквирський комбінат хлібопродуктів, ТОВ
3	Дунайський аграрій, ТОВ
4	Старий Порицьк, ТОВ
5	Органік оригінал, ТОВ
6	Етнопродукт, ПрАТ
7	Лілак, ТОВ
8	Органічний м'ясний продукт, ТОВ
9	Діамант Фірма ЛТД, ТОВ
10	Дедденс Агро, ТОВ

Джерело: [5].

Таблиця 4. Співвідношення роздрібних цін на традиційну та органічну продукцію

Продукція	Ціна, грн/кг. (грнл, грн)		
	Традиційна продукція	Органічна продукція	Перевищення ціни на органічну продукцію, %
Молоко	30	56	86,7
Борошно пшеничне	30	81	170,0
Яйця (10 шт.)	62	89	43,5
Олія соняшникова	60	135	125,0

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень.

ринку.

Крім національних виробників органічної агропромислової продукції, а внутрішньому ринку України представлений досить значний асортимент імпортованих органічних продуктів. Імпортована продукція сертифікована за різними міжнародними та національними стандартами. Переважну частину складає продукція, сертифікована відповідно до Регламентів ЄС 834/2007 і 889/2008. Крім того, імпортується продукція, сертифікована згідно з національними стандартами інших країн, наприклад, таких як COR (Canada Organic Regime, Канада), NOP (National Organic Program, США) та JAS (Japanese Agricultural Organic Standard, Японія) [6].

Придбати імпортовану органічну продукцію можна в тих самих точках реалізації, де й органічну продукцію українського виробництва. Це торгові національні та міжнародні мережі, спеціалізовані магазини та інтернет-магазини.

Рівень цін, операторів органічного ринку суттєво завищений, тому знижує привабливість органічних продуктів харчування для споживачів. За кордоном націнка на органічні продукти харчування в середньому складає 15—30 %, максимум 50%, а в Україні у торговельних мережах вона може сягати 200—300 % [6]. Тому пріоритним напрямом з метою розвитку кон-

курентного середовища є вдосконалення інституціонального регулювання цінової політики підприємств що реалізують органічну агропромислову продукцію та підвищення купівельної спроможності споживачів. Нижче подано співвідношення роздрібних цін на традиційну та органічну продукцію в Україні станом на 27.10.2022 р.

Як видно з представленого аналізу, по введених продукції, націнка на органічні продукти складає від 40 до 170 відсотків, що в умовах тяжких соціальних обставин, пов'язаних з військовим станом, певним чином демотивує споживачів до придбання органічної агропромислової продукції.

В умовах військового часу та тенденцій з цим пов'язаних, зростає роль органічного агропромислового виробництва у забезпеченні продовольчої безпеки, сталого розвитку економічних процесів у державі і підвищенні конкурентоспроможності підприємств, що виробляють та реалізують органічну агропромислову продукцію в межах національного внутрішнього ринку. Дуже велике значення, на нашу думку, має потенціал внутрішнього ринку органічної агропромислової продукції, сутність якого ми пропонуємо визначати як можливість виробників органічної агропромислової продукції забезпечувати власну конкурентоспроможність, виробляючи певну кількість товарів, яка буде достатньою для забезпечення внутрішнього споживчого ринку України без можливості реалізовувати продукцію для закордонних споживачів [7].

Для забезпечення розвитку внутрішнього потенціалу органічної агропромислової продукції необхідне впровадження передусім ефективної інституціональної системи, яка буде забезпечувати як формальні так і неформальні умови конкурентоспроможності виробництва та реалізації української органічної агропромислової продукції на внутрішньому ринку. Під конкурентоспроможністю органічної агропромислової продукції на внутрішньому ринку ми пропонуємо розуміти здатність органічної продукції бути привабливішою для потенційних споживачів у порівнянні з аналогічною (органічною та традиційною продукцією в умовах національного економічного розвитку. При цьому державна політика України, на нашу думку, повинна бути направлена на побудову такої економічної системи, яка б дозволяла покращити можливості та мотивацію українських споживачів забезпечувати власні потреби висо-

кокісною харчовою продукцією, а українських виробників — її виробляти та реалізовувати.

ВИСНОВКИ

Одним із таких напрямків розвитку аграрної сфери в Україні є розвиток сучасних методів виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема органічного (природного) агровиробництва та розвиток ринків збуту як самої органічної сільськогосподарської продукції так і продуктів її переробки.

Станом на 31.12.2021 загальна площа сільськогосподарських угідь, зайятих під органічним виробництвом та перехідного періоду, склала 422 299 га (1% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України), в тому числі площа сільськогосподарських угідь з органічним статусом — 370 110 га, площа сільськогосподарських угідь перехідного періоду — 52 189 га. Загальна кількість операторів становила 528, включаючи 418 сільськогосподарських виробників.

Одним із головних завдань розвитку органічного напрямку в аграрній сфері є вдосконалення нормативно-методичного інституціонального інструментарію що буде сприяти ефективній роботі вітчизняних органічних операторів на внутрішньому ринку.

Основними інституціональними чинниками що регламентують ведення органічної агропромислової діяльності в Україні є Закон України "Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції" (№ 2496-VIII, набрав чинності 02 серпня 2018 р., вступив в дію з 02 серпня 2019 р.). Норми цього закону адаптовані до вимог європейських та міжнародних вимог щодо виробництва та обігу органічної продукції. На вимогу цього Закону, прийнято ряд нормативно-правових актів, які конкретизують певні моменти пов'язані з правилами виробництва та обігу органічної продукції. Виконання визначених інституціональних норм буде сприяти ефективності та забезпечувати конкурентоспроможність операторів органічного агропромислового ринку, зокрема при реалізації продукції на внутрішньому ринку.

Потрібно зазначити, що внутрішній ринок органічних харчових продуктів розвивається та має тенденцію до зростання. Темпи зростання хоч і не є стрімкими, проте є систематичними. Оператори органічного ринку відіграють важливу роль також у підвищенні рівня обізнаності

споживачів щодо переваг органічних харчових продуктів. Збільшилась інтенсивність комунікації за споживачами, оператора почали роз'яснювальні кампанії про переваги органічної продукції в порівнянні з неорганічною, що в свою чергу прямо впливає на вибір споживачів на користь першої.

Потрібно розробити та запровадити таку аграрну політику, яка забезпечить раціональне поєднання інтересів як великих, так і середніх та малих виробників, встановити такі механізми контролю та регулювання, які відповідають основним принципам ринкової економіки, серед яких визначальним виступає досконала конкуренція, справедливий розподіл національних благ тощо.

Розвитку органічного агропромислового виробництва в Україні, збільшенню насичення внутрішнього національного ринку органічною продукцією, на нашу думку, буде сприяти: — подальше удосконалення інституціональних чинників для функціонування операторів органічного ринку — розширення інструментів і масштабів державної підтримки у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, розбудови інститутів громадського середовища та кансалтингових платформ для навчання, обміну професійною інформацією операторів органічного ринку та консультування споживачів для збільшення мотивації до насичення внутрішнього ринку безпечними та якісними продуктами.

Подальші наші дослідження будуть направлені на отримання пропозицій щодо формування економічного механізму з ключовими інституціональними важелями для забезпечення системи конкурентоспроможного ринку органічної агропромислової продукції України в національному та міжнародному масштабі з метою його вдосконалення.

Література:

1. Білоткач І. А. Інституціональне забезпечення розвитку інфраструктури ринку органічної сільськогосподарської продукції / Ігор Анатолійович Білоткач. // Інвестиції: практика та досвід. — 2019. — № 3. — С. 12—20.
2. Органічне виробництво України за 2016-2021 рр. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2022/09/Organic_Production_2016-2021_UA.jpg (дата звернення: 27.12.2022).
3. Органічне законодавство України — перелік актів. URL: https://organicinfo.ua/UA_By-laws_list_UA_EN.pdf (дата звернення: 27.12.2022).
4. Внутрішній ринок органічної продукції в Україні. URL: [<https://organicinfo.ua/infographics/sales-of-ua-organic-products-2016-2021/> \(дата звернення: 27.12.2022\).](https://organicinfo.ua/infogra-

</div>
<div data-bbox=)

5. Продажі органічної продукції. URL: <https://organicinfo.ua/infographics/sales-of-ua-organic-products-2016-2021/> (дата звернення: 27.12.2022).

6. Органік Стандарт — 10 років лідерства та надійності. URL: <https://organicstandard.ua/ua/aboutus> (дата звернення: 27.12.2022).

7. Органічне законодавство України — перелік актів. URL: https://organicinfo.ua/UA_By-laws_list_UA_EN.pdf (дата звернення: 27.12.2022).

8. Федерація органічного руху України. Парламент підтримав бюджетну підтримку органічних виробників. URL: <http://organic.com.ua/parlament-pidtrimav-byudzhethnu-pidtrimku-organichnih-virobnikiv/> (дата звернення: 27.12.2022).

References:

1. Bilotkach, I. (2019), "Institutional development of the development of the infrastructure of the market of organic agricultural products", *Investicii: praktika ta dosvid*, vol. 3, pp. 12—20.
2. Organicinfo (2022), "Organic production of Ukraine for 2016-2021", Available at: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2022/09/Organic_Production_2016-2021_UA.jpg (Accessed 27 december 2022).
3. Organicinfo (2022), "Sales of organic products", Available at: <https://organicinfo.ua/infographics/sales-of-ua-organic-products-2016-2021/> (Accessed 27 december 2022).
4. Organicinfo (2022), "Domestic market of organic products in Ukraine", Available at: <https://organicinfo.ua/infographics/ua-organic-market-overview-2021/> (Accessed 27 december 2022).
5. Organic Standard (2022), "Organic Standard — 10 years of leadership and reliability", Available at: <https://organicstandard.ua/ua/aboutus> (Accessed 12 january 2022).
6. Organicinfo (2022), "Organic legislation of Ukraine — list of acts", Available at: https://organicinfo.ua/UA_By-laws_list_UA_EN.pdf (Accessed 27 december 2022).
7. Organicinfo (2022), "Sales of organic products", Available at: <https://organicinfo.ua/infographics/sales-of-ua-organic-products-2016-2021/> (Accessed 27 december 2022).
8. Organic Federation Movements of Ukraine (2022), "Parliament has supported budget support for organic producers", Available at: <http://organic.com.ua/parlament-pidtrimav-byudzhethnu-pidtrimku-organichnih-virobnikiv/> (Accessed 27 december 2022).

Стаття надійшла до редакції 28.12.2022 р.

УДК 330.15:622

О. В. Шавурська,
к. е. н., ВСП "Житомирський торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ", м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9857-1121>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.1.59

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ ВИДОБУВНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

O. Shavurska,
PhD in Economics, Zhytomyr Trade and Economic Professional College of State Trade of Trade and Economics, Zhytomyr

CURRENT CHALLENGES OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE EXTRACT INDUSTRY OF UKRAINE

Проведено аналіз сучасного стану видобувної промисловості України, а також окреслено проблеми, що перешкоджають її функціонуванню. Для визначення значення видобувної промисловості в економічному розвитку країни проаналізовано динаміку та структуру обсягів реалізації продукції добувної промисловості за 2012—2021 роки, а також за перше півріччя 2022 року. Представлено чинники, що стримують розвиток видобувної промисловості України, а саме: висока зношеність виробничих потужностей, відсутність фінансових ресурсів для впровадження інновацій в виробничий процес, важка доступність до розробки родовищ, втрата контролю за частиною підприємств, що перебувають на окупованій території, а інші підприємства цієї галузі не можуть працювати на повну потужність через постійні обстріли окупантами енергетичної та виробничої інфраструктури.

Відновлення та подальший розвиток видобувної промисловості України має базуватися на засадах сталого розвитку, що задекларовано як пріоритетну стратегію розвитку країни. Вирішення проблем, які мають місце у видобувній галузі України, потребує комплексного підходу та впровадження екологічно безпечних технологій, еко-інновацій. Стратегію сталого розвитку видобувної промисловості України в період після воєнної відбудови доцільно базувати на інтеграції трьох складових: економічної (конкурентоспроможність), екологічної (ресурсна ефективність, екобезпека) і соціальної (зайнятість).

The mining industry has significant potential for development, as the demand for iron ore and rare earth metals is increasing, which is associated with the gradual transition to renewable energy sources in accordance with the principles of sustainable development. An analysis of the current state of the mining industry of Ukraine was carried out, and the problems hindering its functioning were also outlined. To determine the importance of the extractive industry in the economic development of the country, the dynamics and structure of the volume of sales of the extractive industry for the years 2012—2021, as well as for the first half of 2022 were analyzed. Factors restraining the development of the extractive industry of Ukraine are presented, namely: high wear and tear of production facilities, lack of financial resources for the introduction of innovations in the production process, difficult accessibility to the development of deposits, loss of control over part of the enterprises located in the occupied territory, and other enterprises of this industries cannot work at full capacity due to constant shelling by the occupiers of the energy and production infrastructure.

Solving the problems hindering the development of the extractive industry of Ukraine in the post-war period is impossible without attracting investments in its reconstruction and structural modernization and restoration of logistics routes. The recovery and further development of the mining industry of Ukraine should be based on the principles of sustainable development, which has been declared as a priority strategy for the country's development. Solving the problems that occur in the mining industry of Ukraine requires a comprehensive approach and the introduction of

environmentally safe technologies, eco-innovation. It is advisable to base the strategy of sustainable development of the extractive industry of Ukraine in the post-war reconstruction period on the integration of three components: economic (competitiveness), environmental (resource efficiency, eco-security) and social (employment).

Ключові слова: видобувна промисловість, природо-ресурсний потенціал, природні ресурси, економічний розвиток, навколишнє середовище, сталий розвиток.

Key words: extractive industry, natural resources, natural resource potential, economic development, environment, sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Видобувна промисловість займає вагомим місце в промисловості України, оскільки є основою для виробничих галузей. Тому її стан впливає на економічний стан країни. Характерною особливістю України є різноманітність її регіонів за темпами економічного розвитку, забезпеченістю природними ресурсами, станом інфраструктури і розвитком промисловості. Україна має суттєвий природо-ресурсний потенціал, зокрема за запасами кам'яного вугілля, залізних і марганцевих руд, титану, цирконію, каоліну, сульфатно-калійної та натрієвої солей, що є сировиною для будівельної галузі, Україна належить до провідних країн світу. До промислового освоєння залучено 2868 родовищ, на базі яких працюють понад 2000 видобувних і переробних підприємств. Особливо багато їх у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській та Запорізькій областях.

За перше півріччя 2022 року підприємства видобувної промисловості та розроблення кар'єрів реалізували продукції на 232193,7 млн грн [6], що становить 15,83 % від загального обсягу реалізації промислової продукції в Україні. Структура реалізованої продукції добувної промисловості за січень-червень 2022 року є наступною: нафта та газ — 40,40 %, металеві руди — 36,26 %, вугілля — 17,52 %, інші корисні копалини — 2,91 %, камінь, пісок і глина — 2,65 %, добування корисних копалин та розроблення кар'єрів — 0,26 %. Закордон було експортовано за цей період продукції на 56050,5 млн грн [6], що становить 17,50 % від сукупного обсягу реалізації. У структурі експортованої продукції видобувної промисловості переважають металеві руди — 91,82 % та інші корисні копалини — 8,18 %.

Однак повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України з

24 лютого 2022 року завдало та продовжує завдавати величезної шкоди людям та інфраструктурі населених пунктів, де тривають бойові дії, а також викликало падіння ВВП, зокрема за три квартали 2022 року на рівні 30,8 % [8]. Підприємства видобувної промисловості, що розташовані в окупованих Донецькій, Луганській та Запорізькій областях, нині не мають можливості функціонувати, а інші підприємства цієї галузі не можуть працювати на повну потужність через постійні обстріли окупантами енергетичної та виробничої інфраструктури, тому ефективність їхньої діяльності є невисокою. Дана ситуація обумовлює необхідність пошуку засобів і способів, які можуть покращити стан вітчизняних підприємств видобувної промисловості, підвищити їх виробничий потенціал.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика розвитку та особливостей функціонування добувної галузі України розкрита в працях таких науковців, як Т.М. Артюх [3], Л.В. Дейнеко [4], Г.І. Рудько [13], О.В. Собкевича [2], З.Я. Шацької та Т.Д. Ганзюк [15], А.М. Штангрета та В.В. Шляхетко [16] та інших. Позитивно оцінюючи вагомий внесок вітчизняних науковців у розвиток видобувної промисловості, слід зауважити, що потребують подальшого дослідження питання комплексного підходу до управління такими підприємствами на засадах сталого розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є діагностика сучасного стану видобувної промисловості України з метою розробки заходів з її відновлення в післявоєнний період відповідно до вимог цілей сталого розвитку України до 2030 року.

Таблиця 1. Кількість діючих підприємств видобувної промисловості та розроблення кар'єрів за 2017–2021 роки

Вид діяльності	Роки					Відхилення 2021 р. до 2017 р.	
	2017	2018	2019	2020	2021	+/-	%
Добування вугілля	146	109	224	133	133	-13	-8,90
Добування сирої нафти та природного газу	110	114	131	143	152	42	38,18
Добування металевих руд	44	39	55	65	72	28	63,64
Добування інших корисних копалин	952	999	1095	1103	1164	212	22,27
Надання допоміжних послуг	166	191	218	216	224	58	34,94
Разом	1418	1452	1723	1660	1745	327	23,06

Джерело: побудовано автором за даними [7].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Видобувна промисловість охоплює галузі, що орієнтовані на видобування сировини й палива з надр землі, вод. Включає видобуток залізної руди, руд кольорових і рідкісних металів, нерудних копалин, вугілля, нафти, газу, торфу, горючих сланців.

Потужний потенціал видобувної галузі Житомирщини базується на розвіданих природних ресурсах регіону, зокрема: розсипного ільменіту, комплексних апатитильменітових руд, самоцвітів, кварцитів, облицювального каменю, каолінів, мінеральної сировини для виробництва різних будівельних матеріалів, бурого вугілля, торфу, пірофіліту. Запаси титану на Житомирщині складають понад 85 % усіх розвіданих запасів титанових руд України. У Жито-

мирській області є унікальне Волинське родовище п'єзокварцу, запаси якого також вміщують супутню сировину — різноманітне напівдорогоцінне каміння: моріон, берил, топаз, гірський криштал, аметист, опал, халцедон, агат. Особливе місце в мінерально-сировинному потенціалі Житомирської області займають поклади гранітів, габро, лабрадоритів, які забезпечують мінерально-сировинну базу для підприємств по видобутку та виробництву декоративно-облицювального каменю та виробів з нього [11]. Розвідані запаси різновидів облицювального каменю складають 60 % від загальноукраїнських, а запаси лабрадоритів і габро становлять майже 90 % запасів цих корисних копалин в Україні. Щодо їх запасів, регіон займає лідируючі позиції не тільки в державі, але й у Європі.

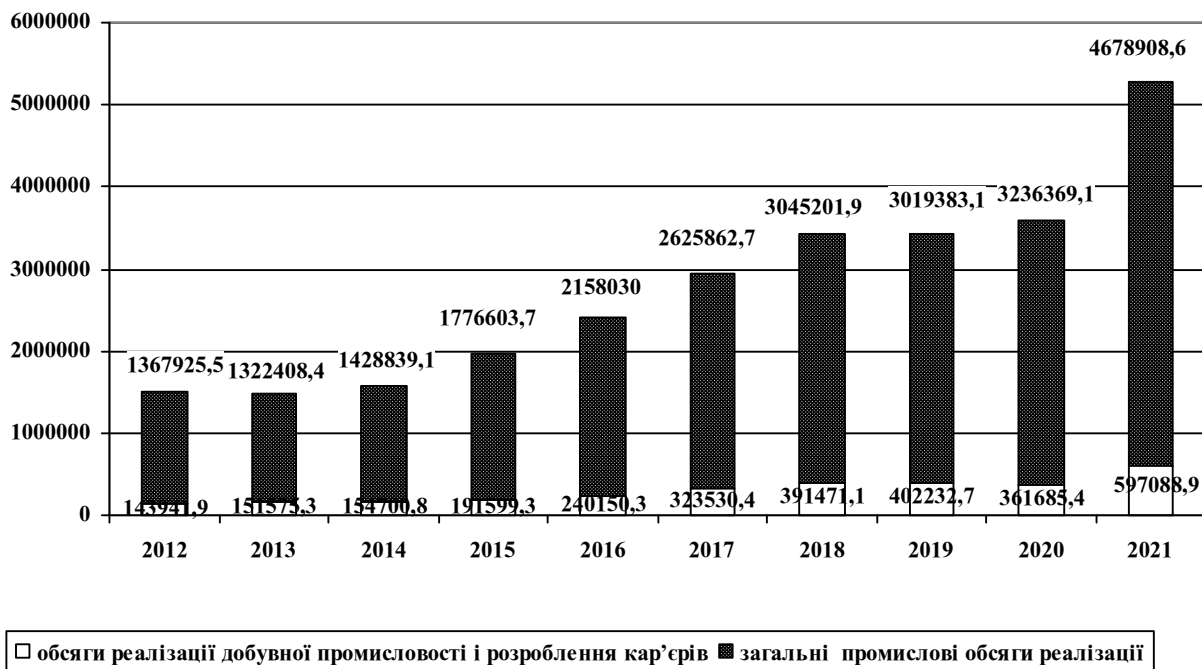

Рис. 1. Динаміка обсягів реалізації продукції видобувної промисловості та розроблення кар'єрів за 2012–2021 роки

Джерело: побудовано автором за даними [7].

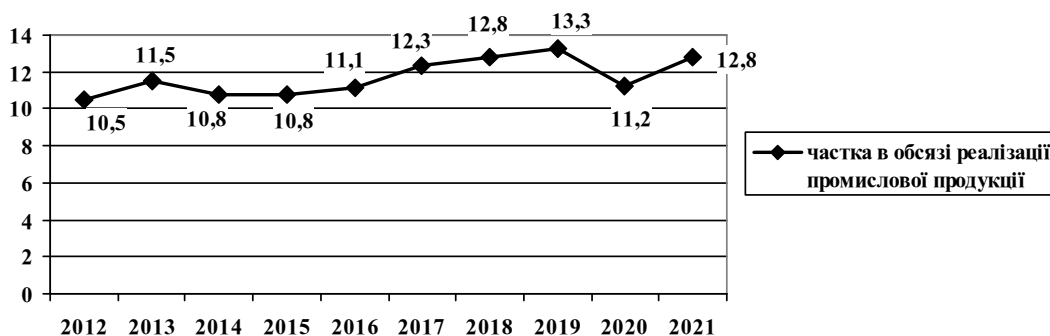

Рис. 2. Динаміка частки обсягів реалізації продукції видобувної промисловості у промисловості України за 2012–2021 роки

Джерело: побудовано автором за даними [7].

У табл. 1 представлено динаміку діючих підприємств видобувної промисловості з метою подальшого аналізу їх внеску в розвиток економіки країни.

За 2017–2021 роки відбулося зростання кількості підприємств видобувної промисловості та розроблення кар'єрів на 327 або на 23,06 % порівняно з 2017 роком. Це відбулося за рахунок збільшення підприємств, що добувають металеві руди (63,64 %), підприємств, що добувають сирину нафту та природний газ (38,18%), підприємств, що здійснюють добування інших корисних копалин (22,27 %). Як негативну тенденцію слід відмітити зменшення кількості підприємств, що видобувають кам'яне і буре вугілля на 8,9 %.

З метою визначення значення видобувної промисловості в економічному розвитку країни проаналізовано динаміку обсягів реалізації продукції добувної промисловості за 2012–2021 роки (рис. 1).

Отже, за 2012–2021 роки обсяги реалізації промислової продукції в Україні зросли на

3310983,1 млн грн або в 2,42 рази більше порівняно з 2012 роком. Слід відмітити, що найбільші темпи приросту були в 2021 році — 44,57 %.

За 2012–2021 роки обсяги реалізації продукції видобувної промисловості та розроблення кар'єрів зросли на 453147 млн грн або в 3,15 рази більше порівняно з 2012 роком. З 2012 до 2015 року обсяги реалізації продукції добувної промисловості та розроблення кар'єрів зростали на 1–1,5 % щорічно. Найбільші темпи приросту були в 2017 році — 34,72 % та в 2021 році — 65,09 %. В 2021 році внесок підприємств добувної галузі в ВВП становив 6,7%. Зазначений показник має позитивну динаміку в темпі зростання щороку, що демонструє значимість добувної промисловості для економіки та бюджету країни.

На рис. 2 наведено динаміку частки обсягів реалізації продукції видобувної промисловості та розроблення кар'єрів у промисловості України.

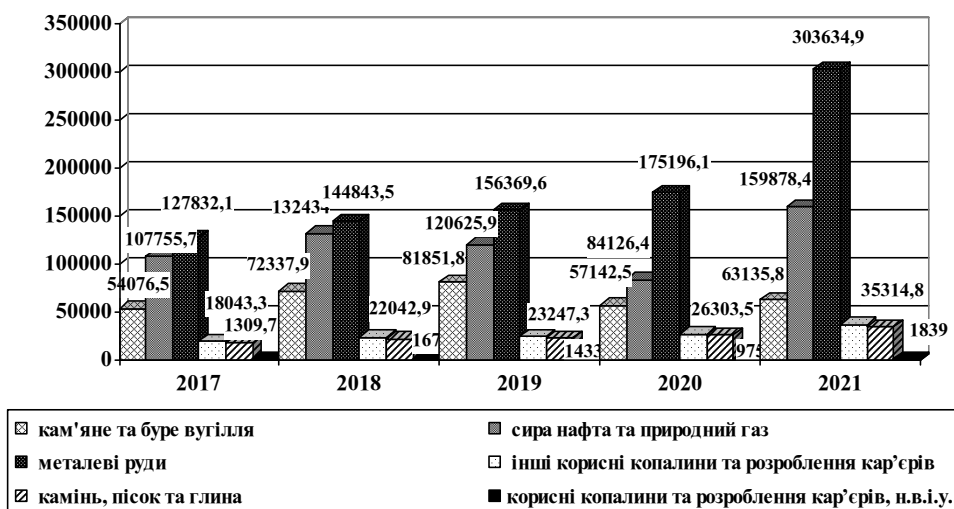

Рис. 3. Динаміка обсягів реалізованої продукції видобувної промисловості за видами за 2017–2021 роки

Джерело: побудовано автором за даними [7].

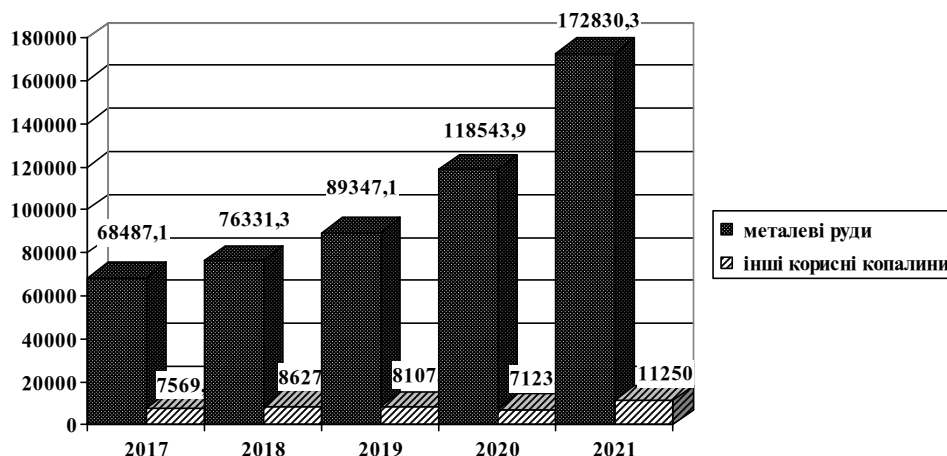

Рис. 4. Динаміка обсягів експортованої продукції видобувної промисловості за видами за 2017—2021 роки

Джерело: побудовано автором за даними [7].

Дані рис. 2 свідчать про зростання частки обсягів реалізації продукції видобувної промисловості та розроблення кар'єрів у промисловості України за період роки з 10,5 % в 2012 році до 12,8 % в 2021 році, тобто на 2.3 пункти структури.

На рис. 3 наведено динаміку обсягів реалізованої продукції видобувної промисловості за видами за 2017—2021 роки.

За 2017—2021 роки як позитивну тенденцію слід відмітити зростання обсягів реалізації наступної продукції: кам'яного та бурого вугілля — на 9059,3 млн грн (16,75 %), сирої нафти та природного газу — на 52122,7 млн грн (48,37 %), металевих руд — на 175802,8 млн грн (137,53 %), інших корисних копалин та розроблення кар'єрів — 17800,8 млн грн (91,98 %), каменю, піску та гини — на 17271,5 млн грн (96,72%), корисних копалин та розроблення кар'єрів — на 529,3 млн грн (40,41%).

Слід відмітити суттєву зміну структури реалізованої продукції. У 2017 році у структурі реалізованої продукції переважали металеві руди — 38,93 % і сира нафта та природний газ — 32,82 %, а частка кам'яного та бурого вугілля становила 16,47 %, каменю, піску та глини — 5,59%, інші корисні копалини — 6,19 %. У 2021 році структура реалізованої продукції наступна: металеві руди — 50,53 %, сирої нафти на природного газу — 26,60 %, кам'яного та бурого вугілля — 10,51%, каменю, піску та глини — 5,88 % та інші корисні копалини — 6,48 %. Зменшення частки сирої нафти на природного газу пов'язано з складністю їх видобутку.

На рис. 4 представлено динаміку обсягів експортованої продукції видобувної промисловості за видами за 2017—2021 роки.

За 2017—2021 роки обсяги експорту продукції видобувної промисловості зросли на 108024,2 млн грн чи на 142,03 % порівняно з 2017 роком. У структурі експортованої продукції видобувної промисловості переважну частку займають металеві руди — 90,05 % в 2017 році, а 2021 році їх частка зросла до 93,89%. Вугілля Україна не експортує, а використовує на власне споживання у вигляді палива для теплових електростанцій. Дохід від експорту металевих руд і інших корисних копалин становить значну частину надходжень до державного бюджету України.

Вугільна галузь перебуває в найбільш скрутному становищі, оскільки на непідконтрольній Україні території Донецької та Луганської областей знаходиться 85 шахт, що становить 57% від їх загальної кількості в Україні [12]. З них на 60 шахтах видобувалось енергетичне вугілля для теплових електростанцій. За 2022 рік на території Донбасу припинили роботу понад 74% шахт. Російські загарбники роблять все щоб знищити вугільну галузь.

Вугілля для України є дуже важливою сировиною, що використовується для забезпечення енергетичної безпеки держави. Тому видобуток вугілля та його переробка в готову вугільну продукцію є одним із пріоритетних завдань. Для забезпечення опалювального сезону необхідно не менше 2,5 млн т. вугілля. Станом на 08.11.2022 року на складах ТЕС і ТЕЦ знаходиться 1,5 млн т. вугілля. Необхідність залучення зовнішніх джерел для забезпечення потреб економіки у вугіллі зумовлена недостатніми обсягами власного видобутку через воєнні дії. У жовтні-грудні 2022 року в Україні доставлено 79 тис т. вугілля, наданого в рамках гу-

Рис. 5. Проблеми, що стримують розвиток видобувної промисловості України

Джерело: побудовано автором за даними [2, 3, 4, 5, 13, 15, 16].

манітарної допомоги від австралійського уряду [9].

Україна має також власні запаси природного газу, які знаходяться в 13 підземних сховищ газу загальною місткістю 32 млрд. м³. Україна займає друге місце у Європі за запасами нафти, але продовжує імпортувати цей природний ресурс. Це пов'язано з труднощами процесу видобування та її переробки, оскільки працює лише 2 нафтопереробних заводи (Кременчуцький нафтопереробний завод та Шебелинський газопереробний завод) з 6. Інтенсифікація газовидобутку в Україні пов'язана із залученням нових технологій буріння свердловин і сервісного обслуговування родовищ, що розробляються ще з радянських часів. Україна станом на 8 листопада накопичила 14,6 млрд. м³ газу з яких 98 % це вітчизняний газ, і 2 % — імпортований [14].

Для забезпечення розвитку переробних галузей України необхідна сировина, тому потрібно нарощувати видобуток власних природних копалин. А це передбачає проведення геологічної розвідки родовищ і потребує значних фінансових вкладень в розмірі 150—250 млн доларів. У 2013 році було надано дозволи на розробку двох родовищ титану в Житомирській області, а саме: Тростянецького та Лівобережного, яка вона і не проводиться. Аналогічна ситуація з родовищем самородних мідних руд Жиричі у Волинській області. Джерелами фінансування розробки родовищ можуть бути іноземні та вітчизняні інвестиції, гранти, донорські кошти Євросоюзу, G7.

На рис. 5 представлено проблеми, що стримують розвиток видобувної промисловості та розроблення кар'єрів у промисловості України.

Вирішення проблем, що стримують розвиток видобувної промисловості України, в післявоєнний період неможливе без залучення інвестицій у її відбудову та структурну модернізацію та відновлення логістичних шляхів. Тому на державному рівні мають бути розроблені та затверджені програми розвитку видобувної промисловості України, які передбачатимуть її стійкий розвиток у середньо- та довгостроковому періоді.

Розвиток економіки в міжнародному масштабі має базуватися на засадах сталого розвитку, що задекларовано в Порядку денному у сфері сталого розвитку до 2030 року. Україна, як і країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу та зобов'язалася розвивати свою економіку та промисловість на засадах сталого розвитку з метою створення більшої доданої вартості та доходу і забезпечення ресурсами досягнення інших цілей у галузі розвитку.

Перехід на відновлювальні джерела енергії є одним з пріоритетних завдань для забезпечення сталого розвитку. Розглянемо складові концепції сталого розвитку та інструменти її реалізації (рис. 6).

Відповідно до ціль № 9 Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року пріоритетним є завдання: "... створювати стійку інфраструктуру, сприяти всеохоплюючій і сталій індустріалізації та стимулювати інновації". Зазначається, що стала індустріалізація приводить у дію процес структурних перетворень, без яких неможливо забезпечити зростання економіки та створення гідних робочих місць, необхідних для забезпечення добробуту на екологічно сталих засадах [1]. Засобом досягнення цієї цілі є зростання частки

Рис. 6. Складові концепції сталого розвитку в видобувній промисловості

Джерело: побудовано автором за даними [10].

промисловості у загальних обсягах зайнятості та ВВП до 2030 року.

ЦСР 12 "Забезпечення сталого споживання і виробництва" також містить завдання зі сталого промислового розвитку: зменшення утворення відходів, сприяння практиці сталих державних закупівель. Для отримання синергії від спільного виконання цих цілей потрібно забезпечити узгодження цілей і завдань відповідних стратегічних документів, наприклад, проектів стратегій розвитку підприємництва, промислового комплексу, управління відходами, оновленої Екологічної стратегії, тощо. Концепція ВСПР, запропонована ЮНІДО, складається з трьох елементів:

— стала індустріалізація як фактор економічного розвитку;

— всеохоплюючий промисловий розвиток, який забезпечує соціальну інклюзивність, рівні можливості та справедливий розподіл благ;

— екологічна сталість, що розриває взаємозв'язок між зростанням доходів, надмірним споживанням ресурсів та негативним впливом на довкілля [1].

У період воєнного стану в Україні протиріччя між економічними цілями виживання бізнесу та цілями збереження довкілля, ресурсозбереження, інвестування у розвиток, а також підняття соціальних стандартів та зменшення рівня бідності є значними. Але ці компроміси мають бути знайдені і українська промисловість повинна знайти свій шлях до сталого розвитку.

Підвищення економічної конкурентоспроможності видобувної промисловості — це ключова складова політики сталого розвитку і вона повинна бути у центрі довгострокової політики розвитку промислового комплексу України.

Екологічно безпечні технології, еко-інновації та сучасні бізнес-моделі ви-

конують потрібну роль у політиці сталого промислового розвитку: сприяють збереженню довкілля, ефективному використанню ресурсів та продуктивній зайнятості. Екологічна складова такої політики здійснює суттєвий внесок у підтримання економічного зростання. Для досягнення цілей зростання передові компанії світу впроваджують у своїх виробничих процесах нові бізнес-моделі піонери з високою продуктивністю, що базуються на п'яти ключових змінах:

— заміщення дорогих, токсичних або дефіцитних матеріалів на більш дешеві, ефективні та менш дефіцитні матеріали;

— впровадження в ресурсоемних галузях програмного забезпечення для оптимізації їх виробничих процесів або продуктів;

— "віртуалізація" процесів, тобто їх переміщення з фізичного світу;

— прийняття концепції замкненого циклу, що веде до відновлення цінності продукції на її шляху від первинного до кінцевого використання;

— усунення відходів через повторне перероблення та використання.

В Україні ресурсозбереження, використання відходів як вторсировини та технічне перенаснащення виробництва на основі енергоефективних технологій отримали певну увагу з боку виробників лише в останні два роки, здебільшого завдяки підвищенню цін на енергоресурси.

Дотримання принципів сталого розвитку української видобувної промисловості має зосередитись на знаходженні компромісів між політиками у сфері конкурентоспроможності, екологічної сталості та соціальної інклюзивності та підтриманні балансу між відповідними цілями та їх ресурсним забезпеченням. Обов'язковим є дотримання принципу трипартизму — залучення об'єднань бізнесу та громадських організацій до прийняття рішень.

ВИСНОВКИ

Видобувна промисловість має значний потенціал для розвитку, оскільки зростає попит на залізну руду та рідкоземельні метали, що пов'язано з поступовим переходом на відновлювальні джерела енергії відповідно до засад сталого розвитку. Стратегію сталого розвитку видобувної промисловості України в період післявоєнної відбудови доцільно будувати на інтеграції трьох складових: економічної (конкурентоспроможність), екологічної (ресурсна ефективність, екобезпека) і соціальної (зайнятість). Державна політика має бути спрямована на досягнення компромісів між цілями.

Підвищення конкурентоспроможності повинно бути у центрі політики розвитку видобувної промисловості та вимагає розвитку наукоємних несировинних секторів виробництва, розвитку кластерів задля створення довгих ланцюгів вартості.

Література

1. Can migrant refugees contribute to global growth. World Economic Forum URL: <https://www.facebook.com/worldeconomicforum/videos/10153424653941479>

2. Антикризисна політика в реальному секторі економіки України: пріоритетні напрями і зав-

дання: аналіт. доп. / [О.В. Собкевич, А.В. Шевченко, В.М. Русан та ін.]; за наук. ред. Я.А. Жаліла. Київ: НІСД, 2022. 72 с.

3. Артюх Т.М. Стан та проблеми розвитку ринку продуктів нафти в Україні. Товарознавчий вісник. 2016. Вип. 9. С. 6—14. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvis_2016_9_3

4. Виклики майбутнього для промислового розвитку України: наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук А.В. Дейнеко; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". Електрон. дані. К., 2022. 184 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Vyklyky-majbutnjogo-dlja-promyslovo-gorozvytku.pdf>

5. Війна і екомодернізація: чи можлива реформа промислового забруднення в Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/13/692591>

6. Державна служба статистики України "Обсяг реалізації промислової продукції в Україні в І півріччі 2022 р." URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/trade/prod>

7. Державна служба статистики України "Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності промисловості у 2010—2021 роках". URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Державна служба статистики України "Очікування промислових підприємств у IV кварталі 2022 року щодо перспектив розвитку їх ділової активності". URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

9. Перші 39 вагонів вугілля з Австралії прибули на українську ТЕС. URL: <https://www.mev.gov.ua/novyna/pershi-39-vahoniv-vuhillya-z-avstraliyi-prybulu-na-ukrayinsku-tes>

10. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: Закон України від 07.08.2018 № 9015 зі змінами та доповненнями. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6-YF00A?an=332>

11. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища Житомирської області у 2021 році. Управління екології та природних ресурсів Житомирської обласної військової адміністрації, 2022. 187 с.

12. Росія поставила Донбас на коліна і знищує цілу галузь. URL: <https://tsn.ua/ato/rosiya-postavila-donbas-na-kolina-i-znischuye-cilu-galuz-pravozahis-nik-2223193.html>

13. Рудько Г.І. Роль гірничодобувної промисловості в економіці світу та України. Мінеральні ресурси України. 2019. № 4. С. 23—29.

14. Цимбалюк М. Українська нафта і газ: хто і що гальмує розвиток вітчизняної галузі, кому це вигідно та як розв'язувати проблему зі "сплячими ліцензіями"? URL: <https://firtka.if.ua/blog/view/ukrayinska-nafta-i-gaz-khto-i-shcho-galmuie-rozvitok-vitchiznianoyi-galuzi-komu-tse-vigidno-ta-iaak-rozviazuvati-problemu-zi-splachimi-litsenziiami>

15. Шацька З.Я., Ганзюк Т.Д. Шляхи підвищення ефективності діяльності підприємств гірничодобувної промисловості в сучасних умовах. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 10. С. 158—161.

16. Штангрет А.М., Шляхетко В.В., Мандзінювська Х.О. Гірничодобувна галузь: інформаційне підґрунтя для зміни державного регулювання. Держава та регіони. 2022. № 1 (124). С. 61—66.

References:

1. World Economic Forum (2016), "Can migrant refugees contribute to global growth", available at: <https://www.facebook.com/worldeconomicforum/videos/10153424653941479> (Accessed 19 Dec 2022).

2. Sobkevich, O. Shevchenko, A. and Rusan, V. (2022), *Antykryzova polityka v real'nomu sektori ekonomiky Ukrainy: priorytetni napriamy i zavdannia* [Anti-crisis policy in the real sector of the economy of Ukraine: priority directions and tasks], NISD, Kyiv, Ukraine. 72 p.

3. Artyukh, T. (2016), "State and problems of oil products market development in Ukraine", *Commodity Bulletin*, vol. 9, pp. 6—14, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvis_2016_9_3 (Accessed 23 Dec 2022).

4. Deineko, L.V. (2022), *Vyklyky majbutn'oho dlia promyslovoho rozvytku Ukrainy: naukova dopovid'* [Scientific report. Future challenges for the industrial development of Ukraine], National Academy of Sciences of Ukraine, State University of Economics and forecast, Kyiv, Ukraine.

5. Boyko, O. (2022), "War and eco-modernization: is it possible to reform industrial pollution in Ukraine", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/13/692591>

6. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Volume of sales of industrial products in Ukraine in the first half of 2022", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/trade/prod/> (Accessed 25 Dec 2022).

7. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Volume of sold products (goods, services) of enterprises by types of economic activity of indus-

ry in 2010—2021", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 Dec 2022).

8. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Expectations of industrial enterprises in the IV quarter of 2022 regarding the prospects for the development of their business activity", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 Dec 2022).

9. Stets, A. (2022), "The first 39 wagons of coal from Australia arrived at the Ukrainian TPP", available at: <https://www.mev.gov.ua/novyna/pershi-39-vahoniv-vuhillya-z-avstraliyi-prybuly-na-ukrayinsku-tes> (Accessed 21 Dec 2022).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), Law of Ukraine "On the Sustainable Development Strategy of Ukraine until 2030", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332> (Accessed 20 Dec 2022).

11. Department of Ecology and Natural Resources of the Zhytomyr Regional Military Administration (2022) "Regional report on the state of the natural environment of the Zhytomyr region in 2021", available at: <https://mepr.gov.ua/news/38742.html> (Accessed 19 Dec 2022).

12. Zayat, P. (2022), "Russia has brought Donbas to its knees and is destroying an entire industry", available at: <https://tsn.ua/ato/rosiya-postavila-donbas-na-kolina-i-znischuye-cilugaluz-pravozahisnik-2223193.html> (Accessed 20 Dec 2022).

13. Rudko, G. (2019) "The role of the mining industry in the economy of the world and Ukraine", *Mineral resources of Ukraine*, vol. 4, pp. 23—29.

14. Tsimbalyuk, M. (2021), "Ukrainian oil and gas: who and what slows down the development of the domestic industry, who benefits from it and how to solve the problem with "dormant licenses"?", available at: <https://firtka.if.ua/blog/view/ukrayinska-nafta-i-gaz-khto-i-shcho-galmuie-rozvitok-vitchiznianoyi-galuzi-komu-tse-vigidno-ta-iaak-rozviazuvati-problemu-zi-splachimi-litsenziiami> (Accessed 19 Dec 2022).

15. Shatska, Z. and Hanzyuk, T. (2016) "Ways to increase the efficiency of mining industry enterprises in modern conditions", *Black Sea Economic Studies*, vol. 10, pp. 158—161.

16. Shtangret, A., Shlyakhetko, V. and Mandzinovska, H. (2022) "Mining industry: informational basis for changing state regulation", *State and regions*, vol. 1 (124), pp. 61—66.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2022 р.

УДК 338.48

О. О. Гюлтекін,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2440-2392>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.1.68

РЕКРЕАЦІЙНЕ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ПРИРОДНО-РЕСУРСНІ ПЕРЕДУМОВИ

O. Gultekin,
Postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

RECREATIONAL FOREST MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION: INSTITUTIONAL FOUNDATIONS AND NATURAL RESOURCE PREREQUISITES

Обґрунтовано, що в умовах децентралізації влади в соціально-економічному піднесенні багатолісних районів підвищується вагомість використання лісоресурсних активів, зокрема в частині освоєння їх рекреаційної цінності. Доведено, що рекреаційне лісокористування виступає потенційно привабливою складовою виробничо-господарської діяльності лісових господарств та спеціалізованих рекреаційних підприємств, що дає можливість забезпечити прийнятний рівень капіталізації корисних властивостей лісів навіть за умови розбалансованої породно-вікової структури лісового фонду. Встановлено, що рекреаційне лісокористування являє собою комплекс заходів, спрямованих на залучення лісових земель, лісових насаджень та корисних властивостей лісів у відтворювальний процес рекреаційної діяльності через розбудову мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури. Виявлено, що інфраструктурне облаштування рекреаційного лісокористування охоплює формування туристичних маршрутів та екологічних стежок, зведення об'єктів рекреаційного призначення у формі будівель та споруд, інші заходи з облаштування лісових біогеоценозів у рекреаційних цілях. Доведено, що основними природно-ресурсними передумовами розвитку рекреаційного лісокористування виступають лісові біогеоценози як акумулятори сонячної енергії, регулятори складу повітря та продукування кисню, субстрат поглинання вуглекислого газу. Встановлено, що для забезпечення процесів розширення масштабів рекреаційного лісокористування необхідно є розробка інституціональних засад запровадження системи рекреаційного лісівництва як невід'ємної складової ведення лісового господарства, організації догляду і контролю стану експлуатації лісових ресурсів рекреаційного призначення, забезпечення освоєння екосистемних послуг лісів природно-заповідних територій в рекреаційних цілях, залучення у відтворювальний процес рекреаційного потенціалу самозаліснених і малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь. Обґрунтовано, що основними ресурсно-виробничими обмеженнями рекреаційного освоєння лісоресурсного потенціалу виступають: дотримання вимог щодо збереження біологічної стійкості лісів у зонах їх рекреаційної експлуатації, збереження необхідного рівня саморегуляції у лісових масивах, усунення проявів депопуляції лісової, у тому числі мисливської фауни, запобігання всиханню лісових угруповань.

It is proved that in the context of the decentralization of power in the socio-economic recovery of many different districts, the importance of using forest resource assets increases, in particular in terms of developing their recreational value. It is proved that recreational forest management is a potentially attractive component of the production and economic activities of forest farms and specialized recreational enterprises, which makes it possible to ensure an acceptable level of capitalization of useful properties of forests even if the breed and age structure of the forest fund is unbalanced. It is established that recreational forest management is a set of measures aimed at attracting forest lands, forest stands

and useful properties of forests to the reproduction process of recreational activities through the development of a network of recreational infrastructure facilities. It is revealed that the infrastructure arrangement of recreational forest use covers the formation of tourist routes and ecological trails, the construction of recreational facilities in the form of buildings and structures, and other measures for the arrangement of forest biogeocenoses for recreational purposes. It is proved that the main natural resource prerequisites for the development of recreational forest use are forest biogeocenoses as accumulators of solar energy, regulators of air composition and oxygen production, and a substrate for carbon dioxide absorption. It is established that in order to ensure the processes of expanding the scale of recreational forest use, it is necessary to develop the institutional framework for implementing the system of recreational forestry as an integral component of forestry management, organizing the care and control of the state of exploitation of forest resources for recreational purposes, ensuring the development of ecosystem services of forests of nature-protected areas for recreational purposes, attracting the recreational potential of self-sustaining and unproductive agricultural land and non-land to the reproduction process. It is proved that the main resource and production restrictions of recreational development of forest resource potential are: compliance with the requirements for preserving the biological stability of forests in the zones of their recreational exploitation, maintaining the necessary level of self-regulation in woodlands, eliminating the manifestations of depopulation of forest, including hunting fauna, preventing the drying up of forest groups.

Ключові слова: рекреаційне лісокористування, природно-ресурсні передумови, інституціональні засади, рекреаційне лісівництво, рекреаційна інфраструктура, постійні лісокористувачі.

Key words: recreational forest management, natural resource prerequisites, institutional foundations, recreational forestry, recreational infrastructure, permanent forest users.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Рекреаційне лісокористування стає все більш вагомим складовою лісогосподарування, яка дає можливість результативніше залучати у відтворювальний процес екосистемні послуги, що продукуються лісовими біогеоценозами, і тим самим компенсувати дефіцит деревних сировинних ресурсів. Тому чим більші масштаби розвитку рекреаційного лісокористування, тим результативніше забезпечується комерціалізація екосистемних послуг лісів, що позитивним чином впливає на кінцеві показники виробничо-господарської діяльності лісових господарств в цілому. Поглиблення трансформаційних процесів у лісовому секторі національного господарства та децентралізація влади зумовили необхідність кардинального перегляду пріоритетів розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, особливо в зонах з низькою часткою стиглих і перестійних насаджень у віковій структурі лісового фонду та у малолісних районах. Одним з пріоритетів такого відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу в контексті комерціалізації екосистемних послуг лісових біогеоценозів є рекреаційне лісокористування. Тому розроблення інституціональних засад та виявлення природно-ресурсних передумов рекреаційного лісокористування з урахуванням його функцій та наслідків поглиблення децентралізації влади має отримати подальше науково-теоретичне та прикладне обґрунтування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В економічній літературі відсутнє загальноприйняте трактування сутності поняття "рекреаційне лісокористування", оскільки окремі автори закладають у нього неоднаковий зміст, що пов'язано з неоднозначним розумінням як матеріально-речової субстанції продукування набору рекреаційних послуг у лісових біогеоценозах, так і сутнісних характеристик залучення складових лісоресурсного потенціалу у рекреаційні ланцюги. Зокрема, А. Карпук та І. Лицур розглядають рекреаційне лісокористування як систему заходів з користування лісовими ресурсами, яка здійснюється у вільний від роботи час на лоні природи з метою відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, зміцнення її здоров'я та працездатності, створення оптимальних умов для усестороннього розвитку особистості та організації активного відпочинку, що сприяє розширенню одержання додаткового суспільного продукту і збільшення тривалості життя населення [4, с. 37]. Тобто автори розглядають рекреаційне лісокористування суто через призму того, що використання рекреаційних функцій лісу дасть можливість задовольнити конкретні потреби громадян у відпочинку та покращенні їх психоемоційного стану. Водночас вони не виокремлюють структуроутворюючу роль рекреаційного лісокористування як в частині диверсифікації діяльності лісових господарств, так і в частині структурних трансформацій господарського комплексу територій, де концентруються лісоресурсні блага.

Інші підходи характеризуються тим, що рекреаційне лісокористування розглядається через призму використання місцевими мешканцями лісових активів, які відзначаються певним рівнем рекреаційної цінності. Рекреаційне лісокористування, на думку М. Питуляк та М. Питуляка, має важливе значення для місцевих мешканців, які в сучасних соціально-економічних умовах використовують лісові активи для різних видів рекреаційної діяльності: відпочинку, лікування, збору грибів, ягід та ін.. Разом з тим надмірне антропогенне навантаження, особливо на приміські лісові масиви, лісопарки, дендропарки часто призводить до погіршення їх екологічного стану [8, с. 189]. Отже, рекреаційне лісокористування розглядається як складова господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, але при цьому робиться акцент на упередженні надмірного навантаження на лісові біогеоценози при використанні сировинної та несировинної складових лісоресурсних активів у виробництві рекреаційних продуктів.

У багатьох працях обґрунтовується доцільність розширення масштабів рекреаційного лісокористування з огляду на необхідність нарощення потенціалу та підвищення рівня вагомості сервісної економіки у регіональних господарських комплексах. Обґрунтовуючи доцільність розширення масштабів рекреаційного лісокористування, О. Лопарьова та Ю. Шпарик вважають, що інтенсифікація рекреаційного лісокористування стала реакцією суспільства на покращення рівня життя, а рекреація є таким видом діяльності, який стає необхідною умовою нормального людського життя, засобом компенсації напруги, поновлення працездатності і умовою продовження самого виробництва [6, с. 141]. Тобто автори ув'язують необхідність розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування як з відповіддю на нові виклики соціально-економічного життя, що пов'язані з підвищенням запитів населення до умов відпочинку та дозвілля, так і з доцільністю створення умов для підвищення рівня прибутковості ведення лісового господарства за наявності численних природно-ресурсних обмежень.

У той же час рекреаційне лісокористування має різний рівень впливу на відтворювальні пропорції з огляду на рівень лісистості території регіону чи громади базового рівня. На переконання О. Гаврилюк, рекреаційне використання лісових ресурсів у лісозабезпеченому регіоні залишається перспективним напрямом господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та розвитку регіонального лісогосподарського комплексу. Також вона ув'язує перспективи зменшення масштабів шкідливих стихійних явищ (повені, ерозія ґрунтів, зсуви, селі, зміна клімату) з введенням додаткових потужностей у рекреаційному лісокористуванні [1, с. 134]. Інтенсифікація рекреаційного лісокористування дає можливість отримувати

прийнятний рівень прибутковості за умови ефективнішого використання корисних властивостей лісу навіть за умови низької частки стиглих та перестійних насаджень у віковій структурі лісового фонду відповідних територій.

Прикметними рисами також відзначаються підходи вітчизняних вчених стосовно ідентифікації природно-ресурсних передумов рекреаційного лісокористування. Імперативною базою всіх наявних підходів є те, що в основі здійснення рекреаційного лісокористування знаходиться ліс як складна еколого-економічна система. М. Негрич розглядає ліс як величезну природну фабрику кисню й акумулятор сонячної енергії, важливий компонент для біосфери, який регулює склад повітря, служить джерелом кисню. На його думку, ліс має величезне санітарно-гігієнічне і курортно-бальнеологічне значення [7, с. 38]. Водночас розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування якраз дасть можливість забезпечити збереження та примноження здатності лісових біогеоценозів продукувати кисень та депонувати вуглець. Тому рекреаційне лісокористування — це не лише форма господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, але і засіб збереження та примноження лісового біорізноманіття.

В контексті реалізації перспективних напрямів використання природно-рекреаційного потенціалу лісів важливого значення набуває ідентифікація функцій лісів стосовно їх здатності продукувати широкий спектр рекреаційних послуг. На переконання О. Коморної, функції лісових екосистем як рекреаційного ресурсу мають важливе значення для розвитку санаторно-курортних комплексів, а також дають змогу організувати спортивно-оздоровчий, екскурсійно-пізнавальний відпочинок [5]. З огляду на це, розбудова мережі лісової рекреаційної інфраструктури має забезпечити максимально можливе використання функцій лісових екосистем в частині продукування рекреаційних продуктів. У більшості лісових екосистем України сформувалися сприятливі природно-ресурсні передумови для розвитку рекреаційного лісокористування, які за умови відповідного інфраструктурного облаштування дадуть змогу ефективніше використовувати і відповідно комерціалізувати корисні властивості лісів.

Більше того, поряд із сприятливими природно-ресурсними передумовами мають місце і певні інституціональні засади становлення інституту рекреаційного лісокористування. Зокрема, на думку А. Журиної, законодавство в даній сфері натеper є практично оптимальним і не потребує кардинальних оновлень [2, с. 124]. Однак поглиблення децентралізації влади створило додаткові умови для стимулювання місцевим самоврядуванням процесів господарського освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів, що вимагає удосконалення інституціональних передумов використання сировинної та несировинної складових

лісоресурсного потенціалу у рекреаційних цілях з врахуванням тих можливостей, які відкрилися внаслідок зміцнення бюджетного та фінансового потенціалу територіальних громад.

ЦІЛІ СТАТТІ

Цілями статті виступає розкриття природно-ресурсних передумов та інституціональних засад здійснення рекреаційного лісокористування з огляду на його функції, наявні екологічні обмеження та специфіку поглиблення децентралізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поглиблення децентралізаційних процесів вимагає пошуку додаткових резервів соціально-економічного піднесення територіальних громад. Специфічними особливостями відзначається цей процес у регіонах, які мають високий рівень лісистості. Тобто прискорення темпів розширеного відтворення основних складових господарського комплексу такої групи регіонів залежить від підвищення ефективності використання наявного лісоресурсного потенціалу. В умовах, коли породно-вікова структура лісового фонду окремих адміністративних утворень не дає можливості здійснювати у значних масштабах рубки головного користування, вагомого значення набуває створення умов для використання корисних властивостей лісів у рекреаційних цілях.

Програмування заходів розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування має базуватися на врахуванні всього комплексу функцій, які виконують екосистемні послуги лісів рекреаційного спрямування. На думку А. Карпука та І. Лицура, рекреаційне лісокористування характеризується економічною, соціально-культурною і медико-біологічною функціями. Крім виконання своїх прямих природоохоронних функцій рекреаційне лісокористування задовольняє життєві потреби місцевого населення, чим сприяє підвищенню його добробуту та скорочує масштаби бідності, створює сприятливі умови для відпочинку й туризму і є чинником сталого соціально-економічного розвитку суспільства [4, с. 37].

Виходячи із сутності рекреаційного лісокористування як форми господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та матеріально-речової субстанції його природно-ресурсних передумов, основними функціями процесу використання лісів у рекреаційних цілях виступають: соціальна, природоохоронна та економічна.

Соціальна функція рекреаційного лісокористування пов'язана зі створенням нових робочих місць, що виникнуть внаслідок введення додаткових інфраструктурних об'єктів у зв'язку з розширенням переліку рекреаційних послуг, які будуть надавати лісові господарства, спеціалізовані рекреаційні установи, домогосподарства та суб'єкти підприємницької діяльності, в переліку видів

діяльності котрих є рекреаційна діяльність. Дана функція також пов'язана з тим, що все більша кількість громадян отримає можливість користуватися рекреаційними благами лісів і покращувати стан фізичного та психічного здоров'я, що є дуже важливим для реабілітації громадян, постраждалих внаслідок воєнних дій.

Природоохоронна функція рекреаційного лісокористування впливає з того, що надання пріоритету використанню корисних властивостей лісів автоматично зменшує потребу в освоєнні найбільш ліквідної складової деревної маси і тим самим сприяє підвищенню рівня стійкості лісових біогеоценозів. Рекреаційне лісокористування сприяє покращенню регулювання водно-повітряного режиму у місцях концентрації лісоресурсних благ, а також збереженню цінних видів флористичних і фауністичних ресурсів лісу. Також рекреаційне лісокористування дає можливість нарощувати обсяги продукування кисню, що відповідає комплексу міжнародних природоохоронних конвенцій в царині боротьби з кліматичними змінами.

Економічна функція рекреаційного лісокористування забезпечує підвищення рівня капіталізації розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, а також створює додаткові умови для диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів. Введення додаткових потужностей рекреаційного лісокористування дає змогу вести прибуткову діяльність постійним лісокористувачам навіть за умови домінування у віковій структурі молодняків та середньовікових насаджень. Рекреаційне лісокористування також сприяє розширеному відтворенню потенціалу суміжних галузей, зокрема будівельних підприємств, підприємств торгівлі та громадського харчування, що у підсумку створює додатковий синергетичний ефект в частині соціально-економічного піднесення територіальних громад.

Основною природно-ресурсною передумовою рекреаційного лісокористування є те, що ліс виступає генератором рекреаційного потенціалу, оскільки володіє цінною матеріально-речовою субстанцією та несировинними корисностями, які виступають акумулятором сонячної енергії, важливим компонентом біосфери, регулятором складу повітря та продуцентом кисню, субстратом поглинання вуглекислого газу. Тому у підсумку ліс є сировинною та несировинною основою туристично-оздоровчого господарства, а також генератором послуг лікувального, санітарно-гігієнічного і курортно-бальнеологічного значення. Водночас ефективне використання лісів для потреб рекреаційного лісокористування вимагає застосування комплексу організаційно-економічних, виробничо-технічних, лісогосподарських та лісоохоронних заходів (рис. 1).

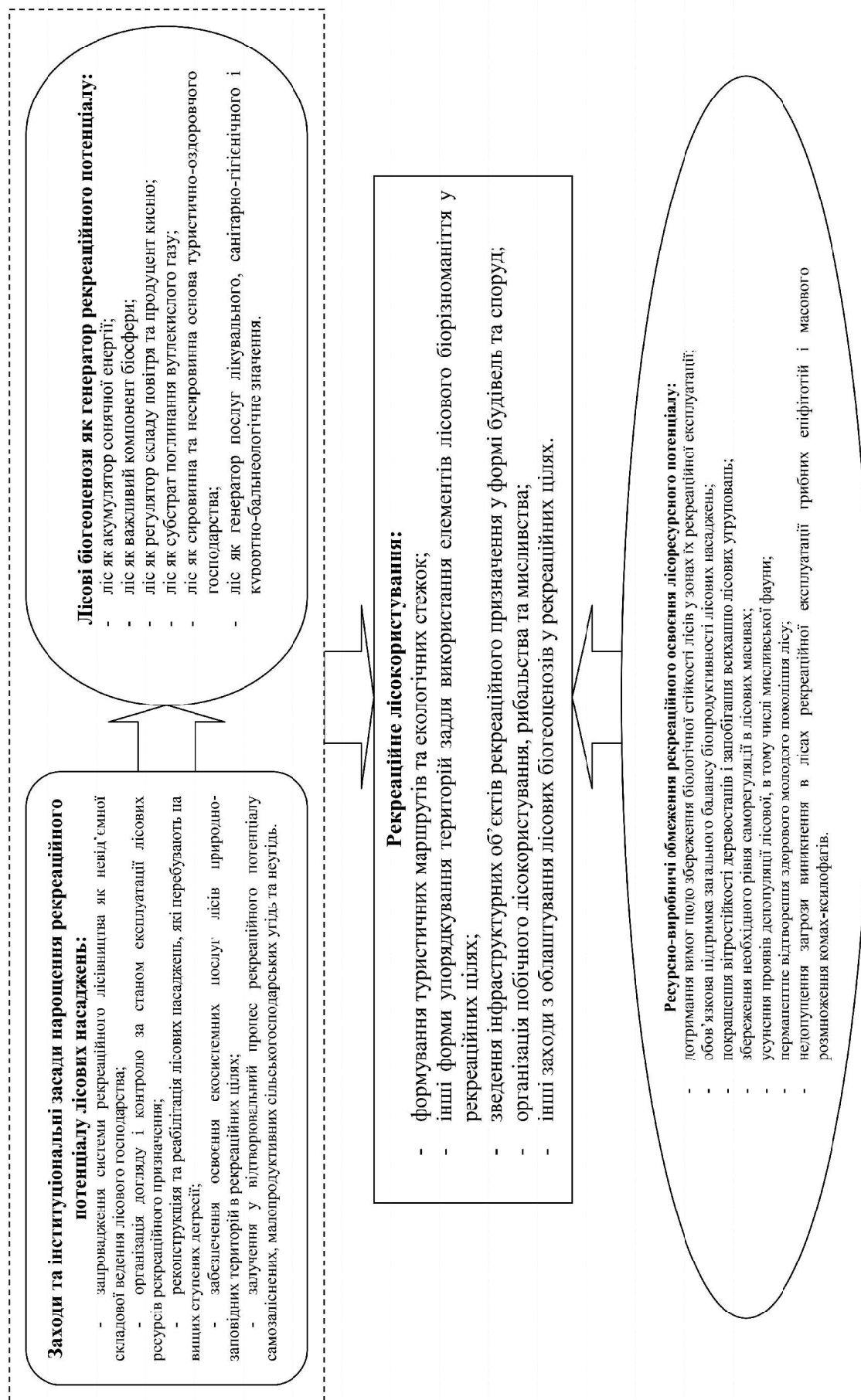

Рис. 1. Рекреаційне лісокористування в системі розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу

Джерело: побудовано автором на основі джерел [3; 7; 9].

Реалізація такого роду заходів потребує формування інституціональних засад через схвалення комплексу нормативно-правових та інструктивних актів, які даватимуть можливість забезпечувати перманентне нарощення рекреаційного потенціалу земель лісового фонду. Прямо та опосередковано усі необхідні заходи стосовно упорядкування лісових земель та лісових насаджень для рекреаційних потреб будуть реалізовані на основі запровадження системи рекреаційного лісівництва як необхідної складової ведення лісового господарства.

Для створення ефективно діючих підрозділів, які здійснюватимуть регулювання процесів рекреаційного освоєння лісоресурсного потенціалу, необхідним є налагодження підготовки лісівничих кадрів, які спеціалізуватимуться на рекреаційному лісівництві. В спектр пріоритетів виробничо-господарської діяльності лісових господарств мають бути умонтовані заходи щодо організації догляду і контролю за станом експлуатації лісових ресурсів рекреаційного призначення, зокрема в частині використання для рекреаційних цілей лісових насаджень та несировинних корисностей лісів. Важливою складовою процесів нарощення рекреаційного потенціалу лісових насаджень та корисних властивостей лісів має стати розбудова матеріально-технічної бази реконструкції та реабілітації лісових насаджень, які перебувають на вищих ступенях дегресії.

Таким чином некондиційні деревостани будуть сприяти підвищенню рівня капіталізації ведення лісового господарства в цілому. Виходячи з того, що ліс виступає ефективним генератором екосистемних послуг, необхідним стає інфраструктурне облаштування освоєння екосистемних послуг лісів, зокрема лісів природно-заповідних територій, на яких дозволяється здійснення окремих видів рекреаційної діяльності. Наразі природно-заповідні території, які перебувають у користуванні лісових господарств, вимагають значних фінансових витрат на їх утримання, що звужує інвестиційні можливості постійних лісокористувачів.

В умовах поглиблення децентралізаційних процесів, зокрема дерегуляції земельних відносин, створюються передумови для розширення територіального базису здійснення рекреаційного лісокористування за рахунок самозаліснених та малопродуктивних сільськогосподарських угідь і неугідь. Значна частина таких земель була передана територіальним громадам у володіння, користування та розпоряджання. Високий рівень привабливості рекреаційного бізнесу мотивуватиме органи місцевого самоврядування використовувати такі землі через різноманітні організаційно-правові форми для потреб рекреаційного лісокористування. Тобто іманентно притаманний рекреаційний потенціал лісовим насадженням та корисним властивостям лісів може бути примножений за рахунок здійснення природооблаштувальних робіт (зведення об'єктів лісової рекреаційної

інфраструктури, реконструкція лісових насаджень, примноження фауністичної складової лісового біорізноманіття).

Інституціонально-інфраструктурне облаштування лісоресурсного потенціалу лісів, які використовуються у рекреаційних цілях, дасть змогу диверсифікувати рекреаційне лісокористування як в секторі лісових господарств, так і в секторі спеціалізованих рекреаційних підприємств та інших суб'єктів підприємницької діяльності. Це дасть можливість розширити географію формування туристичних маршрутів та екологічних стежок, упорядкувати використання окремих складових лісового біорізноманіття, ввести нові, оновити чи модернізувати інфраструктурі об'єкти рекреаційного призначення у формі будівель, споруд та різноманітних будівельних конструкцій, організувати в межах здійснення рекреаційної діяльності побічне лісокористування, заняття рибальством та мисливством.

Водночас при програмуванні та проектуванні інституціонально-інфраструктурного облаштування індустрії рекреаційного лісокористування необхідно враховувати ресурсно-виробничі обмеження рекреаційного освоєння лісоресурсного потенціалу, виходячи з класичних лекал ведення лісового господарства, матеріально-речової субстанції лісових насаджень та специфіки використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей. У секторі лісових господарств та суб'єктів підприємницької діяльності, які користуються лісовими землями для потреб рекреації, необхідно забезпечити дотримання вимог щодо збереження біологічної стійкості лісів у зонах їх рекреаційної експлуатації. Також мають застосовуватися лісогосподарські та лісоохоронні заходи для обов'язкової підтримки загального балансу біопродуктивності лісових насаджень, покращення вітростійкості деревостанів і запобігання всиханню лісових угруповань.

Незважаючи на те, що рекреаційне лісокористування являє собою певне втручання у лісові біогеоценози доцільно максимальною мірою сприяти збереженню необхідного рівня саморегуляції у лісових масивах. Для збереження балансу у видовій структурі лісового біорізноманіття необхідною умовою збалансованого рекреаційного лісокористування виступає усунення проявів депопуляції лісової, в тому числі мисливської фауни. У місцях інтенсивного рекреаційного лісокористування не повинні припинятися лісогосподарські заходи, які даватимуть можливість перманентно відтворювати здорове молоде покоління лісів, а також не допускати загроз виникнення в лісах рекреаційної експлуатації грибних епіфітотій і масового розмноження комах-ксилофагів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Природно-ресурсною основою рекреаційного лісокористування виступають лісоресурсні блага, а точніше сировинні лісові активи та несировинні

корисності лісів. Максимізація використання рекреаційних функцій лісів дає можливість забезпечувати прийнятний рівень капіталізації лісових господарств навіть за наявності численних природно-ресурсних обмежень. Водночас повноцінне здійснення рекреаційного лісокористування на лісових землях потребує розроблення інституціональних засад використання цих земель, лісових насаджень та корисних властивостей лісів для потреб туристичного-оздоровчого господарства та інших видів рекреаційної діяльності. Такі засади мають уможливити здійснення комплексу лісогосподарських та лісоохоронних заходів на території концентрації мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. У нинішніх умовах активізація рекреаційного лісокористування зумовлена необхідністю введення додаткових потужностей для реабілітації громадян, які постраждали внаслідок військових дій. Реформування системи управління лісовим господарством, яке передбачає розмежування функцій господарювання та охорони лісів, створює додаткові можливості для того, щоб ведення рекреаційного лісокористування поставити на індустріальну основу. Реформа водночас дає можливість диверсифікувати як види рекреаційної діяльності лісових господарств, так і джерела інвестиційного забезпечення процесів спорудження об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

Література:

1. Гаврилюк О.В. Еколого-ландшафтні основи комплексного використання лісових ресурсів Івано-Франківської області. [Електронний ресурс]. URL: http://maptimes.inf.ua/CH_01/19.pdf
2. Журина А. Правове регулювання лісокористування для потреб екотуризму. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 12. С. 121—125.
3. Калущий І.Ф., Запоточний М.М., Осташук Р.В. Проблеми збереження гірських лісів в умовах інтенсивного розвитку рекреації на Прикарпатті. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. зб. наук.-техн. пр. 2011. Вип. 21.13. С. 8—17.
4. Карпук А.І., Лицур І.М. Рекреаційне лісокористування чи заповідання лісів (економічна ефективність та екологічна доцільність). Тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції "Лісова типологія як основа наближеного до природи лісівництва". Київ, 9—12 жовтня 2019 року. С. 36—37.
5. Коморна О.М. Оцінка сучасного стану та ефективності використання екосистемних функцій в лісовому господарстві України. Ефективна економіка. 2021. № 8. [Електронний ресурс]. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2021/205.pdf
6. Лопарьова О.Б., Шпарик Ю.С. Динаміка рекреаційно-туристичного навантаження на Прикарпатті. Лісівництво і агролісомеліорація. 2008. Вип. 114. С. 140—147.
7. Негрич М.Д. Реформи в розвитку лісового господарства Карпатського регіону. Науково-інформаційний вісник. 2010. № 2. С. 38—41.
8. Питуляк М.Р., Питуляк М.В. Особливості рекреаційного лісокористування в Тернопільській області. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. 2017. Вип. 43.2. С. 185—190.
9. Снітинський В., Бальковський В., Лисак Г. Стійкість лісових ресурсів Львівської області до рекреаційного навантаження. Вісник Львівського національного аграрного університету: агрономія. 2009. № 13. С. 64—67.

References:

1. Havryliuk, O.V. (2009), "Ecological and landscape basis of forest resources complex using of ivano-frankiv region", available at: http://maptimes.inf.ua/CH_01/19.pdf (Accessed 15 Dec 2022).
2. Zhuryna, A. (2020), "Legal regulation of forest use for the needs of ecotourism", *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 12, pp. 121—125.
3. Kaluts'kyj, I.F. Zapotochnyj, M.M. and Ostashuk, R.V. (2011), "Problems of preservation of mountain forests in conditions of intensive development of recreation in the Carpathians", *Naukovyj visnyk Natsional'noho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*, vol. 21.13, pp. 8—17.
4. Karpuk, A.I. and Lytsur, I.M. (2019), "Recreational forest use or bequest of forests (economic efficiency and ecological feasibility)", *Tezy dopovidej uchasykiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Lisova typolohiia iak osnova nablyzhenoho do pryrody lisivnytstva"*. Kyiv, 9—12 zhovtnia roku, pp. 36—37.
5. Komorna, O. (2021), "Assessment of the current state and efficiency of using ecosystem functions in the forestry of Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 8, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2021/205.pdf (Accessed 15 Dec 2022).
6. Lopar'ova, O.B. and Shparyk, Yu.S. (2008), "Dynamics of recreational and tourist load in the Carpathians", *Lisivnytstvo i ahrolisomeliioratsiia*, vol. 114, pp. 140—147.
7. Nehrych, M.D. (2010), "Reforms in the development of forestry in the Carpathian region", *Naukovo-informatsijnyj visnyk*, vol. 2, pp. 38—41.
8. Pytuliak, M.R. and Pytuliak, M.V. (2017), "Features of recreational forest use in the Ternopil region", *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: heohrafiia*, vol. 43.2, pp. 185—190.
9. Snityns'kyj, V. Bal'kov's'kyj, V. and Lysak, H.S. (2009), "Sustainability of forest resources of Lviv region to recreational load", *Visnyk L'viv's'koho natsional'noho ahrrarnoho universytetu: ahronomiia*, vol.13, pp. 64—67.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2022 р.